

Filológia.hu

Tartalom

Tanulmányok

- Bañcerowski Janusz:
A nyelv szerepe az emberi valóság megalkotásában 85
- Dziewońska-Kiss Dorota:
*Az élet fogalma a világ magyar nyelvi képében
kérdőíves anyag alapján* 102

Kisebb közlemények

- Walkó Ádám:
A horvát avantgárd irodalom 1907–1933 123
- Csorba Gábor:
Terpeszkedő kifejezések, nyelvhelyesség, fordítás 132

Recenziók

- Németh Ákos:
Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet 140

Filológia.hu

A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának
lektorált online folyóirata
www.filologia.hu

Alapító főszerkesztő és a szerkesztőbizottság elnöke

Nyomárkay István

Alapító szerkesztő

Veszelszki Ágnes

A szerkesztőség elérhetősége

filologia.hu@gmail.com

A tanácsadó testület tagjai

Bańczerowski Janusz
Bárdosi Vilmos
Bárdos Jenő
Frank Tibor
Gadányi Károly
Giacomo Sciacovelli
Gósy Mária
Jászay László
Jeremiás Éva
Keszler Borbála
Kiss Jenő
Knipf Erzsébet
Kulcsár Szabó Ernő
Lukács István
Pál Ferenc
Papp Andrea
Székely Gábor

A nemzetközi tanácsadó testület tagjai

Gerhard Neweklowsky (Bécs)
Marko Jesenšek (Maribor)
Djuro Blažeka (Zágráb)
Peter Sherwood
Marko Samardžija (Zágráb)

A nyomtatható verzió elkészítésében

Balogh Andrea
működött közre.

ISSN

A folyóiratról

A Filológia.hu a Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának online megjelenő, lektorált folyóirata.

A Modern Filológiai Társaság online folyóirata és egyben új honlapja 2010 januárja óta működik (www.filologia.hu).

A honlapon hosszabb tanulmányok, rövidebb cikkek – kisebb közlemények, illetve recenziók kapnak helyet. A 2009-ben meghirdetett "Az év szakdolgozata" pályázat győztes munkái is folyamatosan kerülnek fel az oldalra. Ezekon felül itt tesszük közzé a fontosabb társasági híreket, konferenciafelhívásokat és -beszámolókat.

Az online folyóirat előnye a papír alapúhoz képest, hogy nincs időhöz, nyomdához, folyóiratszámhoz kötve, így folyamatosan és nagyon gyorsan lehet az új tanulmányokat publikálni.

A honlap nyelve alapvetően magyar, de tudományos írásokat angol, német, francia, orosz, spanyol, olasz, horvát, szerb stb. nyelveken is elfogadjunk (megfelelő nyelvi lektorálás után). Minden cikkhez magyar és angol nyelvű kivonat társul.

A cikkeket a tanácsadó testület lektorálja, csak a lektor engedélyével és ajánlásával kerülhetnek fel a cikkek az oldalra. Mivel lektorált folyóirat, az itt megjelent tanulmányok hivatalos publikációkként elfogadtathatóak.

Konferenciafelhívásokat, híreket, új könyvek bemutatását is örömmel megjelentetünk.

E-mail címünk: filologia.hu@gmail.com

Tanulmányok

Bañcerowski Janusz

A NYELV SZEREPE AZ EMBERI VALÓSÁG MEGALKOTÁSÁBAN

A címben megjelölt témakör nem új keletű. A humán tudományok már régóta foglalkoznak azzal, hogyan lehet kutatni az emberi viselkedés mentális szféráját, és biztosítani az olyan jelenségeknek empirikus megalapozottságát, amelyek a közvetlen megfigyelés számára hozzáférhetetlenek. Előfordult korábban az is, hogy ezt a kérdést már elvetették, értelmetlennek tartották (pl. behaviorizmus), de korunk nyelvtudományában újra központi helyet foglal el. Itt arról van szó, hogyan lehet összeegyeztetni azokat a kutatásokat, amelyek a nyelv belső, mentális, azaz „láthatatlan” oldalára vonatkoznak a tudományos bizonyítás követelményeivel? Még válaszra várnak olyan kérdések, mint például: hogyan lehet bizonyítani a nyelvnek az emberi valóság megalkotásában betöltő szerepét? Mit kell figyelembe venni ahhoz, hogy leírjuk és bizonyítsuk a nyelvnek az emberi gondolkodásra kifejtett hatását? Sokszor azt tapasztaljuk, hogy ebben a vonatkozásban tudásunk a nyelvről nagyon szerény, leegyszerűsített, de mindenképp előtérben. A kutatásokban általában csak a kommunikációs funkciót veszik figyelembe, és ennek tükrében a nyelvet a kölcsönös információátadás eszközeként értelmezik, figyelmen kívül hagyva a megismerési-szimbolikus, azaz az értelemalkotó funkciót, amely meghatározza azt a módot, ahogyan a világot tapasztaljuk, és így életre hívjuk (megalkotjuk) a mi (emberi) valóságunkat.

A nyelv az emberi létezés egyik legnyilvánvalóbb összetevője. Olyan természetesnek, mindennapinak és szükségesnek tartjuk, mint a levegőt. Annak ellenére, hogy a nyelv életünk állandóan kísérője, jelenlétét valójában csak akkor érezzük, ha valamilyen nyelvi zavar jelenik meg, pl. egy gondolat megfogalmazásával vagy beszédpartnerünk megértésével összefüggésben. A nyelv jelenléte leggyakrabban csak akkor tudatosul bennünk, ha valamilyen eltérést tapasztalunk a normától. A nyelvi hiba természetes reakciót vált ki bennünk, és a hibát automatikusan kijavítjuk. Az említett nehézségek által kiváltott pillanatnyi érdeklődésünk a nyelv iránt lehetővé teszi, hogy észrevegyük a nyelvet, de ez nem jelenti azt, hogy meg is értjük. Ez a pillanatnyi, tiszta pragmatikai és gyorsan elmúló reflexió nagyon hasonlít arra a helyzetre, amikor egy füsttel teli helyiségben találjuk magunkat. Ebben az esetben elég megszüntetni a füstöt, azaz kinyitni az ablakot vagy az ajtót, és a levegő újból természetessé, megszokottá válik, és nem kíván tőlünk semmilyen reakciót. Normális körülmények között ahhoz, hogy lélegezni tudjunk, nem kell tudni azt, hogy létezik a levegő, miből áll és miért kell az embernek. Hasonló a helyzet a nyelvvel is. Ahhoz, hogy használni tudjuk, egyáltalán nem kell elgondolkodnunk a nyelv lényegéről.

Ez a nyelvi tudásunkkal kapcsolatos mindennapi, természetes, megszokott érzés akadálya annak, hogy megértsük azt az állítást, hogy a világ, amelyben élünk, valójában a nyelvi valóság. Mindennapi értelemben a valóság az, ami körülvesz bennünket: a természetes és az ember által megalkotott tárgyak, más emberek, az intézmények, amelyekkel kapcsolatban állunk, tevékenységünk normái, emberi szokások, értékrend, jogi rendszer, a tudás, amellyel az egyének külön-külön és a társadalom együttvéve is rendelkezik. Ez meghatározza a társadalmi élet rendjét. A mindennapi gondolkodásban az emberi valóság azonos a tárgyi realitással. Ez a tárgyak világa, amelyek valójában hozzáférhetők a megfigyelésünk számára, de a saját „kinézetük” nem a mi észlelésünknek, tapasztalatunknak a függvénye, hanem tőlünk független lét. Több bizonyíték is van arra vonatkozóan, hogy a közgondolkodás nem lépi túl ezt a határt. Ezért határozottan el-lenezni fogja azt a tézist, hogy a valóság megismerhető fragmentumai a saját létüket a nyelvnek köszönhetik, és úgy vélem, többé-kevésbé a következő módon fog érvelni. „Természetesen igaz az, hogy a nyelv nagyon fontos szerepet játszik az ember életében, közvetíti az információt az emberek között, mindennapi tevékenységünknek nélkülözhetetlen eszköze, de ebből nem következik az, hogy a nyelv szerepet játszik a valóságunk megalkotásában. Nem kell rendelkezni semmilyen nyelvi kompetenciával, nem kell használni a nyelvet ahhoz, hogy megállapíthassuk, észrevehessük azt, ami a környezetünkben jelen van, illetve azt, ami nincsen benne. Tehát, nem mondhatjuk, hogy a tárgyak a nyelvnek köszönhetően léteznek, illetve azt, hogy más emberek, intézmények, tudás, szokások stb. nem létezhetnek a nyelv nélkül. A nyelv segítségével csak leírhatjuk azt, ami objektív módon, a nyelvtől és az embertől függetlenül létezik.” Nem vagyunk teljesen biztosak abban, hogy a mindennapi gondolkodás pontosan így érvelne, de itt nem a részletekről, hanem arról az általánosabb jellegű argumentációról van szó, amely e gondolkodás mögött rejlik. E szerint a környezetünkben található objektumok közvetlen hatást fejtenek ki az emberre, és ebben a folyamatban megnyilvánulnak az objektumok tárgyi, objektív tulajdonságai. Tehát a világ, amelyben élünk olyan, amilyennek látjuk, és ezt a világot észleljük, úgy és nem másképpen, mivel ilyenek a megismerés számára hozzáférhető tulajdonságaik.

Most tegyük zárójelbe a fenti fejtegetést, és tegyük fel azt a talán naivnak tűnő, de egyáltalán nem értelmetlen kérdést: vajon az ókorban léteztek-e baktériumok, gének, naprendszer, tömegvonzás, a föld mágnesessége, oxigén? A válaszadás erre a kérdésre nem okoz semmilyen gondot, mivel köztudott, hogy csak igen lehet, de a mi tudásunkból, hogy ez mind létezett az ókorban is, egyáltalán nem következik az, hogy mindez létezett az ókori ember világgképében is. Tehát azt mondhatjuk, hogy az embertől függetlenül létező objektív jelenségek nem úgy tartoztak az ókori ember világgképéhez, ahogyan a mai emberéhez. Természetesen, egyes jelenségeket észleltek akkor is, de másképpen értelmezték, azaz azok másképpen léteztek a számukra, például, másképpen láttak a Napot, a Földet stb. A világgképükben nem szerepeltek a baktériumok, a vírusok, az oxigén, a gének stb. annak ellenére, hogy ezek jelen voltak a környezetükben.

Ezzel kapcsolatosan feltehetjük a kérdést, hogy vajon a mi világunkban nem létezhetnek-e olyan jelenségek, amelyek tárgyilag jelen vannak ugyan környezetünkben, de nincsenek megjelenítve a tapasztalatunkban? Milyen alapon tagad-

hatjuk meg valaminek a jelenlétét, amiről nem is tudjuk, hogy mi is lehet? Más oldalról nézve, milyen alapon ismerhetjük el olyan valaminek a létezését, amit képtelenek vagyunk megtapasztalni, és a létezését megindokolni? Hozzátehetjük azt is, hogy abban, ami körülvesz bennünket, és amit objektív valóságnak tekintünk, nincsen semmi olyan, ami változatlan formában létezne. Sok olyan jelenség, amelyről azt mondhatnánk, hogy a világ kezdete óta létezett, nem létezett az ókorban, azaz nem létezett társadalmi értelemben, noha fizikai értelemben létezett. Más jelenségek viszont, bár léteztek társadalmi értelemben, de másképpen léteztek, mint ma. Tehát világosan el kell különíteni egymástól két különböző kategóriát: „az objektív valóság általában” és „az emberi valóság”. „Az objektív valóság általában” tulajdonképpen fikció, ha elfogadjuk azt, hogy csak az létezik, létezhet, aminek a létezését a megismerő alany objektivizálja, azaz a nyelvben rögzíti. Ha például szeretnénk felvázolni az „általában objektív” képét az olyan jelenségeknek, mint az anyag felépítése, a tömegvonzás, az elektromosság vagy az erkölcs stb., figyelembe kell vennünk mindazt, amit az emberek ezekről a jelenségekről a különböző történelmi korszakokban tudtak, illetve azt, amit jelenleg tudnak róluk, és amit tudni fognak azok, akik utánunk jönnek. Ezt nemcsak azért tartjuk fikciónak, mert az ember az „ugyanazt” minden alkalommal másképpen látja, hanem azért is, mert a történelmi dimenzióban az „ugyanaz” soha nem lehet „ugyanaz”. Például az ókori görögök számára a Nap olyan objektumot jelentett, amely az istenek világából való (vö.: Apolló a Nap istene), számunkra viszont egészen mást jelent, de azt, hogy mit fog jelenteni a jövő nemzedékek számára, soha nem fogjuk megtudni. A magyar néphit szerint a föld mozdulatlan, kerek és lapos alakú. Néhol viszont úgy tudták, hogy négy sarka is van, és állatok tartják (cethal, bivaly, ökör, medve stb.). Egyébként a Biblia is a földet tartó két állatot említi: Behemótot és Leviathánt (MNépl). A régi indusok például azt gondolták, hogy a Földet négy elefánt tartja, egy még régebbi nép, a babilóniaiak pedig azt hitték, hogy a Föld maga úszik az óceán tetején. Majdnem 500 évvel ezelőtt, amikor nem volt közismert, hogy a Föld gömbölyű, akkor sokan úgy gondolták, hogy a Föld ellentétes oldalán nem élhetnek emberek, hiszen le kellene esniök a Földről. Ma már senki sem kételkedik abban, hogy a Föld gömbölyű. Hogy a Földnek gömbalakja van, az abból is következik, hogy világkörüli utazásokat teszünk (Ogorodnyikov 1950: 4–10). A világ objektivitása számunkra nem adott. Ezt az objektivitást mi saját magunk „fedezzük fel” és saját magunk alkotjuk. Így, a világunkat alkotó tárgyak, amikor fogalmilag elkülönítjük őket a más tárgyaktól, amikor megnevezzük őket, azaz rögzítjük a nyelvben, attól a pillanattól kezdve objektivizálódnak, és úgy léteznek számunkra, mint olyan valami, amit értünk, és amivel számolunk a cselekvéseinkben. Így, a nyelvi megnevezés, azaz a szó tárgyat képez, amely a valódi (fizikális) tárgynak bizonyos metaképe. Másképpen fogalmazva, a nyelv segítségével újabb és újabb objektumokat hozunk létre, amelyek az emberi (mentális) valóság komponenseivé válnak. A mentális valóság a nyelven kívüli fizikális valóságnak a metaképe (Bańcerowski 2008).

Valójában olyan világban élünk, amelyet észlelünk, azaz csak azokat az objektumokat észleljük, amelyek valamilyen hatást gyakorolnak ránk, de ez nem jelenti azt, hogy a világlátásunk a megtapasztalt tárgyak objektív tulajdonságaitól függ.

Ezt a világot mi értelmezzük, a saját nyelvi és kultúrszűrőnkön keresztül látjuk, tapasztaljuk, és a róla megalkotott mentális képünk mindig szubjektív lesz.

Mint ismeretes, a Kopernikusz, Newton, Darwin és más nagy tudósok által létrehozott elméletek, felfedezések a valóságról megalkotott képünket újabb és bizonyított információkkal gazdagították. De itt nem arról van szó, hogy minden felfedezés valamit hozzáadott az addig létező világhétközporthoz, hanem arról, hogy ezek a felfedezések valamit érvénytelenítettek, valamit nem létezőnek nyilvánítottak, nevezetesen azt, amit az emberek megszoktak, amiről addig meg voltak győződve, hogy valóban létezik, és aminek a valóságát soha sem kérdőjelezték meg. Ezek a felfedezések azonban a régi objektumok helyett újakat, új valóságot hoztak létre, amiről az emberek soha nem is gondolták, hogy valóban létezik. Ezek az új tények nem is léteztek korábban, mert nem lehetett őket észlelni, megtapasztalni és az emberi nyelvben objektívizálni. Amikor a nyelvnek köszönhetően az egyes tények újszerűen kezdenek élni, másképpen látjuk azokat, mint eddig, mások viszont véglegesen megszűnnek létezni, és helyükre új tények jönnek létre, akkor ösztönösen hajlandók vagyunk gyanakodni, hogy itt valami a tényekkel nincs rendben, nem pedig a gondolkodásunkkal, pedig a gondolkodásunknak is változnia kell ahhoz, hogy a valóságot megváltozott nyelvi képének megfelelően lássuk. Például, meg kellett változnia a gondolkodásnak ahhoz, hogy az eddig megszokott világvízió a Kopernikuszi, Newtoni vagy a Darwini felfedezések hatására megváltozzék.

A tudományban vita folyik arról, hogy a nyelvek közötti különbségek milyen mértékben változtatják meg a világ vízióját, illetve arról is, hogy a különböző világvíziók hogyan befolyásolják a nyelvi különbségeket (Życiński 1983: 60). Ezzel kapcsolatban több kérdés is felmerül, például: milyen módszerek segítségével lehet bizonyítani az emberi valóság nyelvi jellegéről szóló tézis empirikus realitását? Melyek azok a tényezők, amelyek a nyelv természetét meghatározzák? Az így feltett kérdésekkel kapcsolatosan két fő állásponttal beszélhetünk. Az egyik nézet szerint a nyelv olyan lét, amely biológiailag determinált, tehát velünk született, a másik viszont előtérbe helyezi a társadalmi tényezők szerepét a nyelv létrejöttében. Az első nézőpont fő képviselőjének Noam Chomskyt tartják, aki szerint a nyelv „mély struktúráját” alkotó grammatikai kategóriák, amelyek a nyelvi kompetenciát képezik, univerzális jellegűek (minden nyelv számára közősek, azaz eleve adottak) és velünk születtek (azaz minden ember számára közősek). Ezek a kategóriák a konkrét nyelvi végrehajtást (performance), azaz a konkrét megnyilatkozásokat generálnak. Ezek a közvetlen megfigyelés számára hozzáférhető megnyilatkozások a nyelv „felszíni struktúráját” alkotják, amely a mély struktúrának a transzformációja. (Innen ered egyébként a generatív-transzformációs grammatika megnevezése.) A Chomsky által megfogalmazott innátaelmélet a nyelv elsajátítási mechanizmusában rejlik, amelynek a bemene-tén konkrét nyelvi megnyilatkozások vannak, a kimenetén pedig, az adott nyelv generatív grammatikája. E nélkül lehetetlen megindokolni a grammatika univerzalitását. Chomsky azt állítja, hogy minden emberi lény rendelkezik bizonyos nyelv-tanulási képességgel. Hivatkozik egyébként Humboldt nyelvfilozófiájára, amely szerint a nyelvet nem lehet tanítani, csak ösztönözni lehet az értelmet arra, hogy kifejlessze önmagában, hiszen az emberiségnek amúgy is csak egy

nyelve van. Ily módon létrejött a Chomsky-féle nyelv- elsajátítási modell (Chomsky 1967: 2–11; Putnam 1967: 12–22; Monod 1970: 144–8).

Az innátakonceptió körül, amely a generatív grammatikának egyik fontos pillére, sok vita zajlott le, amelyben több tudományág számos képviselője vett és vesz részt ma is (Schaff 1972, Chomsky 2004, Zabrocki 1990). Kiderült, hogy a tudomány ma még nem tud e témával kapcsolatban minden kérdésre választ adni. Érdeemes felidézni Adam Schaff kifogásait a nyelvi innátakonceptióval szemben, amelyek napjainkban sem veszítettek az aktualitásukból. A következőkről van szó:

1. Az adott hipotézis nem teljesít minden igényt, amelyet el kell várnunk minden tudományos elmélettől.

2. Chomsky gondolatmenetét követve a gyerek rendelkezik bizonyos „elsajátítási mechanizmussal”, amely ismeretet ad neki a nyelvről, tehát rendelkezik bizonyos „fekete dobozzal”, amelynek működése ismeretlen. Ezt kétféle módon lehet interpretálni:

- a) az „elsajátítási mechanizmus” azonos a saussure-i *faculté du langage*-zal, tehát a gyermek csak bizonyos nyelvtanulási, nyelv-elsajátítási képességgel rendelkezik;
- b) az „acquisition device” azonos azzal, hogy a gyermekkel veleszületett az a nyelvi szabályokra vonatkozó ismeret, amelyből a generatív grammatika áll. E szerint nem képességről, hanem kész nyelvi ismeretről van szó. Chomsky nem konkretizálja, hogy a kettő közül melyik érvényesül.

3. Az univerzális grammatika fogalma legalábbis egyelőre nem más, mint fikció. Ha sikerülne is megindokolni az univerzális grammatikát, az akkor sem a velünk született nyelvi struktúráknak alapján történne.

4. Az innáta-konceptió és ennek következtében az egész generatív grammatika a nyelv – gondolkodás viszony tekintetében nem világos. Schaff felteszi azt a kérdést is, hogy tulajdonképpen mit jelent az, hogy a mélystruktúrák velünkszülettek, vagy pedig pusztán a nyelvész konstruktumai-e?

5. A generatív grammatika nagyon leszűkíti a társadalmi tényezőt, amely bemenetként, impulzusként működésbe hozza a nyelvi acquisition device-t.

Hozzátehetjük azt is, hogy Schaff szerint a generatív grammatikusok által felhozott érvek a nyelvi struktúrák velünk született hipotézisének támogatására egyáltalán nem meggyőzőek. Szerinte a generatív grammatika esetében nem arról van szó, hogy megmagyarázzák az innaták geneziséét (*account of the origin*), hanem arról, hogy bebizonyítsák létezésüket. Ezt azonban csak a természettudományok tehetik meg. Az emberiség univerzális genetikai öröklődésében nemcsak arról van szó, ami egyesíti az embereket a *homo sapiens* biológiai fájára nézve, hanem a genetikai kódban egyes specifikus tulajdonságok is rögzítve lehetnek.

A korábban feltett kérdésekkel kapcsolatban, amelyek az emberi valóság nyelvi jellegéről szóló tézis empirikus realitásának bizonyítására, valamint azokra a tényezőkre vonatkoztak, amelyek meghatározzák a nyelv természetét, a második, szociokulturális álláspont, Chomsky koncepciójával ellentétben, a nyelv létrejöttében az ember társadalmi és kultúrkörnyezetének szerepét hangsúlyozza. Itt sincs azonban egységes álláspont, amely elsősorban a társadalmilag megalkotott nyelvnek az egyénre kifejtett hatás különböző értelmezésében nyilvánul meg (Bobryk 1983: 10).

Nagyon gyakran találkozunk olyan fajta megfogalmazásokkal, mint például: „a nyelv befolyásolja az emberi gondolkodást”, „világképünk a nyelvünktől függ”, „a nyelv rendezi az emberi valóságot” stb. Ezek tükrében fel lehet tenni a kérdést, hogy tulajdonképpen mit is jelent az, hogy a nyelv alkotja az emberi valóságot, milyen módon befolyásolja a világ ember általi észlelését, milyen hatást gyakorol az emberre, és hogyan rendezi a gondolkodásunkat? Mint ismeretes, a világ nyelvi képének problematikájával foglalkozó tudósok (Humboldtól kezdve a mai kognitivistákig) azt a nézetet vallják, hogy a nyelv ráerőlteti használóira saját kategóriáit, struktúráit, és ily módon determinálja az emberi gondolkodást, a világnézet kialakítását. Ezt a tézist Wittgenstein a következő módon fogalmazta meg: „a nyelvem határai egyben a világom határai is”. Tehát ebben az értelemben a valóság az ember számára csak a nyelvnek köszönhetően adott, és csak a nyelven, valamint a nyelvhasználókon keresztül észlelhető, tapasztalható. Így az objektív valóság a megismerés határain kívülre esik, mivel csak a nyelv által alkotott világ létezik, és az ember nem lépheti át „a nyelv határait”, mert mögöttük már semmi sem létezik. A Herder, valamint Kant és Hegel filozófiai nézeteit követő W. von Humboldt szerint a nyelv világnézet. Nem azért, mert határaik egybeesnek, hanem azért, mert a valóságnak a nyelv segítségével történő átalakítása következtében a szellem felfoghatja a világ egységét (Humboldt 1907: 179–80). Úgy vélte, hogy a nyelvészeti kutatások legfontosabb célja abban rejlik, hogy felfedezzék a nyelvi részvételt a képzetek kialakításában. Az a gondolat, hogy a nyelv a valóságot emberi világgá alakítja, Humboldtnál összekapcsolódik azzal a módszertanilag termékeny tézissel, hogy a nyelvet dinamikájában, genetikailag és nemcsak kész, merev alkotásként kell vizsgálni (Humboldt 1907: 119–25). Humboldt szerint a gondolat és a szó közötti kölcsönös összefüggés világossá teszi, hogy a nyelv tulajdonképpen nemcsak a már megismert igazságok kifejezésének az eszköze, hanem annál sokkal több, nevezetesen olyan eszköz, amely elősegíti eddig meg nem ismert igazságok felfedezését is. Nézete szerint a nyelvek közötti különbözőség nem a hangok és a jelek különféleségében, hanem a világnézetek különbözőségében rejlik, amelyek minden nyelvtudományi kutatás végső célját meghatározzák, mivel minden természetes nyelv csak a rá jellemző világnézetet tükrözi. Ezért a Humboldt-féle elméletet Weltanschauung-elméletnek szokás nevezni a tudományban. Humboldtnál a nyelv az adott nemzet szellemének sajátos kifejezője, amely a nyelv belső formájában (innere Sprachform) nyilvánul meg. Így a nyelven keresztül manifesztálódik a nemzet szellemének egyik eleme, nevezetesen a világnézet.

A Humboldt-féle gondolatokat az ún. neohumboldtiánusok fejlesztették tovább, akik főként nyelvi szemantikával foglalkoztak az ún. tartalom grammatikájának

keretében. Weisgerber, aki ennek az irányzatnak a fő képviselője volt, azt vallotta, hogy az a tény, hogy a nyelv meghatározott szókinccsel és szintaxissal rendelkezik, azt jelenti, hogy a világ tagolódása tükröződik benne, amely semmiképpen sem a tárgyakban, hanem magában a nyelvben létezik. Szerinte nyelvi közösségeket az anyanyelvben rögzült világról szóló közös kép alkotja, amelyet kizárólag a nyelvi struktúrák, pontosabban, a nyelvi tartalom struktúrái tartalmaznak, amelyek mint a gondolkodás tárgyai rendezik és rendszerezik a külső világot, és továbbítják róla az általánosított tudást. Tehát a nyelv tükrözi a beszélők tapasztalatait, a világ értelmezését és minősítését. A szóban forgó tapasztalatoknak és minősítéseknek a nyelv segítségével történő rögzítése a világ nyelvi képében és ezeknek a nemzet általi továbbadása a következő nemzedékeknek a világnézet alakítását vonja maga után. Weisgerber feltételezte a fogalmak világnak létezését, amely világ a tárgyak világával a közvetítő szerepét játszó nyelv segítségével áll kapcsolatban (Mańczyk 1982: 279–81). Weisgerber tanítványa és gondolatainak a folytatója, Gipper szerint a világ nyelvi képe nemcsak a szemantikai tartalomban, hanem a grammatikai és a szintaktikai kategóriákban is megnyilvánul. Azt, hogy a világ nyelvi képe objektívan létezik és ellenőrizhető, Gipper több példával is igyekezett illusztrálni, pl. a színek szemantikai mezőivel, a rokonsági relációkat bemutató hálóval, a növény- és az állatvilág osztályozásával, minősítésével, amely különböző a különböző nyelvekben stb. (Gipper 1978; Anusiewicz 2004: 261–91).

A világ nyelvi képéről szóló tézis az amerikai nyelvészetben is az etnolingvisztika keretében, F. Boas, E. Sapir és B. L. Whorf munkáiban fogalmazódott meg. Mint ismeretes, az etnolingvisztika tárgya a nyelv és a kultúra közötti összefüggéseknek, valamint a valóság ember általi észlelési módjainak kutatása. A Sapir-Whorf hipotézis szerint a nyelvtípus annak a kultúrának a típusától függ, amelyben a nyelv keletkezett, de a kultúra típusa összefügg a nyelvtípussal is, amelyben kifejlődött és funkcionál. Ebből a hipotézisből a *nyelvi relativizmus* ma már általánosan elfogadott elve következik. Whorf szerint a nyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem meghatározott világképet is tartalmaz, mivel az ember gondolatvilága szoros kapcsolatban áll a nyelv struktúrájával. Úgy vélte, hogy a nyelv, mint a megismerési folyamatok eredménye, magában foglalja a világképet, és ez a nyelvi világkép egyrészt döntő módon befolyásolja, alakítja és meghatározza a világ ember által történő megismerését, kategorizálását és konceptualizálását, másrészt pedig azt a módot is, ahogyan ezt a világot megtapasztaljuk és értjük. Ezek a gondolatok ma is élnek, és egyre meghatározóbb tényezővé válnak a mai amerikai nyelvészetben, amelyre, mint tudjuk, manapság a kognitívizmus eszméje erősen rányomja bélyegét. Példaként említhetjük G. Lakoff, M. Johnson, H. Putnam, R. W. Langacker, M. Turner munkáit.

Ha az „én nyelvemen” nem annak a közösségnek nyelvét fogjuk érteni, amelyhez tartozunk, hanem ténylegesen csak a saját nyelvünket, akkor azt kell mondanunk, hogy világunk képének határait nem a nyelv, hanem mi magunk jelöljük ki, bár megváltoztatni azokat csak a nyelv segítségével és a nyelvnek köszönhetően lehetséges. Tehát azt mondhatjuk, hogy a nyelv a szóban forgó határok kijelölését egyrészt megkönnyíti, másrészt pedig megnehezíti. Ily módon gondolkodván legalább két ténytet kell figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy itt az álta-

lunk érthető, értelmezett világról van szó, a másik pedig az, hogy ezek a határok nem véglegesek, mivel a meghatározó cselekvéseinktől függenek. Tehát a világ, amelyben élünk a nyelvünk határain túl is létezik, csupán olyan világgé, amely a nyelvben még nem rögzült, azaz még nem objektivizálódott. Ezt a világot mi még nem tapasztaltuk, nem „láttuk”, így nem tudunk róla beszélni, és ebben az értelemben számunkra nem is „létezik”. De ez a világ potenciálisan létezik, potenciálisan jelen van, és mindaz annak köszönhető, hogy az ember olyan képességgel és lehetőséggel is rendelkezik, amely mindig lehetővé teszi ennek a potenciálisan létező világnak - amikor érthetővé, értelmezhetővé válik - a nyelvi ábrázolását. Az, ami ma még „nem létezik” számunkra, olyan értelemben, hogy nem tapasztaljuk, nem értjük, nem tudjuk kifejezni a nyelvben, holnap más kontextusban új tényként jelenhet meg. Az viszont, ami eddig létezett a világ nyelvi képében, új kontextusban elveszítheti az érvényét, és a helyét más objektum foglalja el.

A nyelvnek a világ nyelvi képe megalkotásában játszott szerepéről a szakirodalomban két fő álláspont fogalmazódott meg: a determinista és nem determinista álláspont. A vita tárgya, amelyet bizonyos értelemben a nyelv és a gondolat között fennálló reláció képez, általában a következő kérdésben fogalmazódik meg: vajon a nyelv szükséges feltétele-e a gondolatnak, amely nélkül nem is létezhet, vagy ellenkezőleg a gondolat a nyelven kívül formálódik meg, és a nyelv csak kifejezhetővé teszi? Másképpen fogalmazva: vajon azt, ami nincs kifejezve egyáltalán lehet-e gondolatnak tekinteni, vagy éppen fordítva, az a leglényegesebb gondolat, amelyet a nyelv nem képes tökéletesen és teljesen kifejezni (Buczyńska-Garewicz 1980: 31–3 és a következők)?

A determinista álláspont abszolutizálja a nyelv értelemalkotó szerepét, elismerve ezzel a nyelvi dominanciát a gondolat felett. E nézet szerint a nyelv az egyetlen módja a gondolat létezésének, és csak a nyelvben kifejezett gondolat tekinthető valódi gondolatnak. Az, ami nem létezhet a nyelvben, nem gondolat. Így a nyelv és a gondolkodás határai egybeesnek, és ezeket a határokat a nyelv jelöli ki. Minden, ami kifejezhetetlen, értelmetlen (Buczyńska-Garewicz 1980: 32). Az e fajta felfogás több feltételezésen is alapul. Azt tételezik fel, hogy a nyelvi struktúrák velünk születtek, és ily módon determinálják a gondolatot, a nyelv értelemalkotó tulajdonságait pedig általában csak a szintaktikai aspektusra korlátozzák, amelyet univerzálisnak tekintenek. Magát a nyelvet rendszerként értelmezik, amelynek a többi szemiotikai rendszer között privilegizált helyet biztosítanak.

A nem determinista álláspont a nyelv és a gondolat között érvényesülő relációt másképpen értelmezi. E szerint a valódi gondolat a nyelvtől függetlenül létezik. A gondolat dominálja a nyelvet olyan értelemben, hogy ebben a nyelvileg kifejezetlen alakban a leglényegesebb tartalom rejlik. A gondolkodás lényegét a nyelv korlátozott lehetőségei miatt soha sem lehet teljesen kifejezni, a szavakban kifejezett gondolatból viszont még mindig marad olyan, amit nem lehet kifejezni. A „nem kifejezettség” nem a gondolkodás hibája, hanem a nyelv hiányosságainak az eredménye. A leglényegesebb nem az, ami a szavakban rejlik, hanem az, amit a szavak mögött van elrejtve. A lényeges gondolat természeténél fogva kifejezhetetlen (Buczyńska-Garewicz 1980: 32 és a következők).

A feljebb felvázolt két abszolutizáló álláspont között helyezkedik el a harmadik, amely hangsúlyozván a gondolat és a nyelv egységét, nem determinista módon értelmezi a nyelv értelemalkotó szerepét. Amikor beszélünk, a még nem kifejezett gondolatot kifejezetté tesszük. A beszéd, a nyelvhasználat olyan cselekvés, amely arra irányul, hogy megtaláljuk a gondolat kifejezésének megfelelő nyelvi formát. A beszélő a memóriájában kész állapotban tárolt kommunikációs fragmentumok óriási mennyiségével rendelkezik, amelyek összetételében rokon szóalakok is szerepelnek (Bańczerowski 2008: 25–56). A köztük meglévő számos kölcsönös összefüggés, egymásra való ráakodás, átszövés, kontamináció, az analógiák sűrű hálóját képezi. Az új gondolat csak az emberi memóriában tárolt kommunikációs fragmentumok alapján alakulhat ki. Minden gondolat, amelyet a beszélő ki kíván fejezni, már születésekor aktiválja a megfelelő kognitív mezőket, tartományokat, és ezeken belül aktualizálja azokat a profilokat, amelyek konkrétan körvonalazzák a gondolat képét. Ennek a folyamatnak a végeredménye tulajdonképpen egy kompromisszum aközött, hogy a beszélő mit szándékozott közölni, és mit sikeredett neki megalkotni, mint végső produktumot (Lemke 1991: 35). A gondolat megszületése az emberi memóriában széles körben mozgásba hozza az asszociációs mezők egész hálóját, amelyekből a beszélő igyekszik kiválasztani azokat az elemeket, amelyek egymáshoz legjobban illeszthetők, legjobban tudnak egységbe tömörülni, integrálódni és a kimeneten létrehozni a végleges nyelvi formájában megtestesült, megfelelő képet. Érdeemes hozzátenni, hogy a nyelvi anyagon kívül nem létezhet semmilyen gondolat sem, mivel az a nyelvben van kódolva, rögzülve. Ez fordítva is igaz. A foszlányos és eleve defektív eseteket kivéve, a nyelvi anyag sem létezhet a gondolat nélkül. Viszont az is igaz, ahogy azt az értelem nélküli olvasás és hallgatás is azt mutatja, hogy a nyelvi anyag összekomponálása magától is végbe mehet, a megértésére irányuló beállítódás nélkül, de az ilyen anyag nem rögzülhet az emberi tudatban.

A beszélő nyelvi tevékenysége minden pillanatában igyekszik egy értelmes egészebe integrálni az előhívott benyomások, visszaemlékezések és asszociációk áramlatait ahhoz, hogy az, amit ő közlésnek szán, olyan képként jelenjen meg előtte, amely belsőleg elégséges mértékben egységes, és megfelel a közlés céljának, valamint a kommunikációs tér sajátosságainak is (Bańczerowski 2009: 43–8). Ennek megfelelően történik meg a nyelvi anyag kiválasztása és szerkesztése is. A szóban forgó közeg központját képező gondolat azonban állandóan változtatja a kontúrját, és ennek megfelelően változnak azok a feltételek is, amelyekben az értelmi fókuszálás és integrálás folyamata végbe megy. A beszélő minden következő beszédaktus alkalmával némileg más nyelvi világban találja magát. Az újabb benyomások és asszociációk ráakodnak a régebbiekre, összeolvadnak az újabb modifikációkban, és ezzel megváltoztatják annak a gondolati közegnek az alakját, amelyben a nyelvi tevékenység folyik. Az értelmi – gondolati folyamat soha nem a semmiből keletkezik, és soha sem a semmiből bontakozik ki. Ezt a folyamatot mindig az a beszélő tudatában aktualizálódó nyelvi anyag idézi elő, amelyből a beszélő igyekszik létrehozni a megnyilatkozást, vagy amelyet igyekszik felismerni és felfogni. Amikor a nyelvi anyag valamilyen eleme kiváltja az új gondolatot, akkor ez a gondolat a különböző irányú pályákon futva aktiválja a különböző asszociációs mezőket, és visszatérve a kiinduló nyelvi szö-

vethez, rávetíti a hozzátapadt asszociációkat. Ennek eredményeként a kiinduló értelmi képnek az átértelmezése megy végbe, amely azután új impulzusként ösztönözheti a gondolatot új asszociációs lépések megtételére, amelynek az eredménye egy újabb átértelmezés lehet stb. Amikor egy szépirodalmi művet olvasunk, a gondolatunk mozgása függetlenül attól, hogy milyen végtelen asszociációs mezőkön vándorol, igen nagy számú asszociációt, reminiscenciát képes előidézni, amelyek az adott mű és szerzője jellemzésével kapcsolatosak. Minden, amit útja közben „fedezett fel”, csak egy szempontból érdekel bennünket, nevezetesen abból, hogyan viszonyul az adott szöveghez. Mindazt, amit a gondolatunk „talált”, csak akkor éljük át, amikor ez beolvad abba a nyelvi műbe, amelyet észlelünk, és amely ezt a folyamatot előhívta.

Amikor azt állítjuk, hogy „a nyelv szervezi a gondolatunkat”, hogy „létrehozza emberi valóságunkat”, hogy „tőle függ a világ megértésének a módja”, tudnunk kell, hogy az ilyen megállapításokat: „ a nyelv létrehoz”, „ a nyelv szervezi”, „a nyelvtől függ”, csak akkor tudjuk helyesen értelmezni, ha az olyan kérdések kontextusában helyezzük el őket, mint például: a nyelv genezise és funkciói, a nyelv szerepe az emberi valóság megalkotásában és az ember általi használatában, a nyelv kreatív tulajdonságai, a nyelv viszonya a létező szemiotikai rendszerekhez. Az ilyen kérdések interpretációs perspektívát adhatnak ahhoz, hogy a nyelv által alkotott emberi valóságról szóló tézis konkrét tartalmat nyerjen.

A nyelvi létezés feltételei mellett azok a nyelvi elemek, amelyek a metanyelvi reflexióban úgy szerepelnek, mint a nyelvi struktúra elsődleges elemei, elveszítik diszkrét voltukat, stabilitásukat, és „szétolvadnak” az emberi emlékezetben tárolt nyelvi anyag mozgó mezőiben, amelyek a nyelvi tevékenység alapjait képezik. A nyelvhordozó a szóalakot nem önálló morfémákból, illetve a fonémákból álló vagy a disztinktív jegyek mátrixaiból összetevődő képződményt képzel el. Minden szóalak ismerete a nyelvhasználati szférában gyökerezik, az emlékezetben tárolt nagy mennyiségű kommunikációs fragmentumok összetételében. Ennek a közvetlen ismeretnek a tükrében az olyan vélekedésnek, miszerint a beszélő által ismert önálló szóalakok különféle morfológiai paradigmákat alkotnak, ugyanolyanokat, mint a meghatározott, általánosított szabályok alapján összeállított paradigmák, a beszélő szempontjából legfeljebb csak perifériális jelentősége lehet. A beszélő szubjektum tapasztalatában minden szóalak lehorgonyzott, és „beleolvad” a rá jellemző potenciális használati lehetőségek közegébe. A szóalakot nem úgy ismeri, mint valamilyen absztrakt grammatikai formát, amely szabályos strukturális helyet foglal el más formák között, hanem a potenciális kifejezések egész mezőinek részeként. Ennek a mezőnek a terjedelme és kontúrja nyitott és mozgékony, ami azt jelenti, hogy minél nagyobb azoknak a kifejezéseknek a száma, amelyek a beszélő emlékezetében lerakódnak, annál szélesebb körben képződnek azok a potenciális kifejezések is, amelyek a már ismert analógiák alapján jönnek létre. A beszélő maga sem tudja pontosan meghatározni, hogy az emlékezetéből felszínre kerülő kifejezések közül melyek azok, amelyeket előző tapasztalata alapján „valóban” ismer, és melyek a „potenciálisak”, amelyek e tapasztalat analógiájára jöttek létre.

Ha például 'a cikkemnek vége' kifejezés morfológiailag és szintaktikailag „helyesnek” mondható, akkor ez nem azért van így, mert előhívásakor én a megfelelő morfológiai és szintaktikai szabályokra orientálódtam, hanem azért, mert ezt a kifejezést én már ismertem, mint olyat; ezen kívül ismerek számtalan más olyan kifejezést is, amelyekben „ugyanazok” a szóalakok vagy ugyanaz a „paradigma” más tagjai szerepelnek, mindegyik közvetlenül és a saját használati szférájában. Csak ennek az elsődleges tudásnak az alapján lehet elképzelni azt, hogy az egyes kifejezések között létezik bizonyos formális hasonlóság, amelyet az általánosított osztályozás vagy szabály formájában lehet megfogalmazni.

Ahogy már többször és több helyen is hangsúlyoztuk, a hosszú ideig tartó nyelvhasználat körülményei között a beszélőnek sokkal gazdaságosabb és praktikusabb az emlékezetében közvetlenül tárolni a nyelvi anyag kész fragmentumait, mint általános formális szabályok alapján a morfológiai paradigma tagjaiként, vagy a szóképzési minták realizációjaként megalkotni. A nyelvi anyag reprodukív használata valószínűleg nem alkalmas a logikai formalizációra. A beszélő tudatában a paradigma tagjai nem stacionáriusak és nem olyan elv szerint rendezett képet alkotnak, mint a leíró grammatikákban. A paradigmát képező különböző szóalakok a használatukkor bekerülnek a különböző nyelvi közegekbe és „szétfolyanak” a különböző mnemonikus és asszociációs pályákon, melynek következtében disszociálódnak egymáshoz való viszonylatukban. Az, ami az absztrakt nyelvi rendszer szempontjából „egy alaknak” számít, a nyelvi létezés körülményei között „szétfolyik” a konkrét kifejezések tömegében, közülük mindegyik a saját konkrét használati közegében gyökerezik. Vegyük példaként a következő kifejezéseket, amelyek alakilag szorosan összefüggenek egymással: *Mi van velem?*, *Mi van veled?*, *Mi van vele?*, *Mi van velünk?*, *Mi van veletek?*, *Mi van velük?* Az első pillantásra ezek a kifejezések egyszerű és világos kapcsolatban vannak egymással, aminek az alapját a személy és a személyes névmás számának a paradigmája képezi. Ezek a kifejezések könnyen olyan benyomást kelthetnek, hogy a beszélőnek, aki ismeri ezt a paradigmát, ahhoz, hogy megkaphassa a szóban forgó kifejezések egész sorát, nincs semmi más tennivalója, csak az absztrakt szintaktikai struktúra megfelelő szimbólumait a megfelelő formákkal behelyettesíteni. Ha viszont részletesebben elemezzük mindegyik kifejezésnek a valódi használatát, akkor láthatjuk, hogy közöttük számos aszimmetrikus reláció lép fel. Az egyik kifejezéstől a másikhoz történő átmenet nem egyszerűen a paradigmatiszós variánsok szubsztitúcióját jelenti az invariáns szintaktikai struktúra keretében, mivel minden ilyen behelyettesítés a maga nemében egyedülálló értelmi mezőt hív elő. A *Mi van velem?* replika retorikai jellegű kérdésnek tekinthető, amelyben a beszélő külső reakciót nem igénylő, önmagáról szóló reflexiót fejez ki. Ennek a replikának „irodalmi” színezete van, de az irodalmi szövegen kívül is, némileg affektív beszéd képét festi. Ez a replika különbözik a többitől értelmi vonatkozásban is, aminek nélkülözhetetlen komponense a csodálkozás, a meglepődés, az ámulat. A beszélő nemcsak minősíti aktuális állapotát, mint szokatlant, hanem emphatikusan meg is erősíti azt, hogy ilyen állapotnak „nem kellene lennie”. E replika emphatikus jellegét fokozni is lehet, például: *[Ah!] Mi van velem?* vagy *[Istenem!] Mi van velem?* stb. Ennek az értelemnek az árnyalata az adott kifejezés dallamában is tükröződik, amely inkább felkiáltó, mint kérdő.

A „*Mi van veled?*” kifejezés egészen más jellegű. Olyan kommunikációs térben funkcionál, ahol élő, közvetlen kontaktus valósul meg a vevővel, és elsősorban az adó közvetlen reakcióját fejezi ki a vevő fizikai vagy emocionális állapotára nézve. Az ilyen kérdés azt mutatja, hogy az adó és a vevő közötti korábbi kontaktusban olyan valami történt, ami nyugtalanságot keltett, és emiatt magyarázat szükségeltetik. A szóban forgó replika célja megszüntetni ezt az inadekvát szituációt, és helyreállítani az emocionális kontaktust.

A *Mi van vele?* kérdés a beszédpartnernek az előző replikára történő reakcióját fejezi ki, és így fenntartja vele a dialógust, nem törekedvén a társalgási téma és az emocionális szféra megváltoztatására úgy, mint a *Mi van veled?* kifejezés esetében. Például: *Van valami híred X-ről? – Sajnos nincs, mi van vele?* vagy *Nézd meg, hogy néz ki X! – Istenem, mi van vele?* stb. A „*Mi van vele?*” kifejezés a különböző szóbővítést igényel, ami kapcsolatot teremt az előző dialógussal és ösztönzi a beszédpartnert a válaszadásra: [*És*] *mi van vele?*, [*Mondd!*] *mi van vele?*, [*Na*] *mi van vele?* stb. A *Mi van veled?* kifejezés más jellegű olyan szóbővítést kíván, amely fokozza az emfatikus jelleget. Meg kell jegyezni, hogy a fentebb tárgyalt replikák használatában megfigyelhető prozódiai elemek (hanglejtés, emocionális hangszín stb.) különbözősége azt eredményezi, hogy a beszélők emlékezetében fonikus képük is lényegesen különbözik.

A *Mi van velünk?* kérdés a mindennapi nyelvhasználat szempontjából furcsának tűnik, és ritkán lehet olyan kontextust találni, amelyben szabályosan szerepelhet.

Ahogy a fentiekből láthatjuk, a személyes névmás „személy – szám” paradigmája a különböző használati szférákban szétfolyik, az értelem különböző komponensei e szférák mindegyikében egyedi módon alkotnak egységet. Ha megfigyelünk, hogy az általunk tárgyalt paradigma hogyan szerepelt az emlékezetünkben tárolt kommunikációs fragmentumok összetételében (például: *veled /vele/ veletek/ velük maradok; ő mindig velem/ veled/ vele/ velünk/ veletek/ velük veszekszik*, stb.), akkor bizonyára észrevehetnénk, hogy a tagjaik közötti viszony minden esetben különbözni fog egymástól. Itt nem a morfológiai variánsok egyöntetű behelyettesítéséről van szó, hanem a kommunikációs szituáció és a potenciális csatornák különböző és minden esetben megismételhetetlen módon történő átváltásáról és kibontakozásáról.

Valaki azt mondhatná, hogy előfordulnak olyan esetek, amikor bizonyos formával először találkozunk, vagy egyszerűen újakat képezünk, amelyek nyilvánvaló „innovációt” jelentenek, de nem hibázunk sem morfológiai képzésük, sem pedig szintaktikai használatuk tekintetében akkor sem, ha a tárgyi jelentésük nem mindig világos. Vajon nem jelenti-e ez azt, hogy az ember olyan absztrakt szabályrendszerrel rendelkezik, amely lehetővé teszi a paradigmák megalkotását, valamint olyan absztrakt invariáns grammatikai kategóriákkal, amelyek segítséget nyújtanak ahhoz, hogy függetlenül az előző tapasztalattól orientálódni tudjunk a nyelvi anyagban? Vajon ez nem azt bizonyítja-e, hogy a szóalakok grammatikai tulajdonságainak ismerete nem függ az ilyen tapasztalattól, és absztrakt, univerzális jellege van? Erre azt a választ adhatjuk, hogy mennyiségi vonatkozásban az ilyen esetek előfordulása mindennapi nyelvi tevékenységünk-

ben minimális, minőségük tekintetében viszont használatuk a beszélő részéről rendkívüli nyelvi erőfeszítést igényel, ami többek között a szokatlan kifejezés analitikus szegmentálását vonhatja maga után. Ilyenkor a beszélő előhívja a rendelkezésére álló információt, vagy spontán megfigyeléseire támaszkodik, amelyek a nyelvi anyagban előforduló hasonlóságok és ismétlődések felfedezésére irányulnak. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ilyen kivételes esetek nem képezhetnek kritériumot tevékenységünk megítélésére a nyelvi létezésünk körülményei közepette. Úgy tűnik, hogy a fentebb említett analitikus eljárás sem szerepelhet tiszta formájában, mivel állandóan olyan konkrét analógiai előzményekre támaszkodik, amelyek mintát szolgáltatnak az ismeretlen vagy szokatlan formák elsajátítására. Másképpen fogalmazva, a beszélő ilyenkor elsősorban az emlékezetében fogja keresni az általa ismert mintát, amelyre rávetíti az ismeretlen jelenséget, és nem fog absztrakt sémákra támaszkodni, amelyekről esetleg nincs is tudomása.

Az emlékezetünkben tárolt nagy mennyiségű kommunikációs fragmentumot a végtelen asszociációs mezők, és a köztük érvényesülő analógiák sokasága hatja át. Az analógiák létezésének a tudata a mnemonikus tárolóban lehetővé teszi az újabb figurák, valamint az ismert kommunikációs fragmentumokban már létező szóalakok új használati feltételeinek és az új szóalakokkal megalkotott új kifejezéseknek a létrehozását is. Az ismert jelenségekből kiindulva, analógiák és prototípusok alapján, minták szerint cselekedve, állandóan bővítjük nyelvi tárunkat. Így az új képződmények hasonlóságot mutatnak azokkal a prototípusokkal, amelyek alapján létrejöttek, és rögzültek az emberi memóriában. Ezért a nyelvi anyagban nagyon sok hasonlóságot, analógiát és szimmetriát találunk. Ezek a tulajdonságok megkönnyítik és ösztönzik az asszociációs folyamatokat, amelyeknek eredménye nyelvi emlékezetünk repertoárjának állandó megújulása és változása. Az asszociációs folyamat azonban mindig több irányú, szétfolyó és szórva nyos jelenség; nem egy síkon megy végbe, teljesen nem ellenőrizhető, sőt kiszámíthatatlan. Az asszociációs folyamat közbeni új körülmény megjelenése megváltoztathatja az asszociációs gondolat pályáját, és így a gondolat más prototípusok, és más analógiai eljárások hatása alá kerül, amelyek új használatát is meghatározzák. Ezért úgy véljük, a nyelvi anyagban szereplő hasonlóságok, analógiák, szimmetriák és szabályszerűségek annyira nyilvánvalóak számunkra, amennyire felfoghatóak is. Majdnem azonnal észrevesszük azokat, amikor érintkezésbe lépünk a nyelvvel. A nyelvi anyag szabályszerű felépítése szemmel láthatónak tűnik, de amikor ezt a nyilvánvalóságot szeretnénk valóban szabályos (formalizált) leírásban megtestesíteni, igen komoly nehézségekbe ütközünk. Ahhoz, hogy leküzdjük ezeket a nehézségeket, egyre jobban bonyolítjuk, részletezzük, formalizáljuk a leírást, de közben kénytelenek vagyunk észrevenni, hogy a nyelvi anyag igen komoly része kívül marad az ilyen leíráson és formalizálhatatlan. Ennek a fő oka, úgy véljük, nem abban rejlik, hogy a nyelvhasználók intuíciója sokkal nagyobb általánosító erővel rendelkezik, mint bármely eddig megalkotott lingvisztikai modell, hanem elsősorban abban, hogy a nyelvi intuíció teljesen más alapokon nyugszik, és teljesen más kategóriákban bontakozik ki. A beszélők számára nemcsak az a fontos, hogy a nyelvi anyagban analógiák léteznek, hanem az is, hogy ezeket az analógiákat a többirányúság és nyíltság jellemzi, ami

azt jelenti, hogy lehetetlen közös nevezőre hozni őket. Ezért a nyelvi anyagban a minden lehetséges „részleges” szabályszerűség felfedezése mellett a teljes formalizálás elérése lehetetlennek és elérhetetlennek tűnik.

A nyelvi anyag konkrét ismerete nem jelentheti akadályát annak, hogy az újonnan létrejött objektumok használatában ne tudjunk orientálódni. Minden egyes konkrét esetben a beszélő birtokában lévő nyelvi anyaggal kapcsolatban keletkező asszociációk és analógiák képezik a biztosítékát annak, hogy az előre nem prognosztizálható használat az új szituációkban még sokkal sikeresebb lesz, mint ez elvárható lenne az általánosított kodifikált tudástól. Az ilyen rendszert állandóan módosítani és bonyolítani szükséges ahhoz, hogy képes legyen adaptálódni az egyre újabb és soha nem ismételt feladatokhoz, amelyekkel a beszélőnek az adott kommunikációs térben meg kell birkóznia. Az asszociációs folyamatot jellemző határozatlanság, valamint az asszociációs mezők terjedelme végtelen szélesítésének lehetősége tökéletes összhangban van azzal a számtalan nyitott feladattal, amellyel a beszélő a nyelv használatakor megbirkózni kénytelen. Az új nyelvi fragmentumok folyamatosan és fokozatosan beépülnek a beszélő nyelvi emlékezetébe. A nyelvi fragmentumok felismerése és analogikus profilírozása állandó korrelációban áll egymással. A fragmentumok konfigurációi a beszélő képzetében minden konkrét analogikus felismerés esetében állandóan változnak. Maga a beszélő sokszor képtelen érzékeltetni azt, hogy az emlékezetében tárolt kifejezés úgy létezik, mint egy régebbi objektum, vagy mint a másodlagos analogikus projekció új szüleménye. Ez valószínűleg azért van így, mert amikor a beszélő igyekszik pontosan meghatározni a nyelvi anyagnak azt a konkrét elemét, amelyre a figyelme összpontosul, ebben az „átélési” folyamatban változik a státusza a nyelvi tapasztalat készletében. A beszélő szubjektum képtelen teljes kontroll alatt tartani a nyelvet. A nyelv használata csak azt jelenti, hogy ő létezhet a nyelvben, mint egy közegben, és különféle cselekvéseket hajthat benne végre annak érdekében, hogy sikeres eredményeket érjen el. Így a nyelvi leírás teljes objektivitásának elérése gyakorlatilag megvalósíthatatlan, tehát ilyen ideális célnak a kitűzése sem tűnik magalapozottnak. Bármilyen nyelvi komponensnek az ismerete elválaszthatatlan a nyelvhasználó mindennapi, intellektuális és emocionális tapasztalatától, amelynek során ezt a tudást megszerezte. Ez a tudás állandósul a különböző szóbeli, képi, tematikus, intonációs, gesztikulációs és más konfigurációkban is, amelyeket nem lehet elkülöníteni a nyelvhasználó személyétől. Így a nyelvi tudás ugyanolyan mértékben egyéni, mint az élettapasztalat. Az adott személy élettapasztalata ugyanúgy, mint a nyelvi tapasztalata, többféle és meghatározhatatlan módon kereszteződik más emberek tapasztalataival, de olyannal, amely bizonyos hasonlóságok következtében biztosítja a többé vagy kevésbé sikeres kommunikációs együttműködést. A nyelvhordozóban tudatosul az, hogy az emlékezetében tárolt egyes elemeknek tisztán egyéni jellege van, más mnemonikus elemek viszont többé-kevésbé meghatározott emberi körre vonatkoznak.

A mindennapi nyelvhasználat lényege nem a rendkívül bonyolult absztrakt rendszerek elsajátításában rejlik, amelyek alapján a beszéd minden szakaszában generatív stratégia értelmében képezhetjük a nyelvi kifejezéseket, hanem abban a különleges képességben, ahogyan az ember intuitív módon bánik a nyelvi

anyaggal. A nyelv intuitív használata minden emberi lénynek a konstitutív tulajdonsága, és nem valamilyen superprogramja, amely felülmúlja mindazt, amit a nyelv algoritmikus modellálásában eddig sikerült elérni. Az emberi nyelv alapvetően más rendű jelenség, amelyre nem jellemző a felépítési gazdaságosság, a stabilitás, a precizitás vagy a következetesség. A nyelv olyan kapacitással és plaszticitással rendelkezik, amely bármilyen tapasztalati eredményt, valamint bármilyen döntésre váró feladatot is, ezen belül a nyelvi anyaggal való bármilyen játékot vagy intellektuális manipulációt is képes befogadni és rögzíteni. Nem gondoljuk, hogy előfordulhat olyan jelenség, amely ugyan hozzáférhető a tapasztalat számára, de a gondolati munka hatásán kívül maradna.

Úgy véljük, hogy a nyelvnek egységes rendszerként történő értelmezése, és így az egyre bonyolultabb logikai-matematikai apparátus alkalmazása azzal a céllal, hogy lehetőleg adekvát módon modelláljuk a nyelv funkcionálását, ez a nyelv valódi természetének a megértésétől, és az emberi életben játszott több funkciójú szerepétől csak távolít bennünket. Az, ami az embernek egyszerű és közvetlen tudás formájában van adva, a strukturalista felfogásban rendkívül bonyolult, több lépcsős algoritmikus konfigurációkban jelenik meg, amelyek segítségével, e nézet szerint, megvalósul az absztrakt struktúrák megtestesítése a konkrét, egyéni beszédben. Hozzá kell tenni, hogy a szóban forgó algoritmus, legyen az bármilyen bonyolultsági fokú, nem lesz képes figyelembe venni a valódi beszédre jellemző számtalan olyan releváns tényezőt, amely nélkül maga a beszéd egyszerűen nem is létezhet. A nyelvhasználat mesterséges és stilizált modellszerű ábrázolása néha olyan illúziót kelthet, hogy az invariáns strukturális kategóriák és a rájuk vonatkozó absztrakt operációs szabályok megközelítőleg tükrözik a valódi beszéd folyamatot. Ez viszont a továbbiakban is csak illúzió marad. A strukturális modell bármilyen további bonyolítása és tökéletesítése, amelynek az a célja, hogy képes legyen felölelni a nyelvi létezés minden sokféleségét, nem látszik sokat ígérő megoldásnak azért sem, mert az ilyen vállalkozásnak nyilvánvalóan soha sincs vége. Függetlenül attól, hogy mennyi paraméterre terjedne is ki a nyelvi modell hatása, a nyelv minden újabb alkalommal történő használata újabb és újabb problémákat fog felvetni, elsősorban olyan esetben, amikor a nyelvi tényezők olyan újabb konfigurációi jönnek létre, amelyekkel korábban soha sem találkoztunk. Nyelvi tapasztalatunk számtalan új kommunikációs fragmentumot generál, amelyek mindig beleolvadnak az új kommunikációs térbe is, és ennek a folyamatnak sincs vége. Ha a nyelvi modellálásban azt szeretnénk elérni, amit a beszélők a nyelvhasználat minden tapasztalatában elérnek, akkor figyelembe kellene vennünk a bármikor, bárki által és bármilyen körülmények között létrehozott összes kifejezést. Ez viszont megvalósíthatatlan feladat. A lényeg persze nemcsak abban rejlik, hogy ez megvalósíthatatlan, hanem abban is, hogy egyáltalán nehéz is elképzelni azt a hihetetlen bonyolultságú és rendkívül nagy intellektuális erőfeszítést igénylő konstruktumot, amelynek modellálnia kellene a beszélő szempontjából olyan egyszerűen és könnyen kezelhető nyelvet és a nyelvhasználatot.

Nyilvánvaló, hogy a nyelvi leírásnak alapvetően más, nem strukturális kategóriákon kell alapulnia. Véleményünk szerint olyan kategóriákra van szükség, amelyek adekvátak lennének a kommunikációs szituációk és feladatok állandó válto-

zásaihoz, és amelyeknek ez a variabilitás, plaszticitás és nyitottság biztosítaná funkcionálásuk természetességét és egyszerűségét.

Szakirodalom

- Anusiewicz, Janusz 2004: Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku. In: Jerzy Bartmiński (szerk.): *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bańczerowski, Janusz 2000: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Szerk.: Nyomárkay István. Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet.
- Bańczerowski, Janusz 2008: *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bańczerowski, Janusz 2009: A kommunikációs tér fogalma és szerepe a nyelvhasználatban. *Nyr.* 133: 41–7.
- Bobryk, Jerzy 1983: Język i interakcje społeczne jako źródło samoświadomości. „*Studia Psychologiczne*”. PAN Komitet Nauk Psychologicznych. T. XXI, Nr 1–2. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Buczyńska-Garewicz, Hanna 1980: Semiotyka i filozofia znaku. In: Max Bense: *Świat przez pryzmat znaku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Chomsky, Noam 1967: Recent Contributions to the Theory of Innate Ideas. *Synthese* 17. (Magyar fordítás, 1974: Újabb adalékok a velünk született eszmék elméletéhez. A nyelv keletkezése. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.)
- Chomsky, Noam 1968: *Language and Mind*. New York: Harcourt. (Magyar fordítás: Nyelv és elme. In: Noam Chomsky 1995: Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme. Budapest: Osiris-Századvég.)
- Chomsky, Noam 1986: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York: Praeger.
- Chomsky, Noam 2004: A biolingvisztika és az emberi minőség. (Előadás a Magyar Tudományos Akadémián május 17-én).
- Гаспаров Б. М. 1996: Язык, память, образ. Новое Литературное Обозрение. Научное приложение. Вып. IX. Москва
- Gipper, Helmut 1978: Sprachliches Weltbild, wissenschaftliches Weltbild und ideologische Weltanschauung. In: *Sprache und Welterfahrung*. Hrsg. Von J. Zimmermann. München.
- Humboldt, von Wilhelm 1907: *Über die Kawisprachen auf der Insel Java*. Einleitung: Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Gesammelte Schriften. Berlin, Bd. 6, 1. (Újabb kiadás: Darmstadt 1949, 60 és a következők).
- Kiss, Jenő 2008: A nyelvi változás – kutatói dilemmák. *MNy.104*: 257–74.
- Lemke, L. Jay 1991: Text Production and Dynamic Text Semantics. *Functional and Systemic Linguistics*. Eija Ventola (ed.). Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Леонтьев А. А. 1969: *Язык, речь, речевая деятельность*. Москва.
- MNépl 1979 = *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mańczyk, Augustyn 1982: *Wspólnota językowa i jej obraz świata. Krytyczne uwagi do teorii językowej Leo Weisgerbera*. Zielona Góra.
- Monod, Jacques 1970: Le langage et l'évolution d'homme. In: Monod, Jacques: *Le hasard et la nécessité*. Paris (Magyar fordítás 1974: A nyelv és az ember kialakulása. In: *A nyelv keletkezése*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.)
- Ogorodnyikov K. F. 1950: Mi tartja a Földet? Természettudományos Kiskönyvtár. 4. szám. Budapest: Szikra.
- Петренко В. Ф., Нистратов А. А. 1981: «Коэффициенты образности, конкретности и ассоциативной значимости для 84 русских существительных». *Общение. Текст. Высказывание*. Москва.
- Putnam, Hilary 1967: The 'Innateness Hypothesis' and Explanatory Models in Linguistics. *Synthese* 17. (Magyar fordítás, 1974: A „velünk született eszmék” hipotézise és a

- nyelvészet magyarázó modelljei. In: *A nyelv keletkezése*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.)
- Richardson, T. E. John 1980: *Mental Imagery and Human Memory*. New York: St. Martins.
- Romanow-Broniarek, Maria (szerk.) 2003: *Antropologia słowa*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Schaff, Adam 1972: *Gramatyka generatywna a koncepcja idei wrodzonych*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Stanulewicz Danuta 2000: Nieprzetłumaczalność światów: indiańskie i europejskie opisy rzeczywistości. In: W. Kubiński, O. Kubińska, T. Z. Wolański (szerk.): *Przekładając nieprzekładalne...* Gdańsk: Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego, 219–29.
- Weisgerber, Leo 1951/52: Der deutsche Sprachbegriff. „*Wirkendes Wort*”. 1. Sonderheft.
- Weisgerber, Leo 1971: *Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik*. Düsseldorf.
- Whorf, Benjamin Lee 1956: Language, Thought and Reality: *Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Ed. by J.B. Carroll. Cambridge Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Zabrocki, Władysław 1990: *Czy język jest wrodzony? Językoznawstwo Chomsky’ego a hipoteza natywizmu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Życiński, Józef 1983: *Język i metoda*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Выготский Л. С. 1956: *Избранные психологические исследования*. Москва.

Dziewońska-Kiss Dorota

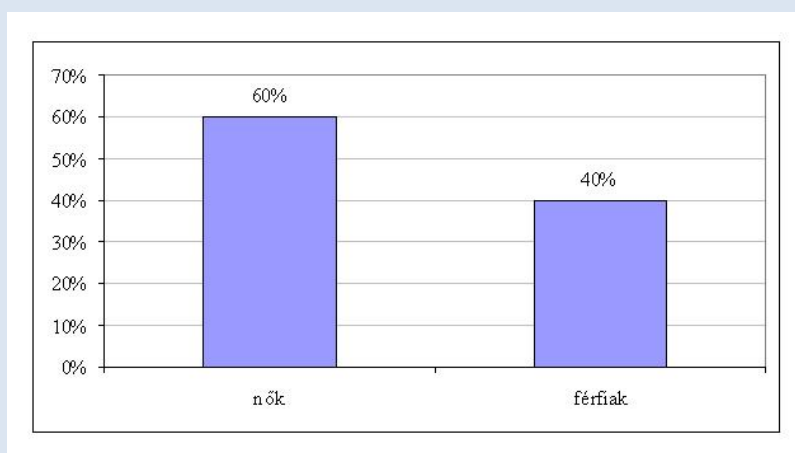
AZ ÉLET FOGALMA A VILÁG MAGYAR NYELVI KÉPÉBEN KÉRDŐÍVES ANYAG ALAPJÁN

1. A kérdőív bemutatása

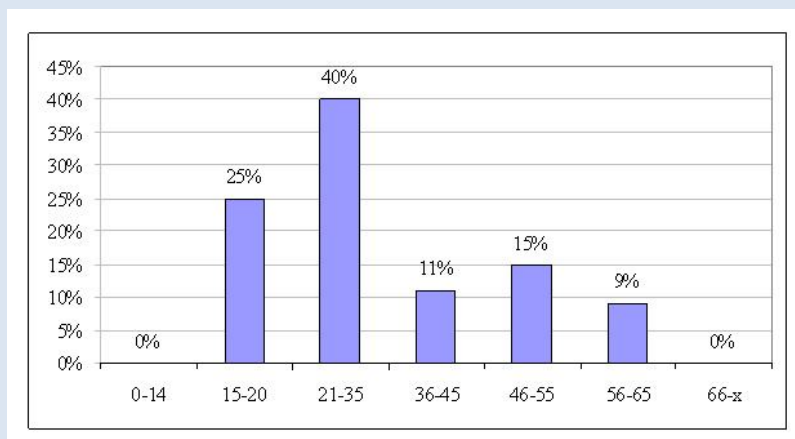
A magyar nyelvben az *élet* fogalmát több doménből álló kognitív bázis alkotja. Jelen cikknek az a célja, hogy bemutassa a szóban forgó fogalomnak az aktuális magyar beszélők nyelvében rögzült képét.

A kérdőívek kitöltésében 129 fő vett részt, akik 17 kérdésre adtak választ. Kiválasztásuk véletlenszerű volt. A válaszadók 78 nő, 51 férfi volt. Életkoruk 15–65 éves korig terjed. A megkérdezettek általános iskolai, középiskolai és felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. A kérdőív első három kérdése személyes adatokra vonatkozott. A válaszadók nemére, életkorára, végzettségére vonatkozó adatokat az alábbi diagramok illusztrálják:

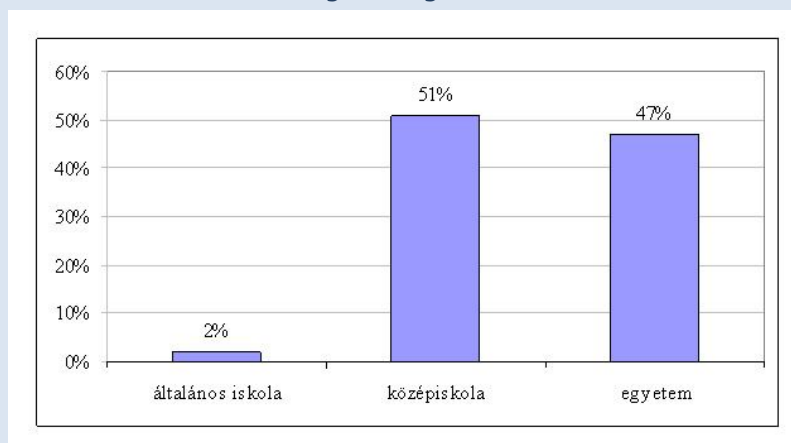
1. diagram: A kérdőívkitöltők neme

2. diagram: A kérdőívkitöltők életkora

3. diagram: A kérdőívkitöltők iskolai végzettsége

A többi kérdés a következő volt:

Mi az élet?; Milyen lehet az élet?; Mi az élet célja?; Érték-e az élet, miért?; Milyen az ideális életmód?; Sorolja fel az élet legfontosabb értékeit!; Mi jut eszébe az élet szóról?; Milyen szakaszokból áll az élet?; Milyen igék kapcsolódnak az élet szóhoz?; Mit változtatna meg Ön az életében?; Mi szükséges az élethez?; Sorolja fel az élet szó rokon értelmű szavait, kifejezéseit (szinonimáit)!; Sorolja fel az élet szó ellentétes jelentésű szavait, kifejezéseit (antonimáit)! Milyen közmondást, kifejezést, szólást, dalt stb. ismer az élet fogalommal kapcsolatban?

2. Az élet szó szótárakban

Mielőtt azonban rátérnénk a kérdőíves anyag bemutatására, tekintsük át az élet szó néhány szótári meghatározását.

Az élet szó az ÉrtKsz. alapján 1. A létezésnek az a formája, amelyet az anyagcsere, a növekedés és a szaporodás jellemez. 2. Embernek, állatnak a születéssel kezdődő és a halállal véget érő ilyen létezési módja, ill. ennek folyamata, tartama. 3. Életmód / Az egyén pályafutása, sorsa. 4. A természet és a társadalom mint az ember környezete. 5. Vmely közösségben v. munkaterületen folyó tevékenység, együttműködés. 6. Lét, ill. a létezés tartama. / A valóság. 7. Elevenség, derű. 8. Megélhetés. 9. nép Gabona, irod. Élteső, serkentő.

Az ÉrtSz. szerint az élet: I. Ált. a létezésnek vmely formája. 1. A létezésnek az a tevékeny formája, melyet kül. az anyagcsere, a növekedés és a szaporodás jellemez: emberi, állati v. növényi lét. 2. Lét, létezés. 3. A természeti és társadalmi lét valósága; a valóság. II. Vmely élő szervezetnek, főleg embernek a létezési formája, ill. ennek tartalma. 1. Embernek, állatnak a születéssel kezdődő és a halállal véget érő tevékeny létezési módja, állapota. 2. Az az idő, amely alatt vki élt v. még élni fog. 3. (birt szraggal) Vkinek minden tudatos cselekedete, egész tevékenysége, munkássága, egész életében (2) tanúsított magatartása. 4. Az a mód, ahogyan vki él; életmód, életforma. 5. Azoknak a kedvező lehetőségeknek az összessége, amelyek a cselekvő létben az ember számára adódnak. III. A természetnek és a társadalomnak tevékenységben, történésben megnyilvánuló léte. 1. A természet és a társadalom emberi sorsot irányító, alakító erőinek összessége. 2. Vmely közösségnek tevékenységben megnyilvánuló léte. 3. A társadalmi tevékenységnek a mozgásban, munkában, szórakozásban való megnyilat-

kozása. IV. A tevékeny létnek alapja, forrása, lehetősége. 1. Megélhetés. V. Az élet jele, jelképe, értelme. 1. (átv) Életkedvet, derűt sugárzó, viruló egészség, ill. az ezzel járó elevenség vkiben. 2. (Műv, Szín) Elevenség. 3. (átv, vál) Vkinek a legdrágább kincse, mindene.

Az *élet* lexéma több összetett szó első vagy második elemeként is megjelenik, például: *életakarát, életalap, életanyag, életbiztonság; házaselet, legényélet, világélet, népélet* stb.

A Magyar Nemzeti Szövegtár 164.710.196 szót tartalmazó korpusza az *élet* lexémára 31.802 találatot ad, az alábbi megosztásban:

1. a sajtószövegek korpusz mérete: 71.012.205 szó, találatok száma 9897;
2. a szépirodalmi korpusz mérete: 35.469.126 szó, ebből a találatok száma: 11.995;
3. a tudományos szövegekből álló korpusz mérete: 20.535.550 szó, a találatok száma: 5969;
4. a hivatalos szövegek korpuszának mérete: 19.854.717 szó, a találatok száma: 1266;
5. a személyes szövegek korpuszmérete: 17.838.598 szó, a találatok száma: 2675.

A gyakorisági mutatók azt jelzik, hogy az *élet* szó leggyakrabban a szépirodalmi szövegekben, legritkábban pedig a hivatalos szövegekben szerepel.

3. A kérdőíves adatok elemzése

A résztvevők által adott válaszok nagy száma és különbözősége miatt, a kérdőíves anyagot az alábbi profilok szerint rendeztük. A százalékos mutatókat táblázatok formájában adtuk meg, amelyek a leggyakrabban előforduló válaszokat tükrözik (a 10%-nál magasabb értékek szerepelnek bennük). A konkrét példák mellett zárójelben megadott szám a kapott válaszok számát mutatja.

A kérdőív első, **Mi az élet?** kérdésére a következő válaszokat kaptam:

1. Lét (32)

lét (25), létezés (7)

2. Egy (tanulási) folyamat (14)

folyamat (3), az élet megállás nélkül ismétlődő folyamat (1), egy ember és a világ fejlődési folyamata (1), a létforgatagban folyamatos görcsölés, kínlódás (1), egy folyamat, amely során az ember megvalósítja önmagát, utódot hoz a világra és nevel fel (1), olyan hosszú munka, amiben mindenki akar valami maradandót alkotni (1), sikerek és kudarcok sorozata, melyekből folyamatosan tanul az ember, tapasztalatot szerez, okosodik (1), egy állandó tanulási folyamat (1), leckék sorozata (1), ZH-k összessége (1), állandó fejlődés (1), tanulás (1)

3. A legfontosabb dolog a világon / minden (13)

az élet minden, ami körülvesz bennünket (5), a legfontosabb dolog a világon (3), egy jó dolog, amit mi emberek megnehezítünk, és sokunk nem tudja élvezni a napsütést sem! (1), mindenhol, mindenben ott van (1), a világmindenség (1), az élet az, amit a legjobban féltünk (1), csak egy dolog, amin túl kell esni, mint a náthán vagy a kamaszkoron (1)

4. Egy út (12)

utazás (4), út (4), nagy kaland (2), a halálhoz vezető út (1), kirándulás (1)

5. **A születés és halál közötti időszak** (11)

az élet a születéstől a halálig eltelt idő (2), az ember születésétől haláláig tartó szakasz (2), a születés és a halál közötti szakasza, és minden, ami vele szóba jöhet (1), születés és halál közötti évek, melyek nagyrészt önmagam megtalálására és álmaim megvalósítására összpontosulnak (1), a születéstől a halálig tartó létforma (1), az élet a megfogantatásunktól a halálunkig tartó szakasz, mely tele van jó és rossz dolgokkal (1), születéssel kezdődő, halállal végződő létezési forma (1), az ember élete a születésétől a haláláig tartó intervallum (1), a születés és a halál közötti időszak (1)

6. **Istentől kapott ajándék / ajándék** (11)

az élet az, amit Istentől kapunk (3), ajándék (8)

7. **Biológiai és kémiai folyamat** (8)

egy biológiai folyamat (1), biológiailag a halál ellentéte (1), a földi természet folytonossága (1), az élet az oxigén jelenlétében létrejött biológiai történéssorozat, melyhez magasabb rendű szerveződés esetén valamilyen szintű tudatosság is társul (1), biológiai értelemben az élő szervezetek, élőlények létezési módja (1), az élet kémiai folyamatok összessége (1), az energia áramlása és cserélődése, ami új dolgokat hoz létre (tárgyak, érzelmek, élettapasztalatok) (1), biológiai rendszer (1)

8. **Lehetőség** (7)

lehetőség (3), egy lehetőség arra, hogy kipróbáld magad (1), az élet lehetőségek sorozata (1), csodás lehetőségek sora (1), lehetőség a belső fejlődésre (1)

9. **Csodálatos csoda** (5)

egy csodálatos lebegés, persze tele buktatókkal (1), egy csodálatos csoda (2), az élet meghatározhatatlan, csodás, misztikus dolog, amelynek részesei vagyunk mindannyian (1), mulandó csoda (1)

10. **Idő** (4)

fizikai lét egy bizonyos idő keretein belül (1), az a meghatározatlan idő, amit az általunk ismert térben, időben és energiaszinten töltünk (1), élményekkel kitölthető időtartam (1), az élet az idő, amit emberként eltöltünk a Földön (1)

11. **Egyéb** (34)

küzdelem (4), legfőbb érték (2), játék (2), valami állapot (2), valami meghatározhatatlan (2), „Az élet szép, csak Te világ vagy beteg” (Quimby) (1), öröm és bánat (2), Az életet a temetőben lehet megtanulni (1), érzelmek (1), élet = minden / minden = semmi (l. Kosztolányi) (1), a halál ellentéte (1), társaság – egyedüllét, jelenlét – hiány, szerelem, szeretet, honvágy, öröm – csalódás, megértés – nem megérthetőség, egészség – betegség, hit – hitetlenség (1), az élet olyan habos torta, amiről leolvad a hab (1), egy halálos betegség, amit még senki sem élt túl (1), harc egy célért (1), pénz (1), káosz – teljes bizonytalanság (1), teher (1), körforgás (1), élni, reggel felkelni, élvezni az apró örömeket, elvégezni a napi teendőt, majd nyugovóra térni (1), amit minden ember minden nap él, megszokott dolog, csak akkor kezdjük el értékelni, amikor közel kerülünk elvesztéséhez (1), többszörösen és hierarchikusan magas rendezettségű állapota az anyagnak és/vagy információnak, mely a környezet változásaira aktívan reagálni képes (1), boldogság (1), változás (1), Isten (1), nem habos torta (1)

12. **Nincs válasz** (1)

1. táblázat: Mi az élet?

	profil	százalékarány %
1.	lét	25%
2.	egy folyamat	11%
3.	a legfontosabb dolog a világon / minden	10%
4.	egy út	10%

A **Milyen lehet az élet?** kérdésre adott válaszokban a megkérdezettek a következő jelzőket vagy jellemzőket sorolták fel:

1. **Érték**1.1. **Pozitív** (194)

boldog (38), szép (22), jó (15), tartalmas (10), gazdag (9), rózsaszín (8), kiegyensúlyozott (7), vidám (7), sikeres (5), kalandos (4), szerencsés (4), édes (3), egyszer fenn (3), kellemes (3), egészséges (3), harmonikus (3), értelmes (3), nyugodt (3), becsületes (2), csodálatos (2), gyönyörű (2), céltudatos (2), értékes (2), hasznos (2), érdekes (2), szeretetteljes (2), küldetéses (1), tudatos (1), büszke (1), másokért való (1), mulatságos (1), bohém (1), nyugalmas (1), reményteljes (1), derűs (1), békében eltöltött (1), tevékeny (1), színes (1), sokoldalúan kreatív (1), társas (1), sokszínű (1), szabad (1), rendszeres (1), ledér (1), erkölcsös (1), intellektuális (1), megalapozott (1), baromi jó (1), kilátásos (1), gondtalan (1), kényelmes (1), betöltött (1), békés (1), alkotó (1)

1.2. **Negatív** (131)

szomorú (17), boldogtalan (16), rossz (14), unalmas (8), szegény (7), gyötrelmes (4), egyszer lenn (3), értelmetlen (3), keserves (3), keserű (3), az állandó hiányérzet (2), haszontalan (2), magányos (2), szenvedélyes (2), nyomorúságos (2), sikertelen (2), elvesztegetett (2), erkölcstelen (1), veszélyes (1), becsstelen (1), kötött (1), rendszertelen (1), tragikus (1), bánatos (1), igazságtalan (1), bonyolult (1), frusztráló (1), túlhajszolt (1), rohanó (1), szörnyű (1), borús (1), törékeny (1), félelmetes (1), kín (1), hiányos (1), fájdalmas (1), vértől csöpögő (1), labilis (1), hiábavaló (1), elhazudott (1), elsumákolt (1), bús (1), meggondolatlan (1), céltalan (1), kegyetlen (1), szerencsétlen (1), primitív (1), megfontolatlan (1), nem jó (1), idegesítő (1), csúf (1), szar (1), kurva szar (1), sötét (1), beteg (1), küzdelmes (1)

1.3. **Semleges** (67)

minden csak saját magunktól függ (18), izgalmas (7), bármilyen (4), változatos (3), fordultatos (2), mozgalmasság (2), egyszerű (2), véges (2), hullámvasút (2), féktelen (1), közömbös (1), átlagos (1), megvigasztalódott (1), ösztönös (1), sodródó (1), szemlélődő (1), elgondolkodtató (1), tanulságos (1), bináris (1), sokféle (1), félig élt (1), bonyodalmas (1), biológiai/fizikai (1), szellemi (1), rejtélyes (1), titokzatos (1), kiismerhetetlen (1), éjszakai (1), elviselhető (1), csalóka (1), világi (1), felfokozott (1), intenzív (1), hétköznapi (1)

2. **Élet – mint tárgy** (100)2.1. **Tömeg (súly, hosszúság, állapot)** (70)

hosszú (22), rövid (19), nehéz (18), könnyű (7), kemény (4)

2.2. **Érzelmek és egyebek tárolására szolgáló doboz** (30)

teljes (10), üres (4), értékekkel teli (család, barátok, tapasztalatok) (2), gondokkal teli (2), nehézségekkel teli (2), eseménydús (2), eseménytelen (2), kínokkal

teli (1), buktatókkal teli (1), olyan, amelyikből valami hiányzik (1), örömteli (1), élményekben bővelkedő (1), szinuszgörbe (1)

3. Nincs válasz (3)

2. táblázat: Milyen lehet az élet?

	profil	százalékarány %	
1.	érték	pozitív	150%
		negatív	100%
		semleges	60%
2.	élet – mint tárgy	tömeg	54%
		érzelmeik és egyebek tárolására szolgáló doboz	23%

A **Mi az élet célja?** kérdésre az alábbi válaszokat kaptam:

1. Cselekvés (78)

1.1. Fajfenntartás (35)

gyermek nevelése, felkészítése és elindítása (15), családot alapítani (6), új életet adni (4), szaporodás (3), egészség (2), az élet célja maga az élet (2), fajfenntartás (1), életben maradás (1), az élet célja a lét (1)

1.2. Önmegvalósítás (20)

önmegvalósítás (5), álmainkat valóra váltani (4), küzdeni a céljainkért (4), beteljesedés (3), teljesség (2), kiteljesedés (2)

1.3. Fejlődés (23)

megtapasztalni dolgokat (4), fejlődni (4), megtanulni dolgokat (3), tudás (2), elérni mindazt, amit csak lehet (2), tanulni (2), új tapasztalatokat szerezzünk (2), a titkok átélése és megismerése (1), hogy életed végét „tisztán” érd el (1), önmagam megismerése (1), ismeretszerzés (1)

2. Boldogság (51)

boldogság (45), boldog családi élet (3), boldog párkapcsolat (1), vidámság (1), öröm (1)

3. Emberekhez, világhoz és önmagunkhoz való jó hozzáállás (43)

szépen leélni és nyomot hagyni magunk után más emberek emlékezetében (14), boldoggá tenni (4), maradandót alkotni (4), segítségnyújtás (3), teljes és értékes életet élni (2), elégedettnek lenni (2), jót tenni (2), szeretet (2), közös perceket a családdal, barátokkal, az ember- és állattársainkkal (1), emberi kapcsolatokat teremteni (1), közösségalkotás (1), üdvözlés (1), gyönyör (1), szerelem (1), kikapcsolódás (1), az élő és változó Földi természet fenntartása (1), megismerni embereket, tájakat, kultúrákat, más világokat és mások világát (1), a megadott időt a lehető legtöbb értelemmel, tartalommal megtölteni (1)

4. Munka (5)

munka (3), karrier (2)

5. Egyéb (27)

mindenkinek más (6), az élet céljának keresése (3), nincs célja – az ember is csak egy állat (2), Szerintem ezt csak akkor tudjuk meg, ha már meghaltunk.

Talán ami utána jön, az a cél. Talán maga az út a cél, a lényeg. Ugyanakkor lehet, hogy nem ugyanaz az „élet célja”, mint az „életünk célja”. Minden egyén életének van célja. (1), Talán az, hogy úgy keljek fel / feküdjek le minden nap, hogy úgy érzem, ezért/így érdemes élni, hogy tökéletes harmóniában legyek önmagammal és környezetemmel. (1), Az, hogy legyőzzük ezt a hiányt. (1), Az életnek magának a megélése. (1), Megtudjam, miért vagyok (1), hogy tönkretessük azt, amit tönkre lehet tenni (1), hogy lekösse a gondolatainkat jó esetben kb. 70-80 évig (1), játék (1), változás (1), megvárni a végét (1), halál (1), szabadság (1), jó lét (1), szépség (1), önmaga (1), életben maradni (1)

6. Nincs válasz (3)

3. táblázat: Mi az élet célja?

	profil	százalékarány %	
1.	cselekvés	fajfenntartás	27%
		önmegvalósítás	16%
		fejlődés	18%
2.	boldogság	40%	
3.	emberekhez, világhoz és önmagunkhoz való jó hozzáállás	33%	

A következő kérdés az **Érték-e az élet, miért?** volt. Erre a megkérdezettek **95%-a** (123 fő) válaszolt **igennel**: mert csak egy van (39), mert nem tudjuk, hogy mi vár ránk a halál után (19), mert biztosítja fejlődésünket és lehetőségeket tár elénk (15), mert tehetsz valamit valakiért és valamiért (8), legnagyobb ajándék (7), mert egyedi és megismételhetetlen (6), indok nélkül (6), mert csak az életen keresztül tud fennmaradni a természet (3), mert múlandó (2), mert csoda (2), mindig annak a legértékesebb, aki tudja, hogy nincs messze a halál (2), mert azokkal lehetünk, akiket szeretünk (2), persze, hogy érték, csak néha elfelejtjük a problémáink miatt (2), mert tudjuk azt, hogy milyen az, amikor valaki esélyt sem kap arra, hogy megszülessen (1), mert annyira formálható, alakítható „anyag”, hogy mindenki azt kezd vele, amit akar (1), ha nem lenne élet, értelmetlen lenne minden (1), mert boldogságot teremhet (1), mert érték minden, ami minket jobba tehet (1), mert az élet egyben kihívás (1), a lehető legnagyobb, mert semmi sem tudja pótolni (1), mert az „életek” összessége közösséget alkot (1), az életet az élők (általában) értéknek tartják, részben zsigerből (biológiai okok, ún. halálfélelem), részben beidegződésből (társadalmi hatás), részben szociális okokból (mások elvesztéséből fakadó fájdalom) (1), minden pillanatért, tanulásért, megértésért, tapasztalásért, szeretetért (1).

A válaszadók **2%-a** (3 fő) **nemmel** felelt: maga az élet nem, csak amit az életben kapunk és megszerzünk (1), értéke annak van, amit szeretünk, ha nincs életünk, akkor mi magunk sem vagyunk, tehát nem is szeretünk (1), nem, de értékesen élni lehet, ha akarunk (1).

4. táblázat: Érték-e az élet, miért?

	profil	százalékarány %	
1.	igen	mert csak egy van	30%
		mert nem tudjuk, hogy mi vár ránk a halál után	15%
		mert biztosítja fejlődésünket és lehetőségeket tár elénk	11%
2.	nem	3%	

Kiegyensúlyozott, aktív és egészséges életmód a leggyakrabban előforduló válasz a **Milyen az ideális életmód?** kérdésre.

1. Kiegyensúlyozott, problémamentes (77)

kiegyensúlyozott (36), harmonikus (12), nyugodt (10), stresszmentes (4), pihenés (4), amilyenben megtalálom a lelki egyensúlyt (3), gondtalan (2), békében (1), csendes (1), rendezett (1), rendszeres (1), egyénre szabott (1), a világ bajaitól elzárta élni, hogy szabadon teljesíthessük be rendeltetésünket (1)

2. Aktív (35)

fit (5), sportos (6), munka (4), mozgalmas (4), változatos (4), tanulás (3), aktív (2), szex mindennap (2), kalandokban bővelkedő (1), konstruktív (1), pörgős (1), szórakozás (1), élmény teli (1)

3. Egészséges (33)

4. Emocionális életfelfogás (28)

boldogság (20), szeretetteljes (5), érzelmes (2), vidám (1)

5. A saját és mások életéhez való jó hozzáállás (26)

család (9), barátok (3), ami másnak nem árt (3), másokat is segíteni (2), kutyák (1), jobbító (1), segítő (1), közönségi (1), céltudatos (1), amelyet én élek, kiélvezek mindent, ami megadatik (1), ne fáradj bele semmibe, mindent örömmel, ne kényszerből csinálj (1), a legapróbb dolgokból is kihozni a maximumot; minden körülményben, változásban felfedezni a pozitívumot, megtanulni a legkisebb dolgoknak is örülni (1), olyan, ami az egyedet megelégedettséggel tölti el (1)

6. Mindenkinek más (7)

7. Jó anyagi helyzet (5)

szociálisan beágyazott (1), finom ételek és italok (1) tele kihívásokkal (1), szerintem az ideális életmód az, amikor van az ember feje felett tető, van mit ennie, hol megmosakodnia, miből megélnie (1), kuckó (1)

8. Nem létezik ideális életmód (5)

9. Egyéb (19)

sok napfény (2), gondolkodás (2), az a mód az ideális, mely jól alkalmazkodik az élőhelyhez és az életközösséghez (2), intellektuális (1), ha valaki nagy amplitúdóval éli az életét, és nekirohan az akadályoknak (1), az, amelyik az önmegismerés segítségével ennek az energiaszintnek, azaz a tökéletességnek az elérésére törekszik (1), egyszerű, Isten- és természetközeli (1), a test, a lélek és az intellektus igényeit egyszerre kell felismerni és kielégíteni (1), amikor az embernek

megvan mindene, ami szükséges; elégedett (1), az, amelyiket nem bánjuk meg (1), farmon libákkal és tehennel (1), környezettudatos (1), tenger (1), nem kell túl sokat dolgozni, de unatkozni sem (1), tartalmaz (1), nem tudom (1)

5. táblázat: Milyen az ideális életmód?

	profil	százalékarány %
1.	kiegyensúlyozott	57%
2.	aktív	27%
3.	egészséges	26%
4.	emocionális életfelfogás	22%
5.	a saját és mások életéhez való jó hozzáállás	17%

A Sorolja fel az élet legfontosabb értékeit! kérésre a válaszadók nagy többsége a szeretetet (57), családot (52), barátságot (37), egészséget (33), boldogságot (23), szerelmet (15) és az emberi kapcsolatokat (13) sorolta fel. Továbbá a következők is fontosak voltak számukra: öröm (9), hit (9), tudás (9), szabadság (6), bizalom (5), megértés (5), pénz (5), tanulás (4), remény (4), természet (3), nyugalom (3), önmegvalósítás (3), mosoly (3), megbecsülés (3), fejlődés (3) nevetés (3), szex (3), lehetőségek (3), alkotás (3), tisztelet más emberek és saját magunk iránt (3), segítségnyújtás (2), levegő (2), törődés (2), állatok (2), célok (2), harmónia (2), őszinteség (2), bölcsesség (2), tapasztalat (2), érzelem (2), értelem (2), lelki béke (2), gondolkodás (2), tisztesség (2), biztonság (2), béke (2), vidámság (2), becsület (2), művészet (2), igazság (2), élelem (1), étel (1), folyadék (1), rend (1), kaja (1), pia (1), sör (1), nők (1), víz (1), energia (1), fény (1), Föld (1), erkölcs (1), jelenlét (1), lét (1), hiány (1), honvágy (1), csalódás (1), betegség (1), vágy (1), presztízs (1), elismertség (1), segítőkészség (1), empátia (1), egy belső menedék az élet előtt (1), teljesség (1), kiteljesedés (1), önkifejezés (1), megelégedettség (1), lelki és szellemi gazdagság (1), türelem (1), megbocsátás (1), elengedés (1), saját utóda (1), létezés öröme (1), mókusok (1), kihasználni a lehetőséget (1), becsületesség (1), élmények (1), kötődés (1), felelősség (1), tudat (1), kulturáltság (1), optimizmus (1), változás (1), feladatok (1), jókedv (1), sikerélmény (1), hitetlenség (1), gazdagság (1), anyagi jólét (1), pozitív érzelem (1), zene (1), gyönyörű földrészek (1), költészet (1), a gyönyörtől könnybe lábadt szem (1), sajátod (1), élvezheted (1), ismeret (1), önállóság (1), könny (1), érzés (1), erő (1), szép (1), jó (1), életöröm (1), haza (1), Isten (1), életerő (1), maga az élet (1), szórakozás (1), játék (1), hobbi (1), béke (1), figyelmesség (1), megbízhatóság (1), önátadás (1), alázat (1), nem megérthetőség (1), fájdalom (1), gyógyulás (1), munka (1), kíváncsiság (1), találkozások (1), stabilitás (1), odaadás (1), azt csinálni, ami igazán boldoggá tesz (1), együttérzés (1), egymásra utaltság (1), születés (1), halál (1), bátorság (1), adni tudást (1), szépség teremtésének képessége (1), bánat (1). Választ csak két adatközlőtől nem kaptunk.

6. táblázat: Sorolja fel az élet legfontosabb értékeit!

	profil	százalékarány %
1.	szeretet	44%
2.	család	40%
3.	barátság	29%
4.	egészség	26%
5.	boldogság	18%
6.	szerelem	12%
7.	emberi kapcsolatok	10%

A **Mi jut eszébe az élet szóról?** kérdés alapján a következő profilokat különböztethetjük meg:

1. Természet – biológia (62)

levegő (8), Föld (7), növények (7), víz (5), létezés (4), születés (3), természet (2), lét (2), egyedüllét (2), a tavasz, mert akkor minden kivirul, és a hosszú sötét tél után mindenki és minden újjáéled (1), egy növény, ami már úgy tűnt, hogy nem él, nem éli túl a fagyot, de mégis kihajt, és zöldell tavasszal (1), bolygó (1), tenger (1), pocsolya (1), állatok a lét és a búza (1), a biológiai értelemben vett élet (1), egysejtű (1), biológiai sokrétűség (1), az élesztőgomba (1), a szívdobbanás (1), fény (1), napsütés (1), jelenlét (1), életet élni (1), erdő (1), esőerdő (1), virág (1), csepp a tengerben (1), a biológia könyvem (1), élőlény (1), világ (1)

2. Negatív gondolatok (48)

harc (8), küzdelem (6), nyüzsgés (3), nehézség (2), baj (2), gond (2), hazugság (2), intrika (2), bonyodalom (2), bánat (2), balszerencse (2), kegyetlen (1), kemény (1), könnyen megszakad (1), betegség (1), sérülékeny (1), szürke (1), monoton (1), unalmas (1), hiány (1), honvágy (1), csalódás (1), nem megérthetőség (1), szegénység (1), halál (1), nehéz (1)

3. Pozitív gondolatok (40)

öröm (8), szeretet (3), szerelem (3), érzések (2), egészség (2), érték (1), boldogság (1), szép (1), célok (1), boldogulás (1), maga a csoda (1), élvezni az életet (1), béke (1), érzelmek (1), életet adni (1), megértés (1), siker (1), vidámság (1), gyönyörű (1), gazdaság (1), életvidám (1), nevetés (1), csodálat (1), valami csodás dolog (1), élvezetek (1), mindenképpen rendkívül értékes (1), jó lét (1)

4. Mozgás (10)

mozgás 4, játék (1), sport (1), pörgés (1), pezsgés (1), állandó körforgás (1), folyamatosság (1)

5. Emberek (10)

emberek (4), család (2), társaság (2), emberiség (1), idegen civilizációk (1)

6. Szín (8)

színek (4), zöld (2), egy nagy kék lufi (1), szenvedélyszínek (1)

7. Hit (6)

a lehetetlennek hit dolgok elérése (1), a lelki megvilágosodáshoz hasonló békeség, amikor képesek vagyunk már átérezni a természet és az emberi értékek

szépségeit (1), a lélek halhatatlansága (1), hit (1), evilági és túlvilági élet (1), hitetlenség (1)

8. Elmúlás (5)

gyorsan elmúlik (2), az idő múlása (2), fontos, nagy pillanataink (1)

9. Egyéb (80)

illatok (3), étel (3), szex (2), a lehetőségek tárháza (2), esély (2), film (2), a saját életem és azoké akikkel összefonódik az enyém (2), rövid (2), nagy kaland (2), káosz (2), kihívás (2), növekedés (2), tanulás (2), változási folyamat (2), sokaság (1), folyamatos (1), változó (1), burjánzó (1), véges és egyben végtelen (1), lüktetés (1), zene (1), kapcsolatok (1), kihívás (1), alfa és ómega (1), élmények (1), az, hogy köszönöm, hogy van (1), minden változik (1), semmiből valami lenni (1), egy óriási, soha véget nem érő „projekt” (1), élés (1), életvitel (1), cogito ergo sum (1), történelem (1), lehet kellemes vagy fájdalmas (1), kolbászos hús (1), hála (1), kezdet (1), folytonosság (1), vér (1), ajándék (1), ott-hon (1) valami elkerülhetetlen (1), filmkockák (1), senki nem szólt előre, hogy ilyen lesz (1), élni és élni hagyni! (1), az élet szép (1), hogy nagyon érdekes, ahogy kialakult az élet a Földön (1), utazás (1), hullámvasút (1), életre szóló élményeink (1), gyereknevelés (1), gondoskodás (1), reinkarnáció (1), fűszer (1), hang (1), érintés (1), enyém (1), illúzió (1), hatalomra törés (1), munka (1), valóság (1), mindennapok (1), búza (1), erő (1)

10. Nincs válasz (12)

7. táblázat: Mi jut eszébe az élet szóról?

	profil	százalékarány %
1.	természet – biológia	48%
2.	negatív gondolatok	37%
3.	pozitív gondolatok	31%

A **Milyen szakaszból áll az élet?** kérdésre a válaszadók elsősorban az ember fejlődési szakaszaira gondoltak.

1. Szervezet állapota (350)

gyermekkor (72), felnőttkor (63), öregkor (41), ifjúkor (30), megszületés (29), halál (27), serdülőkor (21), időskor (21), csecsemőkor (21), fogantatás (7), magzati lét (6), érett kor (6), középkor (4), fénykora (1), változókor (1)

2. Az élet összetevői (46)

tudásszerzési időszak (15), családalapítás (13), aktív munka (4), tapasztalatszerzés (3), bölcsébbé válás szakasza (3), nyugdíjba vonul (2), szerelem (2), barátok (2), bulizás (1), boldogság keresése (1)

3. Különböző szakaszok (7)

az egész élet egy szakaszból áll, születéssel kezdődik, halállal végződik (2), a szakaszok száma végtelen lehet (1), amikor az ember egy és oszthatatlan időben él, és egy másik szakasz, mikor az idő szétesik évekre, hónapokra, hetekre, órákra, percekre (1), egy szakaszból (1), egy hosszú időszak, míg meg nem öregsünk (1), hiszem a hétéves felosztást (1)

4. Egyéb (54)

kezdet (4), vég (4), élet (2), öntudatra ébredés (2), elmúlás (2), folyamatos változás (2), gondolatkor (még nem létezőnk fizikálisan) (1), az elválás a szülőktől (1), aggkor (1), túlvilági élet (1), átmeneti (1), indulás (1), eredmény (1), megérkezés (1), támaszkodás (1), önállóság (1), függőség (1), álmok megvalósítása (1), naiv szakasz (1), konklúzió (1), vidámság (1), nyaralás (1), egészség (1), sok utazás (1), vagány (1), nem hiszem, hogy az életnek vannak szakaszai (1), alkalmazkodó (1), tudattalan és tudatos (1), tudatlanság (1), elmúlás (1), törekvés a teljességre (1), megvilágosodás és megnyugvás (1), sokféle beosztás lehetséges (1), egyszer fent, egyszer lent (1), az élet döntések sorozata (1), hosszabb (1), rövidebb (1), egy folyam (1), jó (1), jobb (1), rossz (1), rosszabb (1), egyéni (1), bevezetés - tárgyalás - befejezés (1)

5. Nincs válasz (5)

8. táblázat: Milyen szakaszokból áll az élet?

profil		százalékarány %	
1.	szervezet állapota	gyermekkor	56%
		felnőttkor	49%
		öregkor	32%
		ifjúkor	23%
		megszületés	22%
		halál	21%
		serdülőkor	16%
		időskor	16%
		csecsemőkor	16%
2.	az élet összetevői	tudásszerzési időszak	12%
		családalapítás	10%

A **Milyen igék kapcsolódnak az élet szóhoz?** kérdésre különböző jellegű válaszok érkeztek, amelyekben a válaszadók nem csak igéket soroltak fel.

1. Cselekvést kifejező igék (219)

eszik (18), ad (14), iszik (11), megél (9), dolgozik (9), alszik (8), tanul (8), küzd (7), lélegez (6), átél (6), tesz (4), próbál (4), nevel (4), növekszik (4), kap (4), alkot (4), cselekszik (3), szexel (3), pihen (3), használ (2), játszik (2), születés (2), segít (2), harcol (2), emlékszik (2), változni (2), kalandozik (2), létrehoz (2), csinál (2), beteljesít (2), megismer (2), néz (2), beszél (2), hallgat (2), feláll (2), szül (2), fejlődik (2), elpusztítja az életét (2), kialakít (1), csinál (1),

rombol (1), pazarol (1), épít (1), táncol (1), elvesz (1), megvállik az élettől (1), széppé tesz (1), szórakozik (1), kiél (1), megváltoztat (1), terem (1), eldob (1), habzsol (1), veszélyeztet (1), eltölt (1), érvényesülés (1), elfogad (1), ízlel (1), tapint (1), visz (1), vezet (1), keres (1), figyel (1), kopik (1), ért (1), törekszik (1), folytat (1), az életére tör (1), munka (1), alvás (1), szórakozás (1), elpazarolja az életet (1), lezár (1), fürdik (1), megváltozik (1), gondoskodik (1), olvas (1), megvalósít (1), továbbad (1), bulizik (1), szopik (1), újrakezd (1), keres (1), talál (1), kivirágzik (1), cselekvőképesség (1), bevállal (1), vigyázni (1), bizonyít (1), táplálkozik (1)

2. Állapotot kifejező igék (212)

él (51), meghal (19), lenni (16), megszületik (16), létezik (9), szenved (8), gondolkodik (5), van (5), akar (5), hisz (4), lát (4), életben hagy (4), remélni (3), bíz (3), élvezni (3), leél (3), túlél (3), életbe vágó (2), vegetál (2), kitartani (2), életben van (2), zajlik (2), élvez (2), nyugalom (2), hallani (2), eltékozol (2), éldegél (2), fáj (2), tud (2), lesz (2), volt (2), tapasztal (1), létrejön (1), ért (1), tönkremegy (1), jóra fordul (1), az élete forog kockán (1), megszakad (1), reménykedik (1), fél (1), ismer (1), haldoklik (1), betegség (1), életben marad (1), öregszik (1), álmodik (1), gyermeket vár (1), megfog (1), beleél (1), felejt (1), megszokja (1), elbukja (1), tengődik (1), sejteni (1)

3. Emóciókat (érzéseket) kifejező igék (85)

szeret (28), örül (18), nevet (7), sír (7), érez (7), boldogul (6), csalódik (1), értékel (1), szomorkodik (1), aggódik (1), hálásnak lenni (1), megbocsátani (1), megbecsül (1), vágyik (1), barátkozik (1), utál (1), tolerál (1), mer (1)

4. Mozgást kifejező igék (33)

mozog (7), megy (6), életbe lép (4), életre kel (3), fut (2), jár (2), aktivitás (1), elszáll (1), rohan (1), elszalad (1), pezseg (1), pörög (1), felgyorsul (1), problémákon keresztül menni (1), elenged (1)

5. Időt kifejező igék (12)

elmúlik (5), telik (1), eliramlik (1), új életet kezd (1), eltelik (1), elkezdődik (1), véget ér (1), leperreg (1)

6. Nincs válasz (5)

9. táblázat: Milyen igék kapcsolódnak az *élet* szóhoz?

	profil	százalékarány %	
		igék	százalék
1.	cselekvést kifejező igék	eszik	14%
		ad	11%
2.	állapotot kifejező igék	él	40%
		meghal	15%
		lenni	12%
		megszületik	12%
3.	emóciókat kifejező igék	szeret	22%
		örül	14%
4.	mozgást kifejező igék	26%	

A válaszok **Mit változtatna meg Ön az életében?** kérdésre azt mutatják, hogy a felmérésben résztvevők **37%-a** (48 fő) **semmit sem** változtatna, **5%-a** (6 fő) **sok mindent**, szintén 5%-a (7 fő) a **családi viszonyokat**, és **10%-a** pedig (13 fő) **több időt szánna tanulásra és anyagi javainak gyarapítására**.

1. **Semmit** (48)

2. **Fejlődnék** (13)

többet tanulnék (4), a tudás megszerzésének ütemét (3), minél több nyelvet tanulnék gyermekkorban (2), tudatosabb lennék (2), külföldre mennék nyelveket tanulni és dolgozni, többet olvasnék (1), több időt szánnék a kultúrára, beszélgetésekre (1)

3. **Anyagi jólétre törekednék** (13)

pénz mennyiségét (11), az anyagi helyzetemet (1), pénzt keresnék többet és korábban, és kivonulnék a sunyi képmutató bohócparádéból (1)

4. **Családi viszonyok** (7)

többet lennék együtt a családommal, barátaimmal (2), nyitottabb lennék a változásokra és emberekkel (2), szeretném, ha édesanyám nem lenne beteg (1), visszahoznám anyukámat, másképp alakítanám apukámmal a kapcsolatot (1), családot alapítanék (1)

5. **Sok mindent** (6)

6. **Egyéb** (58)

személyiségjegyeimből néhány dolgot (6), leszoknék a dohányzásról (3), magabiztosabb lennék (3), utaznék (3), lakóhelyemet (3), a természet szennyezését (2), egészségesebben élnék (2), életkörülményeim (2), hatékonyabb időkezelés (1), többet adnék (segítenék) (1), többet pihennék (1), több vidámságot szeretnék (1), egy kicsit optimistább lennék (1), sokkal keményebbnek lenni (1), kevésbé lennék érzelmes (1), bizonyos döntéseket/tetteket a múltban (1), hosszabbá tenném a napokat (1), a társasági életre (1), kiküszöbölném a megfélemleni akarás okozta feszültséget (1), aktívabb lennék (1), többet szórakoznék (1), több lehetőséget használnék ki (1), törekednék arra, hogy az emberek toleránsabbak legyenek egymással (1), minden rosszat jóra (1), a helyszínt (1), lefogynék (1), később nősülnék meg (1), nem híztam volna el 10 éves koromig (1), a külső körülményeim (1), a sértődékeny és érzékeny természetemet (1), sportolnék (1), csak magamat (1), az élethez való hozzáállásomat (1), a negatív gondolkodásmódomon való változtatást (1), másokért szeretnék élni (1), ne legyenek annyira fontosak az anyagiak (1), kevesebb agresszió (1), több szeretet (1), kevesebbet dolgoznék (1), világot (1), kevesebbet rohannék (1), magamat (1)

7. **Nincs válasz** (9)

10. táblázat: Mit változtatna meg Ön az életében?

	profil	százalékarány %
1.	semmit	37%
2.	fejlődnék	10%
3.	anyagi jólétre törekednék	10%

A **Mi szükséges az élethez?** kérdésre a megkérdezettektől a következő válaszokat kaptuk:

1. Környezet (58)

tiszta levegő (22), napfény (9), oxigén (6), a Föld! (5), fény (3), kék ég (1), éj (1), szél (1), eső (1), környezet (1), élőlények (1), tűz (1), fizikai, biokémiai feltételek (1), salakanyagok ürítése/távozása (1), Nap (1), Hold (1), talaj (1), meleg (1)

2. Létfenntartó dolgok (52)

víz (24), táplálék (11), étel (9), ital (3), folyadék (1), létfenntartó dolgok (1), kaja (1), a lelki táplálék (1), táplálni a szelleme (1)

3. Családi és társadalmi kapcsolatok (50)

barátok (17), család (13), társak (5), más emberek (3), emberi kapcsolatok léte (3), gyermekek (1), társaság (1), egy apa (1), egy anya (1), társadalom (1), szülők (1), hogy ki milyen családba születik bele (1), családi szeretet (1), jó (nyugodt) családi háttér (1)

4. Emocionális életfelfogás (47)

szeretet (29), boldogság (7), sok szerencse (6), humor (3), emóció (1), öröm (1)

5. Anyagi biztonság (27)

pénz (21), lakhely (2), otthon (2), lakás (1), anyagi eszközök (1)

6. Erő (24)

erő (11), akaraterő (9), energia (2), soha fel nem adni (1), életerő (1)

7. Egészség (20)

egészség (17), testi, lelki, szociális egészség (2), egészséges életmód (1)

8. Pozitív gondolkodás (20)

pozitív hozzáállás (3), életkedv (2), remény (1), harmónia (1), optimizmus (1), nyugalom (1), készség a jóra (1), testi, lelki egyensúly (1), gondos tervezés (1), tudatosság bizonyos fokig (1), tiszta látásmód (1), gondoskodás (1), ráció (1), tudat (1), tudás (1), gondolat (1), sok ész (1)

9. Hit (13)

hit (7), bizalom (2), Isten (1), vallás (1), igazság (1), lelki béke (1)

10. Különböző szükségletek (8)

biológiai/fizikai szükségletek (3), lelki szükségletek (2), anyagi szükségletek (1), szociális szükségletek (1), biológiai feltételrendszer (1)

11. Egyéb (76)

élelem (6), munka (6), talpraesettség (5), kitartás (3), türelem (2), cél (2), elszántság (2), szenvedély (2), siker (2), álmok (1), pihenés (1), értékrendszer (1), fedél (1), zene (1), művészet (1), kommunikáció (1), elhivatottság (1), szorgalom (1), alázatosság (1), tanulás (1), bátorság (1), külső és belső körülmények (1), morális feltételek (1), határozottság (1), rátermettség (1), törődés (1), támogatás (1), bátorság (1), nyitottság (1), bizonyítási vágy (1), merészség (1), hidegvér (1), lelkesedés (1), alkalmazkodóképesség (1), egy csipetnyi szürkeállomány (1), esetleg sör (1), önirónia (1), ügyesség (1), egyéb meggyőződés (1), hűség (1), kutya (1), macska (1), éléskamra (1), önmagunk és mások megbecsülése (1), alvás (1), lélegzés (1), szívverés (1), mozgás (1), méregtelenítés (1), drugs (1), rock and roll (1), libidó (1), szex (1), erő (1), segítség (1)

12. Nincs válasz (3)

11. táblázat: Mi szükséges az élethez?

	profil	százalékarány %
1.	környezet	45%
2.	létfenntartó dolgok	40%
3.	családi és társadalmi kör	39%
4.	emocionális életfelfogás	36%
5.	anyagi és létbiztonság	21%
6.	erő	19%
7.	egészség	16%
8.	pozitív gondolkodás	16%
9.	hit	10%

A Sorolja fel az élet szó rokon értelmű szavait, kifejezéseit (szinonimáit)! kérésre az alábbi szinonim kifejezéseket kaptuk:

lét (62), létezés (56), (meg)születés (14), sors (10), út (8), virágzás (5), boldogság (3), világ (3), életút (3), fennállás (3), haladás (2), lenni (2), él (2), egzisztencia (2), földi lét (2), végzet (2), életpálya (2), való fény (2), szeretet (2), csoda (2), utazás (2), növekedés (2), nevetés (2), változás (2), mozgás (2), van (2), kenyér (2), öröm (1), zene (1), levegő (1), levés (1), lélegzés (1), szívdobogás (1), vegetálás (1), leledzés (1), fent (1), eszmélés (1), feleszmélés (1), létrejövés (1), rügyezés (1), sarjadás (1), harc (1), elevenség (1), tapasztalat (1), organikusság (1), tartalom (1), körforgás (1), szerves entitás (1), lehetőség megélése (1), lehetőség kiaknázása (1), életfolyamat (1), folyamatos (1), létezik (1), kezdet (1), éberség (1), ébren lét (1), túlvilági lét (1), evolúció (1), túlélés (1), élő (1), életfolyam (1), elevenség (1), pulzálás (1), éledegélés (1), életkedv (1), derű (1), pályafutás (1), életmű (1), organizmus (1), világosság (1), lélek (1), siker (1), nyugalom (1), barátság (1), lehetőség (1), termékeny (1), élettörténet (1), kaland (1), keresés (1), álmódosítás (1), fejlődés (1), fogantatás (1), alkotás (1), világra jövés (1), életre kelés (1), életvitel (1), kor (1), energia (1), búza (1), gabona (1), gyermek (1)

Nincs válasz (11)

A Sorolja fel az élet szó ellentétes jelentésű szavait, kifejezéseit (antonimáit)! kérésre a résztvevők így válaszoltak:

halál (105), elmúlás (29), vég (18), nemlét (15), pusztulás (14), élettelen (10), pokol (7), sötétség (6), élettelenység (6), semmi (4), betegség (4), megsemmisülés (4), nemlétezés (4), halott (4), enyészet (4), gyilkosság (3), eltávozás (2), holt (2), vegetálás (2), szenvedés (2), sírás (2), csend (2), megnyugvás (1), némaság (1), nincs (1), elszáradás (1), hazugság (1), gyávaság (1), árny (1), megfutamodás (1), sivár (1), kopár (1), cselekvőképtelenség (1), mozgáskorlátozás (1), statikusság (1), passzivitás (1), üresség (1), unottság (1), szomorúság (1), boldogtalanság (1), feladás (1), állandóság (1), változatlan (1), mozdulatlanság (1), lezárultság (1), felfüggesztett folyamat (1), átalakulás (1), meg-

*semmisülés (1), gyűlölet (1), kihalt (1), beteljesedés (1), életet kiolt (1), élette-
len (1), tárgy (1), döglött (1), tengődni (1), sanyarog (1), nyomorog (1), haldol-
kolni (1), vegetálni (1), öngyilkosság (1), meghalás (1), elmenés (1), kimúlás
(1), semmiség (1), átkelés (1), bezárkózás (1), sivárság (1), visszautasítás (1),
befejezés (1), nem létezik (1), nem létező (1), alkony (1), álom (1), nihil (1),
kóma (1), gyengeség (1), puszta (1), sorvadás (1), rombolás (1), merevség (1),
dermedtség (1), ismeretlen (1), agónia (1), kudarc (1)*
Nincs válasz (3)

Az utolsó kérdésben arra voltunk kíváncsiak, hogy a kérdőívben segítségünkre levő személyek milyen **közmondásokat, kifejezéseket, szólásokat, dalokat** ismernek az élet szóval kapcsolatban, és melyeket használják leggyakrabban.

1. Frazeológiai kapcsolatok és közmondások (48)

*élni és élni hagyni (9), él, mint hal a vízben (7), egy életem egy halálom (4),
nagybetűs élet (4), amíg élünk, remélünk (3), élet-halál ura (3), úgy szép az
élet, ha zajlik (3), él, mint Marci Hevesen (2), az élet nem fenékgig tejfől (2), ami-
lyen az élete, olyan lesz halála (1), többet ér az élete egy egészséges koldusnak,
mint egy beteg királynak (1), az élet sokat ígér, keveset ad (1), édes élet (1), az
élet sava, borsó (1), az életével fizet (1), küzdelem életre-halálra (1), amíg élet
van, addig remény is van (1), Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. (1), Ki mint
vet, úgy arat. (1), A macskának kilenc élete van. (1)*

2. Dalok (38)

*Ilyen az élet (13); Az élet a legjobb méreg [Tankcsapda] (13); Az élet szép, az
élet minden. Mondhatják, hogy semmid nincsen, de a legnagyobb kincs örökké
tiéd [Légy jó mindhalálig, musical] (2); Az élet szép, csak Te, világ vagy beteg
(2); Hogy ez az élet, s nem halunk meg... [Nagy utazás] (1); Soha még ilyen
szép az élet nem volt... [nyári magyar sláger] (1); Játék az élet (1); Who wants
to live forever? [Queen] (1); Ha az életben... [Kispál és a borz] (1); „Mama, kér-
lek, meséld el nekem, hogy milyen volt az élet nélkülem...” [Koncz Zsuzsa] (1);
Az életeredől, mondd, mit remélsz? (1); Apám hitte [Zorán] (1)*

3. Filmek (28)

*Az élet nem habos torta [A tanú] (20); Pénzt vagy életet! (3); Az élet sója (2);
Te rongyos élet (2); Life is like a box of chocolate. You never know what you get.
[Forrest Gump] (1)*

4. Idézetek (15)

*Az élet előttem áll és nem látok tőle semmit [falfirka] (2); Tudomásul kell venni
a halált, hogy jobban megérthessük az életet. [P. Coelho] (1); Ezt egy életen át
kell játszani [Hevesi Tamás] (1); Gondolkodom, tehát vagyok (1), Most élsz [Má-
té Péter] (1); Élj úgy, mintha minden perc az utolsó volna! (1), Az élet nem a
biztonságról szól: kockázat nélkül nem lehet játszmát nyerni. [Agatha Christie]
(1); Ma kezdődik életed hátralevő része [graffiti] (1); Az élet túl rövid ahhoz,
hogy rossz bort igyunk [falfirka] (1); Lenni vagy nem lenni (1), Csináld azt, amit
szeretnél (1); Valami kell, valami jó (1); Virágok közt feküdni lenni a földön,
akarsz, akarsz-e játszani halált? [K. D.] (1); A tej: élet, erő, egészség. Ez az
élet. [reklám] (1)*

5. Versek (5)

*Az élet himnusza [Teréz anya] (2); Elhull a virág, eliramlik az élet (1); Szeret-
ném, ha szeretnének [Ady E.] (1); Élni, míg élünk... [Ady E.] (1)*

6. Egyéb gondolatok (188)

*Egyszer élünk! (8), életrevaló (7), az élet szép (5), élet-halál kérdése (4), Az élet
habos oldala, az élet napos oldala (4), az élet alkonya (3), Az élet küzdelem (2),*

éli az életét (2), életerős (2), életvidám (2), életbe vágó (2), étellel teli (2), életöröm (2), nehéz az élet (2), rövid az élet (2), Az élet szép, tenéked magyarázom? (2), élet fája (2), élelmes (2), Egy életre megtanulta a leckét. (2), életre szóló barátság (2), nélküle nem élet az élet (1), nélküled az élet gyötrelme (1), zajlik az élet (1), ami nem öl meg, az erősít! (1), élete delén, élete derekán (1), Valaki mondja meg, milyen az élet... (1), életbe vágóan fontos (1), életem értelme (1), ezt egy életen át kell játszani (1), Ha az életben nincs már több móka, ez ám az élet! (1), élni tudni kell (1), Ha az élet citrommal kínál, kérj hozzá tequilát! (1), az életemre esküszöm (1), az életénél is jobban szereti (1), az élet megy tovább (1), beleveti magát az élet sűrűjébe (1), lepereg az élete a szeme előtt (1), elszakad az élet fonala (1), Az élet ünnepnapok nélkül: hosszú út fogadók nélkül (1), Beszélj kevesebbet, mondj többet, utálkozz kevesebbet, szeress többet; és az életben minden jó dolog a tiéd lesz. (1), életem virága (1), életjel (1), élénk (1), élőhalott (1), életjelenség (1), életunt (1), életút (1), életre szóló (1), élettárs (1), Az élet szép, a világ rossz! (1), Más az életet élni, és más létezni (1), Aki soha nem vállal kockázatot az életben, sehová sem jut (1), Aki nem mer élni, nem fog fejlődni (1), Minden élet egy vállalkozás (1), Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk (1), Az élet nem áll meg. Csak hálni jár belé a lélek. (1), élettartam (1), életpálya (1), élethű (1), életkép (1), az élet út (1), az élet hullámvasút (1), Hálni jár belé a lélek. (1), húzom az igát (1), hal valamiért (1), életre, halálra megküzdének egymással (1), bocs, hogy élek (1), Élő embernek is lehet holt lelke (1), ki sokat alszik, keveset él (1), élveteg (1), élvezzi az életet (1), élt és alkotott (1), életerő (1), a törpék élete nemcsak játék és mese (1), eleven, ki időt nyer, életet nyer (1), életem (1), élve vagy halva (1), életre való lány (1), az élet nem leányalom... (1), lepereg előtte élete filmje (1), Az élet olyan, mint a színház. A férfiak mind színészek, a nők mind színésznők (1), Az élet a teremtő szülinapi ajándéka, az, hogy beledöglünk, csak hab a tortán. (1), Olyan az életed, amelyet kívánsz. (1), élni vagy félni (1), Az életben a legapróbb örömeiket is tudni kell felfedezni. (1), Kékmadár mese (1), éltető (1), Kutya egy élet (1), Az élet mindenhol utat tör. (1), Az élet minden, ha rangod, pénzed, semmid nincsen... (1), Boldogság, szerelem az életem... (1), Ha az életben nincs már több móka, meghalunk, mintha nem volna több dolgunk az életben is... (1), Boldogan éltek, míg meg nem haltak (1), Élni jó, de jól élni még jobb (1), Hej élet, be gyöngy élet. Élettelen, életet élni (1), életvonal (1), életképes (1), életkép (1), életre – halálra (1), életemben nem ... ilyet (1), élehetetlen ember (1), éltés ember (1), Az élet egy nagy óceán (1), Élj úgy, hogyha lepereg előtted életed filmje, érdemes legyen végignézned (1), Megette kenyere javát (1), Eljárt fölötte az élet. (1), Életre-halálra harcoltak (1), Mintha az élete múlna rajta (1), Életét áldozza (1), Párosan szép az élet (1), Az élete párja (1), Az élete forog kockán (1), Eljátssza az életét (1), Kijárta az élet iskoláját (1), Míg a halál el nem választ (1), Az egészséges élet leglassabb fajtája a haldoklásnak (1), Megkeseríti az életét (1), Nagy kanállal habzsolja az életet (1), Az meglett ember, kinek se anyja, se apja. Ki az életet halálra ráadásul kapja. Ezért őrzi meg. (1), élehetetlen (1), Az élet a legjobb tanítómester. (1), Az élet minden kérdésre megadja a választ (1), Egyszer él az ember (1), Egy életem, egy halálom, ezt a dolgot megcsinálom (1), Szar az élet, mi vagyunk a verebek rajta... (1), Csak a halott indián a jó indián (1), Én is félttem, amíg éltem. (1), Ne sírj, mert vége lett, örülj, mert megtörtént. (1), élete derekán (1), ez az élet (1), Cukor az élet, csak tudni kell szopni. (1), Akarsz-e játszani mindent, mi élet, havas telet és hosszú-hosszú őszt... (1), akarsz-e élni (1), élni mindörökkön (1), játékban élni, mely valóra vált? (1), nagy lábon él (1), rövid az élet, hosszú a sír (1), A tegnap elmúlt, a mát megéljük és a holnapot reméljük (1), egy asszony élete (1), életben

maradtak (1), *az élet szép és megélni szép* (1), *élete lehet vele* (1), *életre hív* (1), *életre kelt* (1), *életfa* (1), *ésszel él az ember* (1), *él a lehetőséggel* (1), *élet-erős* (1), *életművész* (1)

7. Idegen nyelvű kifejezések (10)

c'est la vie (3), *Dolce vita* (2), *Life is beautiful!* (1), *„Carpe diem!”* (1), *„Music is enough for a lifetime, but a lifetime is not enough for music.”* (1), *Eat you alive* (1), *Livestrong* (1)

8. Nincs válasz (14)

12. táblázat: Milyen közmondást, kifejezést, szólást, dalt stb. ismer az *élet* fogalommal kapcsolatban?

	profil	százalékarány %	
1.	frázisológiai kapcsolatok és közmondások	37%	
2.	dalok	<i>Ilyen az élet</i>	10%
		<i>Az élet a legjobb mérég</i> [Tankcsapda]	10%
3.	filmek	<i>Az élet nem habos torta</i> [A Tanú]	16%
4.	idézetek	12%	

4. Összegzés

A kérdőíves anyag elemzése azt mutatja, hogy az *élet* fogalma a magyar nyelvben polikategoriális és több profilú. A válaszadók számára az *élet* egy **cselekvés**, ami a fajfenntartásra, önmegvalósításra és fejlődésre irányul. Továbbá az *élet* **egy folyamat, egy út, a születés és halál közötti szakasz** vagy **Istentől kapott ajándék**. A megkérdezettek (95%-a) számára az életnek **nagy értéke** van, mert **csak egy van és nem tudjuk mi vár ránk a halál után**, viszont 2%-a úgy gondolja, hogy az életnek **nincs értéke**. Az élet legfontosabb értékei közé a megkérdezettek első sorban a **szeretetet**, a **családot** és a **barátságot** soroltak. A felmérésben résztvevők szerint a **kiegyensúlyozott** (*harmonikus, nyugodt*), **aktív** (*sportos, fit, mozgalmas*) és **egészséges** élet is fontos. Emellett az **emocionális életfelfogás** (*boldog, szeretettel teli*), **erő**, **anyagi biztonság**, **pozitív gondolkodás** és **hit** is szükséges az élethez.

Érdeemes megfigyelni, hogy az *élet* fogalom konceptualizálására a válaszadók közül sokan különböző metaforákat és összehasonlításokat használtak. Nagy hangsúlyt kapott az *élet* mint **tartály** metafora, aminek **súly** (*nehéz, könnyű*), **hosszúsága** (*rövid, hosszú*) és **állapota** (*kemény*) van. Az *élet* mint **tartály** az **érzelmek** és **egyebek** tárolására szolgál (*értékekkel teli, kínokkal teli*). Néhány metaforikus kifejezésben az *élet* egy **színes** (*zöld, kék, rózsaszín*) **kocka**, amely forog és forog (*az élete forog kockán*), amellyel játszani lehet (*eljátssza az életét*) vagy egy **étel** teli **ízekkel** (*az élet sava, bors, édes élet*) és **illattal** vagy

szaggal (büdös élet), amit mi saját magunknak **keverünk egy nagy kanállal** (nagy kanállal habzsolja az életet). Gyakran az élet mint egy **értékes csere-tárgy** (pénzt vagy életet), illetve **fizetőeszköz** (az életével fizet) jelenik meg, vagy egy olyan **érték**, amelyért érdemes **harcolni** és **küzdeni** (küzdelem életre halálra). Az élet egy **kétoldalú csoda** (az élet habos oldala, az élet napos oldala), de sajnos **gyorsan elmúlik** (megy az élet). Az élet mint egy **ember**, akinek **jövendőmondó képessége** van (rövid az élet, hosszú a sír; amilyen az élete, olyan lesz a halála), és akitől **tanulni** is lehet (az élet a legjobb tanítómester).

Továbbá az életet **színházhoz** (az élet olyan, mint a színház), **filmhez** (lepereg előtte élete filmje, az élet filmkockák) és **óceánhoz** (az élet egy nagy óceán) hasonlították. A felsorolt kifejezések között olyanok is szerepelnek, amelyek pejoratív minősítést hordoznak magukban (szar az élet, mi vagyunk a verebek rajta, az élet szar, kurva szar).

Az **ontológiai kategóriában** az élet mint **lét** és **létezés** szerepel. Az élet mint **axiológiai kategória** elsősorban a **legfontosabb érték**ként konceptualizálódik (legfontosabb dolog a világon, boldogság, szépség). A válaszok alapján az életnek **negatív** (szomorú, boldogtalan, rossz) és **semleges értéke** is van (minden csak saját magunktól függ, izgalmas, bármilyen, átlagos). A **biológiai kategorizáció** keretében az élet mint **természet** (Föld, növények, levegő), **környezet** (tisztá levegő, napfény), **létfenntartó dolgok** (víz, táplálék) szerepel. A megkérdezettek válaszaik azt mutatják, hogy a **társadalmi kategória** viszont az életet mint **tevékenységet, valamint az emberekhez, világhoz és önmagunkhoz való jó hozzáállást tükrözi** (másokat segíteni, boldoggá tenni, maradandót alkotni).

A Sorolja fel az élet szó rokon értelmű szavait, kifejezéseit (szinonimáit)!; Sorolja fel az élet szó ellentétes jelentésű szavait, kifejezéseit (antonimáit)! kérésekre a megkérdezettek igen sokszínűen és kreatívan válaszoltak. Leggyakrabban a következő rokon értelmű szavak jelentek meg a válaszokban: **lét** (48%), **létezés** (43%), **(meg)születés** (11%). Az ellentétes jelentésű szavak pedig a **halál** (81%), az **elmúlás** (22%), a **vég** (14%), a **nemlét** (12%) és a **pusztulás** (11%) voltak.

A válaszadók a *Milyen közmondást, kifejezést, szólást, dalt stb. ismer az élet fogalommal kapcsolatban?* kérdésre érdekes közmondásokat, frazeológiai kapcsolatokat, dalokat, illetve kifejezéseket soroltak fel. 20% választotta **Ilyen az élet** és **Az élet a legjobb méreg** [Tankcsapda] című dalt. Igen gyakran (16%) A Tanú című film **Az élet nem habos torta** szállóigévé vált mondását idézték fel. A felsorolt frazeológiai kapcsolatok és közmondások 35%-a megegyezik a MSZK és MSZKSz szótárban található példákkal. 202 kifejezés népi bölcsességeket és saját ismereteket, tapasztalatokat tükröz.

A nyelvi kép rekonstruálásának fő célja az, hogy megmutassa, hogy a nyelvhasználók hogyan konceptualizálják az őket körülvevő valóságot, illetve milyen módon minősítik azt, valamint hogy milyen értékeket rendelnek hozzá.

A feljebb vázolt nyelvi kép jelentősen eltér a világ tudományos képétől és a szó-tári definícióktól. A kérdőíves anyagban rögzült világkép azt mutatja, hogy az *élet* fogalomnak belső taxonómiája és extenziója nagyon gazdag konnotációkkal és többprofilú kognitív bázissal rendelkezik. Az összegyűjtött anyag gazdagsága és sokszínűsége azt mutatja, hogy az *élet* szó mögött elrejtett világkép valószínűleg az ember saját tapasztalatait, társadalmi hovatartozását, iskolai végzettségét, világnézetét, társadalmi fejlődési állapotát stb. tükrözi.

Szakirodalom

A magyar nyelv értelmező szótára (= ÉrtSz.) 2002. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bańczerowski Janusz 2000: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Szerk.: Nyomárkay István. Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.

Bańczerowski Janusz 2008: *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Bańczerowski Janusz 2010: A nyelv szerepe az emberi valóság megalkotásában. *Magyar Nyelv*. 2. szám. [megjelenés alatt].

Bartmiński Jerzy 2006: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Forgács Tamás 2004: *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (= MSzKSz).

Kövecses Zoltán 2005: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.

Magyar értelmező kéziszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. (= ÉrtKsz.)

O. Nagy Gábor 1966: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat. (= MSzK.)

Lektorálta: Bańczerowski Janusz
Nyelvi lektorálás: Veszelszki Ágnes

Kisebb közlemények

Walkó Ádám

A HORVÁT AVANTGÁRD IRODALOM 1907–1933

„Meggyalázlak téged, fehér, ártatlan papiros; szenvedélyem hatalmas, elemészt egészen” (*Prélude*) – ilyen radikális előjátékkal robban be 1907-ben a horvát modernizmus szimbolista-szecessziós kirakatába **Janko Polić Kamov** első verseskötete, a *Psovka* – Káromkodás (Polić Kamov, Čerina 1968: 31). Az ekkor huszonegy éves költő fejjel rohant neki a szépség esztétikáját dicsőítő kötött verselésnek és bevezette a horvát irodalomba a szabadverset. Még kiemelkedőbb jelentőséget kap ez, ha figyelembe vesszük, hogy noha Kamov lázadó verseit két évvel korábban, 1905-ben veti a megbecsteleníteni kívánt papírra, a kortárs szerkesztő-kritikus-költő Vladimir Čerina nagyívű tanulmányában már Kamov spontán futurizmusáért és költészetének futurista moráljáért rajongott (Polić Kamov, Čerina 1968). A *Psovka* megírását illetően négy, megjelenését illetően kettő évvel előzte meg F.T. Marinetti 1909-es futurista kiáltványát, dühödt lázadása ösztönösen előlegezi meg az avantgárd „épater le bourgeois” szellemiségét. Ivo Frangeš kiemeli, hogy Kamov „a horvát irodalomban elsőként utasította el az elkötelezettséget az úgynevezett szépség iránt” (Frangeš 1987: 274), így a szépség trónfosztását tekintve valójában a legjelentősebb horvát expresszionista költő, Antun Branko Šimić szellemi elődje, aki azt vallotta, hogy a művészetnek az expresszióban és nem a szépségben kell megmutatkoznia. Említésre méltó, hogy a később kibontakozó expresszionizmus szinte kötelezően használt motívumai és témái (nap, halál, nők, éjszaka) is fellelhetőek Kamov költészetében. Fájdalmas veszteség a horvát irodalom fejlődés- és hatástörténetére, hogy Kamov lélektani-abszurd regénye a *Isušena kaljuža* (Szikkadt pocsolya) csak halála után majdnem ötven évvel jelent meg nyomtatásban, melyet az 1907-től 1909-ig tartó időszakban három részben írt meg (*Na dnu, U šir, U vis* – A mélyben, A távolba, A magasba) és ma ma felmérhetetlen, hogy milyen recepcióra talált volna ez az irodalomtörténeti jelentőségű regény az akkori horvát irodalmi környezetben. A regényben Kamov alter egója, Arsen Toplak a mindent átható elidegenés és az ideálok nélküli világ hatására, a lírai szubjektum válságának végső feloldásaként, megtagadja önmagát. Kamov jelképtárában kiemelt szerepük van a neveknek, beszédes keresztnevet hordoz a regény főhőse, a modern méregtől átítatott testtől csak szenvedések árán, de mindenképpen szabadulni kell. A lét századfordulós tragikumában fuldokló lírai én a néhány év múlva felbukkanó expresszionista poétika alapélménye és központi témája, és végső kétségbeesésében Janko Polić az író Kamovtól is elidegenedik.

*„Emeljetek máglyát és égessétek el a testem;
a füst felszáll majd az egekbe, ahol sasok köröznek;
a végtelen az ő mértékük és szabad az ő röptük.*

*Az abszurd lesz az én dalom és egy örültekházában sincs helyem;
műveimet ne olvassátok és égessétek el a papirozt;
törjétek ketté a tollam – töröljétek le a fellegeket az égboltról –
adjátok ide a napot! – borzalmas Oszvald végszava.”*
(Intermezzo, 1907, Walkó Ádám fordítása)

Jellemző Kamov lázadásának időtlenségére, hogy mikor halála után húsz (!) évvel a *Književnik* (Irodalmár) folyóirat közli a *Sloboda* (Szabadság) című novelláját, a lapot betiltja a jugoszláv hatóság. A novella mégsem emiatt érdemel figyelmet, amellet, hogy (többek között) Nikola Milićević ezt a művet tartja Kamov legsikerültebb prózai írásának (Polić Kamov, Čerina 1968), hanem mert abban Kamov a későbbi német expresszionizmus egyik meghatározó antropológiai tartalmi elemét, az apa-fiú konfliktust (Vaterkonflikt) jeleníti meg. Az 1909-ben íródott novellában az apa halála a fiú szabadságának és nagykorúságának nyitánya, és mivel csak 1930-ban jelenik meg, irodalmi hatását elhomályosította a politikai következménye. Ám Janko Polić már a felvett Kamov névvel is félreérthetetlenül egy bibliai apa-fiú konfliktusra utal: Noé fia, Khám meglátta apját, ahogy részegen az özönvíz utáni első bortól, meztelenül alszik a sátor közepén. Khám rögtön elszaladt a testvéreihez, hogy megmutassa nekik, ám azok féltőn betakarták kitárulkozott apjukat, anélkül, hogy egy pillantást vetettek volna rá. Noé éktelen haragra gerjedt, mikor megtudta, mi történt, és kiátkozta Khámot, leszármazottjait pedig testvérei (Sém és Jáfet) szolgáinak rendelte. Janko Polić Khám fiának tartotta magát (ez magyarázza a Kamov névben a szláv *-ov* birtokos melléknévképzőt), aki meglátta a meztelen valóságot, írásaiban meg is mutatta, de csak elutasításra és kiközösítésre talált. Valóban, életében csak két verseskötete és két drámája jelent meg, versei, novellái, drámái közlését egymás után utasították el a folyóiratok, színházak, gondosan takargatva a horvát modernizmus csupasz testét. Antun Gustav Matoš, a modernizmust meghatározó költő-fejedelem, egyik esszéjében egyenesen a „szörcsögés lírájának és a köpködés poézisének” nevezte költészetét (Jelčić 1997: 210). Noha Matoš 1909-ben megírja a *Mora* (Lidércnyomás) feltűnő avantgárd elemeket tartalmazó (költészetének egyetlen) szabadversét, 1913-ban már *A futurizmus apológiája* című írásában világosan elhatárolódik az ilyen (futurista, kamovi) „abnormális, konfúzos, illogikus és nem irodalmi stílusú” poetikától (Lukács 2004: 175).

Frangeš valódi avantgárdistának tartja Kamovot, aki „az egyike a kulcsfontosságú jelenségeknek a horvát irodalomban: olyan író, aki krležai szerepet is eljátszhatott volna, ha megéli” (Frangeš 1987: 275). Különösen ezek fényében érdekes, hogy a magyarországi kroatiztika miért nem szentelt nagyobb figyelmet ennek a kiemelkedő életműnek, *A horvát irodalom története* meg sem említi Kamov nevét. Egyedül Lukács István foglalkozott a horvát avantgárd irodalom atyjával, tanulmánya rést ütött a horvát irodalom ezen szakaszát övező hallgatás és ismeretlenség falán. Janko Polić, a „XX. század eleji horvát líra enfant terrible-je” (Lukács 2004: 163), hazájától (a szikkadt pocsolyától, ahogy egy pszichológiai

metaforával Horvátországot a regényében nevezi) távol, huszonnégy évesen hal meg egy barcelonai kórházban.

A horvát irodalomtörténeti kánon azonban mégsem Kamovtól számítja a **horvát modernizmus** (*Hrvatska moderna*) 1895-ben kezdődő korszakának végét, hanem a több szempontból is jelképes 1914-es esztendőttől. Ebben az évben hal meg Antun Gustav Matoš, ekkor kezdődik az első világháború kirobbanásával az Osztrák–Magyar Monarchia haláltusája, ekkor mutatkozik be a XX. századi horvát irodalom legnagyobb alakja, Miroslav Krleža, és Ljubo Wiesner szerkesztésében ekkor jelenik meg a fiatal horvát költők antológiája, a *Hrvatska mlada lirika*. A kötetben azonban, Wiesner éles- és előrelátásának köszönhetően, helyet kapott a már négy éve halott Janko Polić Kamov is, ami bizonyítja, hogy ha a korabeli irodalmi és kritikai közeg nem is fogadta be, tehetségét meg nem kerülhette. A válogatás többi szerzője viszont – Kamov fivére, Nikola Polić, Ljubo Wiesner, az akkor már egy éve halott Milan Vrbanić, Fran Galović, aki a kötet megjelenése után négy hónappal a szerb fronton vesztí életét, az akkori kritikákban szinte még szóra sem méltatott Augstin Ujević, Kamov barátja és tisztelője, Vladimir Čerina, a még csak szárnyait bontogató Ivo Andrić, valamint Vilko Gabarić, Karlo Häusler, Zvonko Milković és Stjepan Parmačević – követte A. G. Matoš modernista jelszavát: „A Szépség mindenképp előtt!” Poétikai paradigmaváltást tehát nem hozott a kötet, beszédes, hogy Dubravko Jelčić ezt a korszakot „modernizmus utáni modernizmusnak” nevezte el (Jelčić 1997). A modernizmus második generációja – Sém és Jáfet méltó utódaiként – mimetikus, újszimbolista és kötött verselésével, a formai precizitást mindig szem előtt tartva, ám a Szépség, a Művészet és a Haza ideáitól elvakulva takargatta tovább a világégésbe rohanó Valóság egyre véresebb testét, majd később a zágrábi *Grič* folyóirat köré csoportosultak. Az irodalom és a valóság közötti feszültségbe sikolt bele az anti-mimetikus, a Szépséget lábbal tipró **expresszionizmus**.

Az avantgárd irányzatok közül egyedül az expresszionizmus tudott kibontakozni és jelentőssé válni a horvát irodalomban. A kor meghatározó folyóiratában, a *Savremenik*ben (Kortárs), már 1909-ben egy cikk foglalkozik a futurizmussal és Marinetti levelezett is Matoš-sal, de ezek komolyabb visszhangot nem keltettek. A cikk írója csupán -s- ként jegyezte magát, és csak találgatni lehet, hogy a titokzatos szerző nem azonos-e Tito Strozzi-val, akinek esetleg köze lehetett a zadari *Zvrk* (Búgócsiga), csak tervekben létezett, futurista folyóirat elméleti koncepciójához is (Brešić 2002). Strozzi később a színházi életben vált igazán elismertté, mint drámaíró, dramaturg és rendező, de fontos megemlíteni, hogy a mindössze két számot megért folyóiratában a nietzschei „minden értékek átértékelése” jegyében az expresszionizmus „új esztétikáját és új művészetét” vetíti előre 1914 januárjában (Milanja 2000). A folyóirat címe is expresszionista: *Krik* (Sikoly), ami egyértelműen Edvard Munch híres képére utal. A festészet és az irodalom kapcsolata különösen fontos az expresszionizmus kialakulásánál. A német, és később a horvát expresszionizmusra döntő hatást gyakoroltak Wassily Kandinsky és W. Worringer, a drezdai *Die Brücke* és a müncheni *Der blaue Reiter* csoport elméleti munkái (és képei). A *Hrvatski proljetni salon* (Horvát Tavasz Szalon) Tomislav Krizman és Ljubo Babić festők kezdeményezésére 1916 márciusában indult Zágrábban, és 1928-ig tartottak kiállításokat, rendezvényeket,

előadásokat, nemcsak a festészet, hanem az irodalom, a zene és a szobrászat területén is. A fiatal és vitális művészek célja a művészet határainak kiterjesztése volt, illetve „újabb ruhába öltöztetni a szegényes horvát művészetet”, így a **Horvát Tavaszi Szalon** nemcsak a festők, hanem az „az új Szellemisségű” írók, értelmiségiek számára is termékeny alkotó és vitatkozó közösséget jelentettek.

A horvát expresszionizmus elméleti megalapozásában jelentős szerepet játszott Vladimir Čerina folyóirata, a *Vihor* (Orkán), melyben noha még nem jelenik meg programszerűen az expresszionizmus, a cím és a cikkek alapvető avantgárd jegyeket hordoznak. A hagyomány iránti indulat és a pusztítási vágy az olasz futurizmusból táplálkozik, de a költészetében nem jelenik meg, csupán az elméleti és kritikai írásaiban. A *Vihor* első számában, a „Cinikusok városa” c. szövegben dühödten támadja a hagyományokra épülő, kispolgári társadalmat, ízlést és szellemisséget, ez a mindent tagadó és lerombolni kívánó hevület a későbbi expresszionista poétika kategorikus imperatívusza lesz. Zágráb, a cinikusok városa Čerina víziója szerint „a nemzeti, szociális és kulturális szifilisz végső stádiumában van” (Čerina 1914: 3). A *Vihor* kilenc számig jutott el 1914-ben, a szarajevói merénylet után Čerina, politikai nézetei miatt, Olaszországba menekül. Nem véletlen talán, hogy Vilko Gecan kultikus expresszionista festő legismertebb képe 1921-ből „A cinikus” címet viseli. Mint ahogy az sem lehet véletlen, hogy a képen egy eltorzult, kitekeredett perspektívájú térben, kaotikus és provokatív színekkel terhelt, a cinikus kávéházi asztalánál pont a *Der Sturm* egyik példányán dobol görcsös ujjaival.

Míg az olasz futurizmus éppen csak elgondolkoztatta a horvát irodalmi közeget, a német expresszionizmus valódi katalizátorként hatott az „új Művészetet” kutató írók üresben, ám intenzíven pörgő motorjára. 1910-ben indította meg Herwarth Walden Berlinben a *Der Sturm* (Roham) folyóiratot, mely eleinte képzőművészeti lapként, kiállítóteremként, később kiadóként is kiegészülve adott teret a modern, innovatív (avantgárd) művészeteknek. Horvátország kulturális-társadalmi-politikai szempontból, mint az Osztrák-Magyar Monarchia része, Németország vonzásköréhez tartozott, nem csoda, hogy a német expresszionizmus elmélete és gyakorlata viszonylag hamar elterjedt.

A tragikus sorsú Ulderiko Donadini 1916 őszén ismerkedett meg a *Der Sturm*mal és az expresszionizmussal. Folyóiratában, az 1916 januárjában indított *Kokot*-ban (Kakas) jelentek meg a horvát irodalom első tudatos, programszerű expresszionista szövegei. A címmel A. G. Matoš tervezett, de soha meg nem valósított folyóiratának címére utal Donadini, mintegy jelezve, hogy bár Matoš nem tudott (akart vagy mert) kifejezni egy független, kompromisszumoktól mentes koncepciót, ő a *saját* folyóiratában ezt megteszi, írásai hetyke kukorékolása jelzi az „új időknek új dalait”. A *Kokot*-ban Donadini szinte módszertani mintát kínált fel író-társai számára, kiáltványaikban az addigi horvát irodalom átértékelésére, tanult és öröklött hagyományainak felszámolására (akár botrányok árán is), erőteljes individualizációra, a nyugati hegemoniával szemben az önálló és hiteles horvát értékek keresésére kötelezve el magát. A *Kokot* első számában jelenteti meg az első jelentős elméleti szövegét, *Savremena umjetnost* (A modern művészet) címmel, melynek központi tézise az élet-akaratháromság dichotómia, ahol a belső dina-

mizmus, a bergsoni „elan vital” felülkerekedik a racionális akaraton (Milanja 2000). Az életerő, és az ebből táplálkozó az abszolút alkotói szabadság hordozója a Lélek, amelyet a művészetnek normatív esztétikától mentesen, hűen kell kifejeznie. Donadini megközelítésében a művészet vallásos, megváltó jellege hangsúlyos avantgárd elem, 1917-es fő programadó írásának a *Vaskrsenje duše* (A lélek feltámadása) erősen szakrális címet adta, melyben a *Der Sturm* expresszionista téziseit ötvözte a fent említett autochthon elemekkel. Prózájában, drámáiban és lírájában a tartalmi újítások, víziók mellett formabontó, eklektikus struktúrákat is alkalmazott, beépítve az akkoriban megszülető filmművészet eszköztárát, a gyors, képkockaszerű, fragmentált szerkezetet. Ez a korabeli kritikusok értetlenségét és rosszallását vonta magával, akik kevésbé voltak fogékonyak az új médium iránt, viszont Donadini hamar felismerte a filmtechnika diszkurzusában rejlő intermedialis lehetőségeket. Ilyen szempontból Donadini a horvát posztmodern irodalom egyik fő jellemzőjének, az intermedialitásnak az úttörője, a film és az irodalom szinte egybeforr a posztmodern művekben. A filmművészet terén is a német alkotások jártak élen, Robert Wiene kultuszfilmje 1919-ből, a *Das Kabinett des Doktor Caligari* (magyarul Dr. Caligari címmel mutatták be) az expresszionizmus totális, összművészeti megvalósítása, amely minden bizonnyal megihlette és fellelkesítette Donadinit is. Ez a film egyesítette a német expresszionizmus minden „vívmányát”, a forgatókönyvet Carl Mayer (aki dolgozott Balázs Bélával is) és Hans Janowitz írták, a díszleteket pedig Hermann Warm, Walter Röhrig és Walter Reinmann, a *Sturm*-csoporthoz tartozó festők festették. A film hűen fejezi ki az akkori Németország elvesztett háborúja és bukott forradalma utáni pszichózisát: a történetet egy őrült meséli el, maga Caligari pedig egy elmegyógyintézet üldözési mániás vezetője. A filmtörténet Caligarit az első, film által teremtett tragikus alakként tartja számon, akivel Donadini könnyedén azonosulhatott. Itt érdemes figyelmembe venni, hogy a kor szelleméhez szorosan kapcsolódott az őrült-zseni, az anarchista művész-egyéniesség mítosza, melyet a horvát irodalomba az örök kívülálló, Kamov vezetett be, s melynek kapcsán A. G. Matoš meg is jegyzi, hogy sajnálatos módon a modernisták körében hódít a téboly divatja (Milanja 2000). Donadini viszont nem a divatnak pózol, atomizált és önelemző-marcangoló költészete valós (testi-lelki) fájdalmait, a megváltás kudarcra feletti kétségbeesését tükrözi (pl. a *Bolan san* – Fájdalmas álom, címében is pszichoanalitikai vizsgálatra utaló versében), amely 1923-ban, huszonkilenc évesen az öngyilkosságba kergeti.

A horvát expresszionista irodalom **Antun Branko Šimić** költészetével éri el csúcspontját, pedig korai versei még erőteljes impresszionista-mimetikus hatás alatt születtek, követve a matoši esztétika mélyen kitaposott ösvényét. Fergegként sodorta el azonban Šimić újszimbolista líráját a *Der Sturm* expresszionista lendülete, 1917-ben indított folyóirata, a *Vijavica* (Hóvihar, 1917–18) már a kényelmes ösvénytől távol sűvít a zágrábi éjszakában. Kiáltványa, a *Namesto svih programa* (Programok helyett), a művészet expresszionista felfogását tükrözi: a művészet feneketlen mélység, örökkévaló, nem a szépségben, esztétikában, hanem az expresszióban rejlik és nemzeti jellege alapvető. Šimić Donadinihez hasonlóan szerkesztő-teoretikus-kritikus és író egy személyben, szigorú, fegyelmezett és kitartó munkával teremtette meg magának a jogot a hiva-

talos kánonnal szembeni különvéleményre. Második folyóiratát már Gustav Krkleccel és Niko Miličevićcel együtt szerkesztik, de a munka és az írások orosz-lánrészét itt is Šimić jegyzi. A *Juriš* (Roham, 1919) félreérthetetlenül a berlini „nagy testvér” horvát változata, radikálisan tagadja mindazt, amiért Šimić még a ferences gimnazista éveiben rajongott: Matoš, Domjanić, Vidrić nem példakép többé. Egyetlen verseskötetében, a *Preobraženja* (Átváltozások, 1920) végletekig lecsupaszított, hideg, tömör verseiben ezt a metamorfózist találjuk, metrikus és tematikai síkon is. Šimić tökélyre fejlesztette a Kamov által megkezdett **szabad-verselést** és **szabadstrófát**. A versek sorai önálló mikroegységek, gyakran csak egy-egy szóba sűrítve minden feszültséget, vizuálisan is precízen megkomponálva, de nem a forma határozza meg a verseit, hanem fordítva: a vers ritmikájához igazodik a szerkezet. Itt Šimić támaszkodik a festészetre is, a kubista-konstruktivista elméletek geometrizmusát sikeresen alkalmazta a költészetében. Šimić az emberi lét esszenciáját csepegteti, az átváltozást egyéniből egyetemes-sé, ideiglenesből örökkévalóvá, eljutva saját létezésének metafizikai határáig. *Opomena* (Figyelmeztetés) című versében féltőn jajdul fel a világégés utáni anyagi-ontológiai bizonytalanságba: „Ember, vigyázz, ne légy kicsiny a csillagok alatt!” A kötet ismertséget és fiatal író társai elismerését hozza Šimićnek, szerkesztői-kritikai megbecsültségét jelzi, hogy a Horvát Írószövetség (*Društvo hrvatskih književnika*) lapjánál, a *Savremenik*nél (Kortárs) hat számon keresztül, Milan Begović mellett társszerkesztőként tevékenykedik. Igényeit azonban nem elégíti ki a *Nyugat* horvát kortársánál betöltött mellérendelt szerep, 1924-ben megindítja harmadik önálló lapját a *Književniket* (Irodalmár), ám ekkor már súlyos beteg, 1925-ben, fél évvel a második (dupla) szám megjelenését követően hosszú szenvedés után meghal. A tüdővész lassan emésztette el, meg is örökölte a fokozatos és egyben végső átváltozását a *Smrt i ja* (A halál és én) egyik legkiválóbb versében:

„Nem kívülem – bennem van a halál
a pillanattal nő velem
kezdettől fogva
egy napon
és én nem nővök tovább
s ő nélkülem
növekszik bennem egyre míg
betölt és perememre érve kihajt. Végem
az ő igazi kezdete: ha majd
egymaga uralkodik.”
(Pór Judit fordítása)

Šimić a *Književnik*ben már eltávolodik a klasszikus expresszionista paradigmától, Karl Kraus bécsi lapja, a *Die Fackel* (A fáklya) „új realizmusát” (*Neue Sachlichkeit*) követi. A *Preobraženja* és halála között meg számos verset ír, ezekben visszatér a valósághoz, a csillagokból lerántja őt az aktuális társadalmi-gazdasági-politikai környezet, de a betegség elhatalmasodása is az emberi szenvedés, testiség (de nem a szenvedély, hanem az elsorvadás) felé determinálja

költészetét, és teszi Šimićet élete végére megrázó erejű szociális költővé (a *Siromahi* [Szegények] - ciklus).

Cvjetko Milanja szellemes hasonlatával élve, amíg Antun Branko Šimić a horvát expresszionizmus „éjszakai” paradigmáját írta, pálya- és kortársa, Miroslav Krleža a „nappali” expresszionizmust képviselte (Milanja 2000). Azt is csak részben, ugyanis a horvát irodalom legterjedelmesebb életműve Krležáé, aki a korai expresszionista drámák forradalmár hevületű írójából még életében kultúrpolitikai intézménnyé változott - horvát irodalomban külön ágazat, a „krležológia” foglalkozik a rendkívül gazdag életművel. Költészetében valóban elenyésző az expresszionista poétika, ám elméleti-polemikus írásaiban, esszéiben és korai drámáiban egyértelmű a párhuzam. Kaotikus víziók, féktelen hallucinációk kavarnak a drámákban, melyeket később a *Legende* (Legendák) – ciklusban egyesített: *Legenda* (Legenda, 1913), *Maskerata* (Álarcosbál, 1913), *Kraljevo* (Szentistvánnapi búcsú, 1915), *Cristoval Colon* (Kolombusz Kristóf, 1917), *Michelangelo Buonarrotti* (1918), és az *Adam i Eva* (Ádám és Éva, 1922). Ezek közül kiemelkedik a *Kraljevo*, amit Spiró György fordításában Magyarországon is bemutattak. Az apokaliptikus egyfelvonásos darab grandiózus orgiaként mutatja be a „belle époque”, az I. világháború előtti önelégült, de boldogtalan társadalmának rothadását. Folyóirataiban is fáradhatatlanul szítja a patetikus lázadás tüzét, első kéthetente megjelenő lapja „a kultúra összes problémájára” ad választ, August Cesareccel közösen szerkesztve, a *Plamen* (Láng) nevet viseli, utalva a már említett *Die Fackel*-re, illetve az orosz *Plamje*-ra is. Itt jelenti meg a *Hrvatska književna laž* (A horvát irodalmi hazugság, 1919) provokatív esszéjét, noha ő nem tagadta meg sohasem teljesen a horvát irodalom folytonosságát, például Silvije Strahimir Kranjčević kozmikus költészete mély benyomással volt küldetés-tudatára. Verseiben az újszimbolista, szecessziós paradigmát követi, az expresszionista elemek inkább a tematikus-motívum szinten bukkanak fel: a Nap, a tánc, a vitalitás mítosza, a démoni nő alakja, az Új Ember, a színek hangsúlyozása. Krležát későbbi folyóirataiban is a forradalmi lendület mozgatja, a *Književna republika* (Irodalmi köztársaság, 1923), *Danas* (Ma, 1934), *Pečat* (Pecset, 1939) lapokat átítatja a (baloldali) politizálás, egészen a *Dijalektički antibarbarus* (A dialektikus antibarbarusz) című híres-hírhedt esszéig, melyben szakít a radikális (szovjet) művészetfelfogást erőltető horvát baloldaliakkal, és nem hajlandó művészi szabadságát a szocialista realizmus martalékául dobni.

Az „antibarbarus”-szal szemben a dadaizmus Zágrábban kibontakozó délszláv változata, a **zenitizmus** éppen a barbár, ősi, balkáni ösztönökre és életerőre építi poetikáját. Az irányzat a zágrábi alapítású *Zenit* „nemzetközi folyóiratról” kapta a nevét, amelyet Ljubomir Micić, szerb nemzetiségű író indított 1921-ben. A lap társszerkesztője volt Ivan Goll német-francia költő, akinek nemzetközi összeköttetései révén élénk együttműködés bontakozott ki a *Zenit* és Európa számos avantgárd folyóiratával és művészeivel (a lapban helyet kapott például Moholy-Nagy, Tihanyi, Kassák, Marinetti vagy Tatlin is), kapcsolatban álltak a *Der Sturm*mal és az orosz avantgardistákkal, 1922-ben egy dupla számot szenteltek az „új orosz művészetnek”, melyben Ilja Erenburg és El Lissitzky is közreműködött. Micić munkatársai voltak még Branko Ve Poljanski (Micić fivére), Dragan Aleksić, Boško Tokin, Stanislav Vinaver, Marijan Mikac, Miloš Crnjanski írók, a

festők közül pedig horvát részről ott találjuk Josip Seisselt (aki Jo Klek néven is alkotott) és Vilko Gecant. 1921-ben kiadják a „Zenitizmus manifesztumát” (*Zenit-manifest*), melyben szenvedélyesen támadják a nyugati kultúra/művészet felsőbbrendűségét valló hagyományt, amely az I. világháborúval látványosan és véresen kudarcot vallott, és az „új balkáni kultúra és a barbarogénusz” modelljét szorgalmazták. Ez a modell lett volna hivatott friss, életerős vért pumpálni Európa kizsigerelt, eszméitől és értékeitől megfosztott tagjaiba, ahogy a népvándorlás korában a barbár törzsek új életet lehelltek a dekadens és elfonnyadt birodalmakba. A folyóiraton kívül számos röpiratot, plakátot nyomtak és rendeztek nem ritkán botrányba fulladó esteket, a *Biblioteka Zenit* kiadó pedig gondoskodott a lapba író harc- és alkotótársak műveinek megjelentetéséről. Micić kérelmetlen radikalizmusa (szerb nacionalista mítoszmániája) és durva stílusa azonban megosztotta a zenitizmus egységét, a korábbi munkatársak közül Miloš Crnjanski, Boško Tokin, Stanislav Vinaver nyilatkozatban határolódtak el Micićtól, „akit mélyen megvetünk mint embert, s mint író” (Katunarić 1995: 60). 1922-ben Micić Belgrádba távozik és ott folytatja a folyóirat kiadását 1926-ig, amikor már Belgrádban sem tűrik el. Dragan Aleksić még Zágrábban kiad két kérészéleltű dadaista folyóiratot (*Dada-Tank* és *Dada-Jazz*, 1922), illetve Ve Poljanski a *Dada-Jok* lappal és a *77 samoubojica* (77 öngyilkos, 1923) „fantasztikumon túli regénnyel” hallat magáról. Marijan Mikac 1923-ban kiad egy kis versesfüzetet, *Efekt na defektu* (A defekt effektusa) és két évvel később a *Fenomen majmun* (A majom fenomén) zenitista regényt, dadaista grafikai-nyomdai tördeléssel. A vízszintes és függőleges vonalak, cirillbetűk és latinbetűk váltogatása még nem érik el a vizuális költészet szemantikai egységét, de kétségkívül megelőlegezik azt. Micić Belgrádba költözésével magával vitte a zenitizmus horvát vonatkozásait is. A barbár-zseni koncepciót senki sem folytatta, a zenitizmust is magába fogadó szerb szürrealizmusnak (vö. Alpha-kör) sem lett horvát megfelelője, noha Tin Ujević belgrádi és szarajevói tartózkodása alatt született egy-két szürrealistának-szimultanistának mondható ciklus (*Auto na korzu* –Autó a korzón, 1932; *Ojadenozvono* – Nyomorult harang, 1933).

Cvjetko Milanja elkülöníti a késő expresszionizmus szakaszát, mint „katolikus” expresszionizmust, ide sorolja Đuro Sudeta (1903–1927) és Nikola Šop (1904–1982) költészetét, habár hozzáteszi, hogy náluk sem határozza meg a teljes életművüket az (immár kifulladás-ziháló) expresszionista paradigma, míg Isidor Poljak, Branko Storov és Cvjetko Škarpa csak egy-egy verssel mutatnak az előbb említettekkel hasonlóságot. A „katolikus expresszionizmust” a ferences szerzetesek iskoláiban nevelkedett, de már a 20. század minden poklát megtapasztaló fiatalok írják (érdemes visszaidézni, hogy Antun Branko Šimić is a ferenceseknél tanult), akikből hiányzik a dühödt lázadás, a rombolás vágya, nem akarják átértékelni az összes értéket. Csendes frusztrációjuk magába foglalja az apa-fiú konfliktust, megjelenik a hagyomány és a jelen közötti feszültség, de ők erre inkább vallásos újszimbolizmussal, érzékeny nosztalgiával, de érezhető iróniával válaszolnak. A vallomás-szerű, intim poétikát ötvözik a modernista hagyományokkal, bibliai motívumokkal, ezeket a „klasszikus” expresszionizmus is előszere-ttel használta. Inkább magányos, „naiv” fiatalok, nem lázadók, a lírai én mindent szétfeszítő ereje itt nem érvényesül. A szelíd versek azonban szabad verse-

léssel és strófákban íródtak (Sudetánál mindössze tizenöt ilyen ismerünk), a félelem és a kétségbeesés, a bűn és a gonosz erői tipikus expresszionista motívumok, a lét tragikuma a „katolikus expresszionistákat” sem kerülte el.

A harmincas évek közepére elhalkult minden avantgárd irányzat, a „klasszikusok” halottak, politikai foglyok vagy külföldre menekültek, és szétszóródtak. A II. világháborút követő vészterhes és dogmatikus légkör csak 1952-re szelidült meg, ekkor indult útjára a zágrábi *Krugovi* (Körök) folyóirat, ám az írók csak az alkotói szabadságot tűzték ki célul, mint „program” a szocialista realizmus kalodájával szemben. Az avantgárd feléledése az irodalomban már nem következett be, viszont az *EXAT 51*-csoport, a *Nove tendencije*-, és a *Gorgona*-csoport, a *GEEF* fesztivál a képzőművészet, animációs filmek, kísérleti filmek, kamaraelőadások, utcai performanszok formájában tartották ébren a kreatív és nyitott alkotó közösségeket, a hivatalos jugoszláv-titoista kulturpolitika által többnyire tiltva-túrva. A vizuális költészet mutatott némi folytonosságot az öröklött hagyományok kereteit feszegető, mindig megújulni kívánó, formabontó paradigmával (pl. Boro Pavlović, Radovan Ivšić), hogy a posztmodern intermediális költészetben az 1970-es évektől immár támogatva is visszanyúljon az avantgárd örökérvényű eszközeihez (Josip Sever, Ivan Slamnig, Quorum-generáció).

Szakirodalom

- Brešić, Vinko 2002: Hrvatski ekspresionistički časopisi. In: Milanja, Cvjetko: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*. Zagreb: Altagama. 128–142.
- Čerina, Vladimir 1914: U gradu cinika. In: *Vihor*, 1. évf. 1. 1–5.
- Frangeš, Ivo 1987: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb-Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske, Cankarjeva založba.
- Jelčić, Dubravko 1997: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Katunarić, Dražen 1995: *Povratak barbarogenija*. Zagreb: Belus.
- Lukács István 2004: A XX. század eleji horvát líra enfant terrible-je. In: Lukács István: *Térközők*. Horvát-magyar irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest: ELTE BTK, Szlav Filológiai Tanszék. 163–76.
- Milanja, Cvjetko 2000: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Polić Kamov, Janko; Čerina, Vladimir 1968: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 84. Zagreb: Matica hrvatska, Zora.

Lektorálta: Nyomárkay István

Csorba Gábor

TERPESZKEDŐ KIFEJEZÉSEK, NYELVHELYESSÉG, FORDÍTÁS

1. Bevezető

A hagyományos (szubjektív értékítéletekre támaszkodó) nyelvhelyességi szakirodalom a szintetikus szerkezettel is helyettesíthető analitikus összetételeket *terpeszkedő kifejezéseknek* nevezi, túlzott használatukat pedig a terjengősség, bőbeszédűség, szószaporítás egyik jellemvonásának tekinti. A stílusra alkalmazva korábban a *dagályos, bombasztikus* jelzővel is illették azt a fogalmazásmódot, melyben gyakoriak voltak a terpeszkedőnek nevezett szerkezetek (Zimányi 2006). Habár a *terpeszkedő kifejezés* a leggyakrabban használt megnevezés erre a nyelvhasználati jelenségre, egyes szerzők más terminusokkal is utalnak rájuk: *körülírás* (Prohászka 1956: 186), *terjengős kifejezés* (Grétsy 1978), *körülíró szerkezet* (Sziklai 1986). Többen is ellenzik a *terpeszkedő kifejezés* megnevezést, amely tartalmaz bizonyos pejoratív felhangokat. Helyette a leíró szemléletet tükröző *funkcióigés szerkezet* terminust használják, amely nemcsak semlegesebb, de jobban rá is világít ezeknek az alakzatoknak az összetételére. B. Kovács Mária a következő jellemrajzot adja róluk:

A szerkezetet ige és határozó- vagy tárgyragos névszó alkotja; jellemzője, hogy alkotótagjainak szemantikai és szintaktikai hierarchiája fordított. Formálisan a deszemantizálódott ige a szerkezet alaptagja, a szintaktikai viszonyt a bővítményen rag jelöli, a jelentés magvát azonban a főnévi tag hordozza. Az ige csupán a szófajra jellemző grammatikai sajátságokat őrzi meg. A szintaktikai és szemantikai funkciók megoszlanak, a két tag azonban szoros jelentésegységet alkot. Ez a jelentés eltér a valódi szintagmák és a frazeológiai egységek jelentésétől is. (B. Kovács 1999)

2. Felosztás

Szűkebb értelemben csak azokat a szókapcsolatokat sorolhatjuk a terpeszkedő kifejezések közé, amelyeket „egyébként egyetlen igével vagy névszóval” (NyMK 1985: 1007) is ki lehetne fejezni, és amelyeket „többnyire magából az igéből képzett (rendszerint *-ás, -és; -at, -et* képzős) főnévvel, illetve az ige névszói alapszavával és egy meglehetősen általános tartalmú vagy többé-kevésbé konkrét jelentés nélküli igével” (NyMK 1985: 1007) is helyettesíthetünk. Ilyenek pl. a *bemutatásra kerül a bemutat helyett, az ellenőrzést gyakorol valami felett az ellenőríz helyett, vagy a döntést hoz a dönt helyett, stb.*

Tágabb értelemben azonban ide tartoznak még azok a szerkezetek is, amelyek nem a fenti modell alapján jönnek létre ugyan de szintén magukon viselik a körülírás jellemvonásait. Ilyenek a hagyományos névutós szerkezetek (*a foglalkozás keretében, a jó ügy érdekében*) és az új, divatos névutókat tartalmazó szókapcsolatok is (*az ülést követően, 4 óra magasságában, a tárgyalás során*). Ba-

lázs Géza szerint a névutós szerkezetek száma „egyre gyarapodik, ráadásul túlzott használatukra is erős kényszerűséget éreznek egyesek” (Balázs 2001: 163). Ha a köznyelvben az értelem megváltoztatása nélkül egyszerűbb alakot is lehet használni, akkor mindenféleképpen erre kell törekedni (pl. *vitatkoztunk a kérdés fölött* helyett *vitatkoztunk a kérdésen*, stb.). Balázs Géza arra is felhívja a figyelmet, hogy nem mindig lehetséges rövidebb alakot használni, ám ekkor is törekednünk kell a helyességre (így pl. a *mérték után csináltat nadrágot* helyett a *mérték szerint csináltat nadrágot* a helyesebb). A névutós szerkezeteket azért is érdemes lehetőség szerint kerülni, mert egyes névutóknak túl konkrét jelentése van, így ezek félreértéshez és nehezebb feldolgozáshoz is vezethetnek (pl. *rokkonszenvet érez valakivel szemben*, *nagy részvét mellett búcsúztatják*, stb.). A túl konkrét jelentésű névutók mellett terpeszkedő kifejezéseket alkothatnak a terjengős névutók is, amelyek szintén a divatos névutók csoportjába tartoznak, pl. *a környezetvédelem érdekében a környezetvédelemért* helyett, *a találkozót megelőzően a találkozó előtt* helyett, stb. A terjengősség legszemléletesebb példái azok a szerkezetek, melyek névszói része nem csak egy kiüresedett igét hanem annak névutós vonzatát is szükségessé teszi, így az egy igével kifejezett mondandó három szóra bővül (pl. a már fent idézett *ellenőriz valamit* helyett az *ellenőrzést gyakorol valami felett* szerkezet).

Terpeszkedő szerkezeteknek minősülnek azok a szókapcsolatok is, melyek hasonlítanak a szűk értelemben vett kifejezésekhez, de nem feltétlenül az *-ás*, *-és*, *-at*, *-et* képzővel ellátott névszóból épülnek fel, hanem más képzős alakokból és olyan igékből állnak, melyek a szerkezetben elvesztették eredeti jelentésüket, és kiüresedett nyelvtani igeként szerepelnek (pl. *alapját képezi*, *jelentéssel bír*, stb.). A nyelvhelyességi szakirodalom ezek gyakori használatától is óva int, ha csak lehet.

A *Nyelvművelő kézikönyv* nyelvhelyességi szempontból három csoportra osztja a terpeszkedő kifejezéseket:

1. Helytelennek és kerülendőnek tekinti azokat a kifejezéseket, melyek „idegen mintára keletkeztek, a magyar szemlélettel ellenkeznek, igei elemük pusztán alaki eszközzé súlytalanodott, jelentésük is elmosódott, bizonytalan, a kifejezésben tehát nincs szemléletesség, tartalmi vagy stílusárnyalati többlet” (pl. *bevásárlást eszközöl*, *levonásba hoz*).
2. Elfogadhatónak tekinti azokat az alakzatokat, melyek „bár sok közülük idegen mintára keletkezett – a magyar szemlélet alapján is létrejöhetnek volna, a köznyelvben már általánosan elterjedtek, s átvitt vagy képes értelmű használatuk természetes [...] bizonyos mondatszerkezetekben elkerülhetetlenek, ill. rétegnyelvi használatuk, stílusértékük van” (pl. *feledésbe merül*).
3. Semmiképpen sem helyteleníti azokat a formákat, amelyek „alakjukra nézve ‘terpeszkedő’ kifejezések, de igei elemük szerepe természetes, jelentése konkrét, kifejező [...] az egész kifejezés szólásszerű, vagy pedig...sajátos jelentéstartalommal, rétegnyelvi, stílárís árnyalattal bővült” (pl. *zokon vesz*).

Ebből a felosztásból is kitűnik, hogy a nyelvhelyességi szakirodalom azokat a szókapcsolatokat ítéli terpeszkeskedőnek, amelyek idegen hatásra keletkeztek, nem hagyományossá állandósult szerkezetek, nincs szólás- és stílusértékük, illetve az igei részük kiüresedett, nincs önálló jelentése. A *Nyelvművelő kézikönyv* szerint az ilyen szerkezetek használata *idegenszerű, mesterkélt, hivatalos ízű, fölöslegesen bonyolult* nyelvezetet eredményez.

Ezzel szemben az elfogadható kifejezésekre, úgy tűnik, a hagyományos használat, a szólásszerűség, a képszerűség, illetve a jelentést hordozó igei rész jellemző. Használatuk *választékos, szemléletes, nyomatékosabb, hivatalosabb árnyalatú, természetes* nyelvezetet kölcsönöz a szövegnek.

3. Szintetikus és analitikus alakok

A magyar nyelv jellegzetes tulajdonsága, hogy „a tömörség, a szintetikus szerkesztésmód” (Bárczi 1975: 257) jellemzi. Ezt nyelvünk számos esetben bizonyítja: a tárgyas ragozás lehetővé teszi, hogy kihagyjuk a tárgy megnevezését vagy névmással való helyettesítését. Hasonlóképpen a birtokos személyrag használatával elkerülhető a birtokos névmás kitétele, ami egyetlen indoeurópai nyelvben sem lehetséges. Szintén a magyar nyelv sajátossága, hogy a határozói viszonyokat nem prepozíciókkal hanem ragokkal és névutókkal fejezi ki. A ragok szintetikusabbá teszik a megfogalmazást, ám a névutók már analitikus szerkezeteket hoznak létre, a prepozíciókhoz hasonlóan. Nagyon sokszor adódik az a lehetőség is, hogy ugyanazt egyetlen igével illetve névszó és ige szókapcsolattal is ki lehet fejezni. Ez a kettőség áll annak háttérében, hogy a magyarban egyes jelentéseket szintetikus és analitikus szerkezetekkel is verbalizálhatunk, melyek olykor felcserélhetőek, máskor viszont nem, egyes esetekben szófajváltás is végbe megy, máskor erre nincs szükség. Látjuk tehát, hogy a magyarban is lehet analitikusan fogalmazni, ami nyelvtanilag egyáltalán nem helytelenebb a szintetikus változatoknál, a kettő közötti választás kizárólag nyelvhasználati (nyelvhelyességi) kérdés. Zimányi szerint a rövidebb és a hosszabb szerkezetek „*grammatikai szinonimáknak* tekinthetők, és a nyelvváltozattól, stílusértéktől függően használhatók” (Zimányi 2006: 47). Bárczi Géza azzal magyarázza az egyszerűbb alakokat helyettesítő névutós kifejezések nagy számát, hogy „a fejlődés...egyenes vonalú: a ragok szószerkezetekből alakulnak ki névutókon át. Sok esetben azonban a névutók még nem jutottak el a raggá válásig, és állandóan újak is keletkeznek.” (Bárczi 1975: 267) Így gyakran ugyanazt el lehet mondani egy már raggal ellátott szintetikus szerkezettel és egy párhuzamos analitikus szerkezettel is – egy ideig a két alakváltozat verseng egymással, és ha különböző funkciót töltenek be, fennmaradnak, ha viszont még árnyalatbeli különbség sincs a kettő között, hosszú távon az egyik dominánsabbá válik a másik rovására (ez a tendencia egyre jobban az analitikus szerkezeteknek kedvez, erről ld. alább).

A terjengősség és a terpeszkeskedő kifejezések nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is tetten érhetők. Az angolban pl. számos stíluskalauz szentel egész fejezeteket a terjengős fogalmazásmód (*verbosity, prolixity*) elkerülési stratégiáinak illetve a terjengős szöveg orvoslásának (*doctoring the text*). Egyik ilyen műben például a szerző munkaszavakra (*working words*) és ragasztószavakra (*glue*

words) osztja a mondat szavait (Wydick 2005). Munkaszavakon a jelentést hordozó elemeket, ragasztószavakon pedig a nyelvtani, funkcionális elemeket érti. Ha egy mondatban túl magas arányban vannak ragasztószavak, az a rossz mondat szerkesztés jele és ilyenkor a mondatot úgy kell átalakítani, hogy ez az arány csökkenjen (pl. passzív mondatból aktívvá változtatjuk). Ugyanebben a műben van szó az ún. *compound construction*-ról is, olyan összetett szerkezetekről, mint pl. a *for the reason that* a *because* helyett, melyek a szerző szerint elszívják a szöveg életnedveit. George Orwell sem vélekedett másképpen amikor „verbális szörnyetegeknek” (*verbal monstrosities*), „verbális művégtagoknak” (*verbal false limbs*) nevezte az olyan szerkezeteket, mint a *make contact with* vagy az *exhibit a tendency* (idézi Heltai és Gósy 2005).

4. A terpeszkedő kifejezések jellemzői

A terpeszkedő kifejezések a személytelen fogalmazásmód fontos alkotóelemei. Az igei részen általában nem jelöljük az alany számát és személyét, így az általános alany és az állítmányi szerepű határozói igenév mellett ezek a kifejezések is jelentős szerepet töltenek be a személytelen, hivatalos nyelvezetben. A *Nyelvművelő kézikönyv* szerint az ilyen szerkezet „voltaképpen körülírt szenvedő alak”, amely „nem idegen ugyan nyelvünktől, de szerepe és helyes alkalmazása korlátok közé szorul. Nyelvünk szelleme és a közlés szabatosága inkább a konkrét vonatkozású, személyre utaló, ragozott igealakok használatát kívánja meg” (NyMK 1985: 1007).

E kifejezések egy csoportjának másik fontos jellemvonása a képszerűség, egyfajta stiláris többletjelentés, hatás kifejtése. Ezek a kifejezések egyáltalán nem helyteleníthetőek, hiszen szólásértékük egyben stílusértéket is hordoz. Nem teljesen mindegy pl. hogy valaki *győz* vagy *győzelmet arat*, *megtestesül* vagy *testet ölt*, *reménykedik* vagy *reményt fűz hozzá*.

A terpeszkedő kifejezést általában helyettesíteni lehet igei szinonimájával. B. Kovács Mária viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy gyakran a kifejezés és az ige vonzatstruktúrája eltérő, ezért nem minden esetben lehet őket felcserélni. Szaknyelv esetében a nyelvi akadályhoz társulhatnak további szakmai szempontok is, így ha pl. egy terjengősnek vélt kifejezés terminusértékű, nem szabad az egyszerűbb szót használni helyette mert azzal elveszik a terminus (pl. *bűnüldözési intézkedést foganatosít* helyett nem mondhatjuk azt, hogy *a bűnüldözés érdekében intézkedik* – ami újfent terpeszkedő kifejezés – mert a *bűnüldözési intézkedés jogi terminus technicus*).

Jogi szaknyelv esetében B. Kovács Mária három lehetőséget sorol fel a terpeszkedő kifejezések igével való helyettesítésének tekintetében:

1. Helyettesíthető szinonim igével – pl. *mások életét veszélynek teszi ki* vagy *veszélyezteti*.
2. A helyettesítés megváltoztatja a struktúrát (átrendeződnek a vonzatok, új vonzatok jelennek meg).
3. Nem helyettesíthető igével (terminusértékű szerkezet, a szerkezetnek nincs igei szinonimája) – pl. *magánindítványt tesz* (**magánindítványoz*).

5. Terpeszkedő kifejezések és fordítás

A magyar szintetikus jelleg mellett az analitikus alakok Bárczi Géza szerint főképpen idegen nyelvek hatására jelentek meg: „Idegen nyelvek vagy inkább az ezek közvetítette idegen gondolkodásformák hatására idegen, analitikus jellegű szerkesztésmódok szivárogtak be a nyelvbe” (Bárczi 1975: 267). Az analitikus szerkesztésmód azonban már ősidők óta megtalálható a magyar nyelvben is, hiszen a nyelvek többségénél „bármilyen megismételhetetlen legyen is jelleme, fő vonásai nem egyediek, másoknál is megtalálhatók, csak éppen nem ugyanabban a kombinációban” (Dezső 1975: 268). Feltételezhetjük, hogy a magyar analitikus szerkesztésmód is jellemzi a magyart, csak éppen nem olyan mértékben, mint a szintetikus és nem minden regiszterben, stílusban. Dezső László szerint a magyarban történeti szempontból „a szintézisre irányuló tendencia idővel helyet adott az analízisnek” (Dezső 1975: 274). Ezt többek között azzal támasztja alá, hogy a tárgyas ragozás kiegészült a névelő használatával, a magyar igekötős igék a hátravetett igekötő segítségével képesek a mai nyelvben a folyamatosságot kifejezni, a főnevekhez pedig a toldalékok mellett analitikus jellegű névutók is járulhatnak. Nyelvfüggő az is, hogy mi mivel léphet kapcsolatba és hogy ez milyen gyakorisággal történik a nyelv egészére illetve egyes részeire nézve.

Sokan a fordításokat okolják a terpeszkedő kifejezések mai térnyerése miatt. Azok, akik így vélekednek azzal érvelnek, hogy idegen nyelvi hatásra a fordításokban sokkal több a terpeszkedő kifejezés, sőt ezek közül nagyon sok tükörfordítás is megjelenik és lassan beépül a magyar nyelvbe, mint egyfajta „idegen test”. Ennek viszont ellentmond az a tény, hogy a terpeszkedőnek vélt kifejezések Zimányi Árpád szerint a magyar nyelv belső fejleménye. Nyelvünkben a 19. század közepéig még használatos volt a szenvedő igealak (pl. *közhírré tétetik, a munka elvégeztetett*), de az akkori nyelvvelés harcot indított ez ellen az alak ellen és lassan-lassan kiszorította a nyelvhasználatból. Mivel ezzel új keletkezett és mivel a sajtó nem fogadta el a többes szám 3. személyű általános alanyt, a személytelen fogalmazásmódban megjelent néhány olyan ige, amelynél nem szükséges az alany megjelölése: *kerül, történik, nyer, szenved*, stb. A gyakori használat folyamán ezek jelentése teljesen kikopott és mára már csak üres funkcióigeként használatosak ezekben a szerkezetekben.

E kifejezések azonban a nyelvvelő szakirodalom véleményével ellentétben egyáltalán nem jellemzőek a köznyelvre, rétegnyelvi specifikumok, és mint ilyenek hosszú múltra tekintenek vissza nemcsak a sajtónyelvben, de a szaknyelvekben, értekező prózában, az előadói stílusban és általában a hivatalos nyelvhasználatban. B. Kovács Mária jegyzi meg, hogy már a XVI–XVII. századi magyar jogi szaknyelvben is bőségesen találhatunk ilyen kifejezéseket, pedig abban az időben még használatban voltak a szenvedő igealakok is. Zimányi Árpád továbbá azt figyelte meg, hogy egyáltalán nincsenek ilyen szerkezetek a költői stílusban, és „általában kerülnek a választékos nyelvezetű munkákban” (Zimányi 2006: 43). Érdekes még, hogy Zimányi szerint az iskolás korosztálynál sem jellemző és hiányzik az érettségi dolgozatokból. „A hivatali munkába lépő fiatalok azonban csakhamar hozzászoknak, használják és helyesnek tartják. Társadalmi elfogadottságát jelzi, hogy főiskolások körében végzett nyelvhasználati felméré-

semiben 80%-uk nem kifogásolja” (Zimányi 2006: 43). Mindez azt igazolja, hogy a terpeszkedő kifejezéseknek adott regisztereken belül van hagyománya, és bár egyes szerzők minden esetben az általános alannyal helyettesítenék (pl. Balázs Géza), műfajelemzési műszóval élve mégis a „diskurzusközösség” elvárásai a mérvadóak.

Fordítási szempontból mindez azért fontos, mert a fordítónak (különösen szakfordítás esetében) a művelt köznyelvi normát kell követnie. Egyes regiszterek, műfajok esetében azonban ezt a normakövetést felülírhatják a már fent említett diskurzusközösség elvárásai. A fordítónak tudnia kell elszakadni saját (művelt köznyelvi) idiolektusától és tudnia kell autentikusan használni azt a nyelvezetet, amelyet a befogadók elvárnak tőle. Csak így képes az üzenetet sértetlenül közvetíteni oly módon, hogy annak kommunikatív funkciója is átkerüljön a célnyelvi üzenetbe.

A fenti elveket követve próbálta meg körüljárni a terpeszkedő kifejezések fordításának néhány kérdését Heltai Pál és Gósy Mária egy empirikus kutatás keretében (Heltai és Gósy 2005). A kutatás eredménye meglepő módon azt támasztja alá, hogy eredeti magyar szakszövegekben több a terpeszkedő kifejezés, mint fordított szövegekben, így ez rácsófol arra az intuitív feltételezésre, amely ennek éppen az ellenkezőjét várta volna. Ezért is tartja a szerzőpáros fontosnak, hogy empirikus módon vizsgáljunk meg minden olyan intuitív feltételezést, amely csak szubjektív értékítéleteken alapszik. Míg a vizsgálat eredményei az első kutatási kérdés esetében megcáfolták az intuíciót, a második kérdéssel kapcsolatban, mely szerint valóban nehezebben dolgozzuk-e fel a *Nyelvművelő kézikönyv* által helytelennek ítélt kifejezéseket alátámasztották az előzetes hipotézist. A vizsgálatból az derült ki, hogy a terpeszkedő kifejezések használata vagy mellőzése nagyban függ a fordítandó szöveg típusától, témájától, illetve a fordító tapasztalatától és háttérétől is. Ez utóbbival kapcsolatban tartja Heltai elképzelhetőnek, hogy „a hivatásos, képzett fordítók nyelvileg tudatosabbak, mint a szakemberek, és amennyiben a terpeszkedő szerkezetek más nyelvekből terjednek át a magyarra, az inkább a szakembereken és az alkalmi fordítókon keresztül történik” (Heltai 2008: 16).

A terpeszkedő kifejezések hasznosnak bizonyulhatnak a tolmácsolás esetében is, egyrészt mert használatuk révén a tolmács időt nyerhet, másrészt pedig mert a kifejezések is elősegíthetik az anticipációt és ezáltal a sikeresebb, pontosabb és gyorsabb üzenet-transzferet.

A terpeszkedő kifejezések feldolgozásával kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy vajon valóban könnyebb-e az egyszerű igét feldolgozni, mint a szinonim analitikus kifejezést. Heltai és Gósy kísérletéből kiderül ugyan, hogy a nyelvhelyességi szakirodalom szerint helytelennek tartott kifejezéseket valóban nehezebb feldolgozni, mint az igét, de ennek kétségtelen megállapítása további vizsgálatokat igényel. Heltai kapcsolatba hozza a terpeszkedő kifejezéseket az explicitációval is, ami gyakori eljárás szakszövegek fordítása során (is). Heltai megfigyelte, hogy a szakfordítók gyakran toldanak be olyan elemeket a célnyelvi szövegbe, melyek nem szerepelnek a forrásszövegben, de a célszöveget „gördü-

lékenyebbé” teszik (pl. *competition – élőhelyért folytatott verseny*). Szerinte e betoldásokkal „a szöveg jobban megfelel az adott magyar szakszövegtípus szaknyelvi kollokációinak, és ezek egyrészt jelzik a szöveg szakmaiságát, másrészt a szakember számára megszokottak, így könnyebben feldolgozhatók” (Heltai 2007). Az analitikus szerkezet feldolgozása tehát nem minden esetben jelent nagyobb nehézséget, mint a szintetikus szerkezeté, hiszen ha egy adott regiszter, szövegtípus, műfaj hagyományosan inkább a kifejezést részesíti előnyben, a feldolgozás szempontjából éppen az egyszerű ige hathat furcsábbnak és ennél fogva nehezebben feldolgozhatónak. Elképzelhető, hogy idővel e kifejezések is panelekké válnak mentális lexikonunkban, így holisztikusan tároljuk és egységként hívjuk elő őket, és talán e kifejezések is nagyobb láncolatok, lexikai csoportok (*lexical bundle*, Biber et al. 1999) részét alkotják, amelyeket talán éppen azért teszünk nehezebbé feldolgozhatónak, hogy kiragadjuk őket e nagyobb egységek közül és igévé alakítjuk át őket, megváltoztatjuk vonzatstruktúrájukat és (esetleges) szemantikai prozódiajukat.

6. Konklúzió

Ahogy azt Heltai és Gósy is megfigyeli, a nyelvhelyességi megállapításoknak addig nem lesz objektív valóságalapja, amíg empirikusan meg nem vizsgálják, és be nem bizonyítják, illetve el nem vetik őket. A statisztikai módszerekkel végzett gyakorisági vizsgálatok talán fényt vethetnek arra is, mikor, milyen helyzetekben, milyen regiszterben és szövegtípusban jellemző a terpeszkedő kifejezések használata. A nyelvhelyességi szakirodalom szubjektív értékítéleteit empirikusan is vizsgálni kellene, hiszen így bizonyosodhatunk csak meg teljesen arról, hogy a szerkezetek és megfelelő szintetikus alakjaik között van-e és milyen jelentésbeli, stilisztikai és gyakorisági különbség. Az utóbbi évek korpusznyelvészeti vizsgálatainak során alkalmazott szemantikai prozódia szintén hasznos támpont lehet a szintetikus és analitikus szerkezetek közötti lehetséges különbségek megállapítására, ezt viszont csak nagyméretű párhuzamos korpuszokon lehetne vizsgálni. A terpeszkedő kifejezések helytelen használata a fordításban általában megformálási, stilisztikai, esetleg pragmatikai hibának minősül. Helyettük gyakran érdemesebb általános vagy kontextuális alanyt használni. A fenti példák közül azonban az is felsejlik, hogy a terpeszkedő kifejezések használatát vagy kerülését óvatosan, differenciáltan kell kezelni. Habár a köznyelvre általában véve nem jellemző a használatuk, bizonyos csoportidentitás jelzéséhez vagy normáinak követéséhez szükség van rájuk. Az természetesen még problémát jelent, hogy hol végződik a szakszerű fogalmazásmód és hol kezdődik a terjengősség (Helta és Gósy 2005), de talán megfelelő korpusznyelvészeti módszerekkel, gyakorisági és statisztikai számítások alapján ehhez is kaphatunk a jelenleginél biztosabb támpontokat. Klaudy is felhívja a figyelmet arra, hogy nyelvhelyességi szempontból még mindig hiányoznak a szövegszintű kutatások, a műfaji differenciálás (Klaudy 1994). A terpeszkedő kifejezések pedig nagymértékben regiszter- és műfajspecifikus jelenség, így csakis a Klaudy által javasolt megközelítés nyújthatna valóban mérvadó információkat e szerkezetek milyenségéről, gyakoriságáról, használatuk ösztönzéséről vagy kerüléséről. Egy-két nem a szövegbe illő kifejezés még nem veszélyezteteti a fordítás minőségét, de ahogy Zimányi is megfigyeli, a terpeszkedő kifejezések önmagukban nem is mindig ismerhetők fel, csak akkor kezdenek fel-

tűnővé válni, „amikor halmozódnak, és terjengős szöveget alkotnak” (Zimányi 2006: 46). Ilyenkor már lehet az egyszerűsítésen gondolkodni, de amint látjuk, ehhez a teljes szöveg szintjére van szükség. A fordításoknak a használhatóságuk az elsődleges szempont, nem szépségük vagy magyarosságuk (de természetesen ez utóbbiakat is szem előtt kell tartani), így a fordítás során jelentkező más problémákhoz hasonlóan a terpeszkedő kifejezéseket is a fordítási szituáció összes tényezőjének figyelembevételével lenne hasznos kezelni.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2001: *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Budapest: Corvina.
- Bárczi Géza 1975: A magyar nyelv jelleme. In: *Magyar Nyelv*, 71. évf. 3. szám 257-268.
- Biber, Douglas et al. (eds.) 1999: *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
- B. Kovács Mária 1999: A funkciógés szerkezetek a jogi szaknyelvben. In: *Magyar Nyelvőr*, 123: 388-94.
- Dezső László 1975: A magyar nyelv típusa. In: *Magyar Nyelv*, 71. évf. 3. szám 268-274.
- Grétsy László 1978: *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grétsy László; Kovalovszky Miklós (szerk.) 1985: *Nyelvművelő kézikönyv (NyMK)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Heltai Pál 2007: *Fordítás, relevancia, feldolgozás*. Elhangzott a XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián, Budapesten, 2008. április 3-án.
- Heltai Pál 2008: Kollokációk a fordításban. In: Bárczi Zsófia; Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Fordítás-nyelv-irodalom-társadalom (Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok a fordításról)*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara. 7-18.
- Heltai Pál; Gósy Mária 2005: A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. In: *Magyar Nyelvőr*, 129. évf. 4. szám 473-487.
- Klaudy Kinga 1994: Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény Gábor; Kardos Tamás (szerk.): *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 57-61.
- Prohászka Lajos 1956: Az ige körülírása sokszor fölösleges szószaporítás. In: *Magyar Nyelvőr*, 80 185-93.
- Sziklai Lászlóné 1986: Terpeszkednek vagy körülírnak? In: *Magyar Nyelvőr*, 268-73.
- Wydick, Richard C. 2005: *Plain English for Lawyers (5th edition)*. Durham: Carolina Academic Press.
- Zimányi Árpád 2006: Analitikus szerkezetek – funkciógés formák. In: Dróth Júlia. (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás – Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról (2005-2006)*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar.

Lektorálta: Klaudy Kinga, Nyomárkay István

Recenziók

Németh Ákos

**TAKÁTS JÓZSEF:
MODERN MAGYAR POLITIKAI ESZMETÖRTÉNET.**

Budapest: Osiris, 2007.

Takáts József könyvének két fő célkitűzése egy új tudományterület, a narratív magyar politikai eszmetörténet körülhatárolása, illetve a felsőoktatásban használható tankönyv megírása. E célkitűzések eredménye a könyv elbeszélését meghatározó kettős szempontrendszer: a politikai szótár átrendeződései mentén tagolt diskurzusanalízis, amely a politikai gondolkodás egyes irányzatait a kor kérdéseire adott válaszokként, hatástörténeti összefüggésükben tárgyalja, illetve a politikai gondolkodás nagy teljesítményeinek felsorolásszerű ismertetése. Hiánypótló műnek tekinthető Takáts József *Modern magyar politikai eszmetörténete*, mely nemcsak egyetemi tankönyvként tölthet be fontos szerepet, de a szélesebb körű tudományos ismeretterjesztés céljainak is megfelel.

Takáts József könyvével már több recenzió is foglalkozott a közelmúltban. A mű összefoglaló igénye, továbbgondolásra ösztönző, sőt időnként kifejezetten provokatív megállapításai azonban indokolttá tehetik, hogy olvasói időről időre visszatérjenek hozzá.

A Pécsi Tudományegyetem adjunktusaként tevékenykedő szerző meglehetősen ambíciózus felütéssel indítja művét: „A modern magyar politikai gondolkodás történetéről mind ez ideig egyetlen összefoglaló munka sem jelent meg”. Az első hallásra kissé meghökkentő állítás háttérét azonban csak a következő rövid, bevezető fejezetek világíthatják meg. Az elkövetkezőkben hamar nyilvánvalóvá válik Takáts markáns, a politika nyelvi aspektusát előtérbe helyező megközelítésmódja, melynek keretében a magyar politikai gondolkodás történetének narrativista fordulatát: mibenlétének újfogalmazását és szövegközpontú rekanonizációját célozza a „politikai eszmetörténet” diszciplínájának kijelölésével. Erre utal a tudományága elé kitűzött cél meghatározásával („A politikai nyelv történeti rétegeiről tudhatunk meg valamit, használatának történetét megismerve.”; 8), valamint a 19. század meghatározó politikai nyelveit taglaló, elméleti alapvetésként is felfogható fejezete (14–21) lapjain. A későbbiekben pedig a megközelítés vissza-visszatérő kulcsfogalmai („szótár”, „beszédmódok”, „politikai nyelv”, „narratívák”, „nyelvi jelentésváltozások” felemlegetése) vallanak a takátsi eszmetörténet diskurzuselvű nézőpontjáról.

A szerző narrativista célkitűzései felől tekintve már érthetőbbek a tudományág-alapítói ambíciók, amiképpen a magyar politikai gondolkodás szövegszerűen hoz-

záférhető kánonjának hiányosságai is sokkal szembetűnőbben merülhetnek fel. „A magyar politikai gondolkodásnak nincsen kánona” – jegyzi meg kissé kategorikusan könyve 10. oldalán, aminek okát a politikai bölcselet teljesítményeiről zajló folyamatos gondolkodás hiányában látja (11). Ennek azonban ellentmondanak a következő rövid fejezet (A 19. század előtt) állításai, melyek a felvilágosodás korától kezdődően már egyértelműen körülhatárolható, folyamatos és önálló politikai diskurzust tételeznek (13). Másrészt azt is érdemes megjegyezni, hogy a „Magyar politikai gondolkodás története”, illetve „Magyar állambölcselet” – különböző címeken – napjainkban számos hazai főiskola, egyetem kötelező tantárgya, ami már az eddigiekben is óhatatlanul a főbb politikai szereplők és eszmeáramlatok kijelölését, kanonikussá válását eredményezte. Sőt – mint Bodnár-Király Tibor és Nagy Ágoston is megjegyzi – nevek, reifikált eszmék és tettek ismertetésén keresztül már a középiskolai oktatás is átad valamiféle eszmetörténeti rangsort (Bodnár-Király – Nagy 2008: 188). Az eddigiek összegzéseként tehát a szerző műve előzmények nélküliségére vonatkozó állítását meglehetősen túlzónak érzem – annál is inkább, hiszen Schlett István kétkötetes, folytatásra váró munkája *expressis verbis* *A magyar politikai gondolkodás története* címet viseli. Bár a magyar politikai gondolkodás diskurzuselvű feldolgozásának terén csakugyan Takáts József lehet az elsőség, a korábbi, illetve párhuzamos magyarországi törekvésekhez való viszonyának számba vétele mégis nagyon hiányzik.

A Takáts József által meghatározott két fő célkitűzés összehangolása: egy új tudományterület körülhatárolása és kánonjának kijelölése, illetve a felsőoktatásban használható tankönyv megírása egyfajta eklekticizmust eredményezett, aminek legfőbb jele a könyv elbeszélését meghatározó kettős szempontrendszer. A politikai szótár átrendeződései mentén tagolt diskurzusanalízis, amely a politikai gondolkodás egyes irányzatait a kor kérdéseire adott válaszokként, hatástörténeti összefüggésükben tárgyalja, a magyar politikai gondolkodás történetét nyelviségében megragadni kívánó narratológus társadalomtudósra, míg a politikai gondolkodás nagy teljesítményeinek felsorolásszerű ismertetése tankönyvíróra vall. A két aspektus között létrejövő kényszerű kompromisszumok eredménye lehet, hogy a bevezető fejezetekben deklarált diszkurzív megközelítés nem egyforma mértékben érvényesült a könyv megírása során. A létrejött mű pedig – minden elhatárolódó gesztus dacára – mégis hasonlít olykor a politikai gondolkodás történetének korábbi, eszmék parafrázisaira támaszkodó „logocentrista” összefoglalásaihoz. Másrészt azonban a könyv azon recenzenseivel sem értek egyet, akik szerint az ambiciózus bevezető fejezetnek „nincs folytatása” a továbbiakban (Bodnár-Király – Nagy 2008: 184). A legjobb ellenpéldát e tekintetben a mű jól árnyalt Széchenyi-, illetve Szekfű-pályaképei jelenthetik.

Mind a célkitűzés fogalmi tisztázatlanságai, mind pedig a tárgyalásmód eklekticizmusa ellenére a szerző vállalkozása érdekes, jól olvasható kötetet eredményezett. A domináns hatástörténeti elv jegyében valójában csak a 19. század elejével kezdődik Takáts politikai eszmetörténeti narratívája, s az 1948-as évvel zárul. Ezen időbeli határok között megközelítőleg azonos terjedelemben – 63, illetve 62 oldalon – foglalkozik a 19., valamint a 20. század első felének eszmetörténeti fejleményeivel. A „szótár-átrendeződések” metaforájával jelölt korszakhatá-

rok a magyarországi politikai diskurzus négy fő szakaszát választják el egymástól, melyek közül az előbbi három részletes bemutatást kap, míg az utolsót már inkább csak jelzi az elbeszélő.

A politikai nyelvhasználat és fogalomrendszer reformkorral kezdődő egységének legfőbb ideológiai irányzatát a liberalizmus jelenti, amelynek Szabó Miklós nyomán meghatározott három történeti típusát más-más kérdésekre adott válaszként jellemzi a szerző. Ennek megfelelően az abszolutizmussal szemben létrejött klasszikus angolszász liberalizmus magyarországi megfelelője a reformkor Westelényi és Kossuth nevével fémjelzett nemesi szabadelvűsége. A néhány évtizeddel később kialakuló, feudalizmussal szembenálló kontinentális liberalizmus követőjének az 1848 előtti Eötvös, illetve centralista társai tekinthetők. Az 1848–49-es évek demokratizmusával szemben megfogalmazott, s annak kudarcából is tanuló modern liberalizmus magyar klasszikusa pedig *A 19. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*, szintén Eötvös tollából. Mindent összevetve a 19. századi magyar liberalizmus különböző irányzatait a jogegyenlőségi, modernizáló, mintakövető, illetve szerves fejlődés eszményét valló jelzőkkel illeti a szerző. A mintakövetés, mint a korabeli politikai diskurzus alapvető vonása indokolhatja, hogy a háttérben működő, meghatározó nyugati – elsősorban angol, francia – paradigmákról is szó essen. Figyelemre méltó a szerző azon állítása, mely szerint az 1840-es évek politikai szereplői pártállásuktól függetlenül a francia forradalom történetében vélték felfedezni a Magyarország jelenét és közeljövőjét értelmező „nagy elbeszélést” (39–40). A korabeli megnyilatkozások alapján látható, hogy volt, aki borzongva (Széchenyi), és volt, aki rajongva (Petőfi) tette ezt. A kiegyensúlyozott, szerves fejlődést hangsúlyozó angol történelmi paradigma inkább a reformkor kezdeti, Széchenyi nevéhez köthető szakaszában, illetve az 1849-es összeomlás után töltött be meghatározó szerepet. Ugyanakkor talán érdemes megjegyezni, hogy a Takáts által egyébként kontinentális liberálisnak tekintett 1848 előtti Eötvös számára is fontos lehetett az angol polgári fejlődés modellje: erre utal a *Reform* (1846) című programadó munkája, melyben a népképviselési törvényhozás és a parlamentnek felelős kormányzás intézményi hátterének megteremtésére tett javaslatot az angol reformok, elsősorban az 1832-es „Nagy Reformtörvény” (Representation of the People Act) szellemében.

Az eddigiekben vázolt diszkurzív logika alapján nem meglepő, hogy a 19. század konzervativizmusát a liberális kihívásra adott válaszként tárgyalja a szerző. A könyv vonatkozó fejezete a 19. századi magyar történelem értelmezése során uralkodóvá vált „whig narratíva” egykori ellenfeleinek méltó rehabilitációját nyújtja a Dessewffy Aurél, Somssich Pál, Szécsén Antal által képviselt konzervatív érvrendszerek felidézésével. A háttérben meghúzódó nyugati eszmetörténeti párhuzamot – különösen az utóbbi két politikus-gondolkodó esetében – Edmund Burke képviseli.

A századra jellemző nacionalista diskurzusok tárgyalása során a szerző részben túllép a kijelölt időbeli kereteken, a nemzeti retorika két egymást követő nyelvi paradigmáját határozva meg. A modern magyar nemzet-fogalom kialakulását elemezve azt a figyelemre méltó kijelentést teszi, mely szerint e folyamat során egyszerűen az antik görög-római előzményekre visszavezethető republikánus

érvelés alanya változott meg: politikai közösség helyett a nyelv által formált közösség került előtérbe. Ez pedig egyszerre szolgálhatott a jogkiterjesztő demokratikus törekvések, illetve a nyelvművelés, a nemzeti irodalom formálásának kiindulópontjául (65). A többek között Kölcsey és Kossuth által képviselt nyelvi-kulturális közösség-fogalmat Takáts szerint az 1870-es évektől a fajilepszármazási alapú nemzet-fogalom váltotta fel. A fordulat hátterét pedig a nacionáldarwinizmus és a pozitivizmus determinisztikus ember-fogalmának magyarországi recepciója jelentette. E két domináns megközelítésmód ismertetése után a szerző a kiegyezés kora politikai elitjének „históriai nemzetkonceptiójáról” (Gergely András), illetve az 1849 utáni évtizedek nemzetpolitikájáról is szót ejt.

Az első korszak három meghatározó eszmetörténeti portréja közül talán Széchenyiről szólva jut legközelebb a szerző saját narrativista célkitűzéseéhez („Széchenyi és a Széchenyi-értelmezések”), amikor „a legnagyobb magyart” a hozzá kapcsolódó értelmezések intertextusában mutatja be. Szót ejt „a modern magyar politika eredetmondójának” tekintett kultikus Széchenyi-értelmezés kialakulásáról, de ugyanakkor a politikusi-gondolkodói életút más elbeszéléseit is felidézi, bizonyítva, hogy az életmű nem választható el saját értelmezési hagyományaitól. Az *Uralkodó eszmét* középpontba állító Eötvös-portré ezzel szemben inkább hagyományos értelemben vett ismertetés, mely a szerző által a magyar politikai gondolkodás legjelentősebb teljesítményének tekintett kétkötetes mű főbb téziseinek parafrázisát adja. A fejezet során meggyőzően érvel Eötvös konzervatív liberális fordulata mellett. Ugyanakkor, ha komolyan vesszük a 41. oldalon olvasható kijelentést, mely szerint az *Uralkodó eszmék* „szerzője halála után csak kevésbé befolyásolta a magyar politikai gondolkodást”, akkor a mű hangsúlyos szerepeltetése látványos eltérést jelenthet a mindeddig központi kanonizációs szempontként deklarált hatástörténeti elvtől. Kemény Zsigmond pályaképe az eddigi két megközelítésmód ötvözetét jelentheti. A 19. század legjelentősebb magyar konzervatív gondolkodójaként értékelt Kemény néhány művének e kijelentést alátámasztó ismertetése után a hozzá kapcsolódó értelmezési hagyomány, hatástörténet (Asbóth János, Horváth János, Tamás Gáspár Miklós) vázolata következik. A konzervatív politikai gondolkodói pályakép felvillantott analógiáit pedig – Halász Gábor nyomán – Burke, illetve Macaulay jelenti.

A „politikai szótár átrendeződésének” gyakorlatát a 19. századi „nagy hagyomány” lassú átalakulásának bemutatása során ismerhetjük meg. A politikai nyelvhasználat változásának 1870-80-as években végbement folyamata egyrészt a diskurzus alapfogalmainak kicserélődését, másrészt pedig korábbi jelentéseik változását, módosulását jelenti. A szerző által említett példák közül a szociális tematika előtérbe kerülése az előbbi, míg az állam fogalmának változása egyértelműen az utóbbi esetet képviselheti. A szocializmust nemcsak újonnan megjelenő rivális politikai eszmeként, hanem egy olyan önálló „nyelvi világgént” értékeli a könyv írója, mely „alig érintkezett a kulturális elitével” (77). A magyar politikai osztály által 1867 után birtokba vett állam fogalma eközben mindinkább a közérdek, a gazdasági és kulturális haladás, illetve a nemzet képviselőjeként kezdett értelmet nyerni, sokszor a magán- vagy osztályérdekeket hordozó „társadalommal” szembeállítva (75–6). A dualizmus korának etatista fordulatát tükrözhetik a nemzetiségi politika eötvösi toleranciát felváltó homogenizáló törekvé-

sei is. Ugyanakkor Magyarország nagy mértékű industrializálódását, s a korábbi jogi-bölcseleti műveltségeszmény gazdasági-természettudományos irányú átalakulását jelzi a „polgárosodás” fogalmának materiális dimenziót előtérbe állító jelentésváltozása (79), valamint az uralkodó romantikus emberkép pozitivista fordulata (83–4). A főbb vonásaiban ekként jellemzett politikai diskurzusváltás eredménye a korábbi ideológiai irányzatok átalakulása: az etatista, modernizáló liberalizmus, és a rendszerkritikus, szociális konzervativizmus formálódása, valamint a pozitivista, természettudományos hatásokat tükröző radikalizmus megjelenése. A korszak legjelentősebb alakja a Takáts által „újkonzervatívként” értékelt Asbóth János, a vonatkozó nyugati paradigmát pedig immáron a modernizációt morális-szociális alapon bíráló Disraeli, és a kortárs brit konzervatívok jelentik (80–3).

A könyv felépítésének kérdés-válasz logikája a századelő eszmetörténetének tárgyalására során is visszatér. Takáts a Pulszky Ágost által megfogalmazott „korkérdésekre” (nemzeti eszme, a munkásosztály helyzete, állam-egyház viszonya) a Társadalomtudományi Társaság *A társadalmi fejlődés iránya* (1904) című vitáján elhangzott előadások alapján igyekszik rekonstruálni a különböző eszmék képviselőinek válaszát. Ennek megfelelően a korszak legjelentősebb szocialista gondolkodójaként a szindikalista Szabó Ervin kap szerepet. A XIII. Leó pápa 1891-es *Rerum novarum* enciklikája nyomán Magyarországon is hamar visszhangra talált keresztényszocialista eszmét Geőcze Sarolta – valamint Prohászka Ottokár – képviseli, míg a 19. századi hagyományait újrafogalmazó, szociális töltetű liberalizmus reprezentánsa Gratz Gusztáv. Az egyedüli kivételt Jászi Oszkár jelenti, aki annak idején – mint Litván György monográfiájából is tudható – minisztériumi állásáért és egyetemi karrier-terveiért aggódva, nem kis lelki tusa árán utasította vissza az előadói felkérést (Litván 2003: 42). A Jászi által kidolgozott „haladáselvű, pozitivista, kozmopolita, antiklerikális, szocialisztikus” nézetegyüttes Takáts elbeszélésében a „szabad szocializmus” elnevezést kapja, ezáltal egyértelműen elhatárolva a liberális hagyománytól. Másrészt azonban azt is hangsúlyozza, hogy Jászi – barátjával, Szabó Ervinnel szemben – nem akart teljes kulturális diszkontinuitást, a marxisták etatizmusa helyett pedig a szabad kooperáció jelentőségét hangsúlyozta, s szocialisztikus, polgári radikális nézeteit voltaképpen a 19. század aufklárista liberalizmusából levont végső következtetéseknek tekintette (94). A kínálkozó – bár nem említett – nyugati párhuzamot véleményem szerint a brit fabiánusok jelenthetnék. A szerző összegzése szerint a korszak domináns eszmei irányzatai jellemzően antiliberálisok, antikapitalisták, érdeklődésük középpontjában a szociális kérdés állt, céljukat pedig a fennálló politikai-gazdasági rendszer eltörlése vagy legalábbis alapvető kiegészítése jelentette (87).

1919 újabb korszakhatárt jelöl Takáts politikai diskurzus-történetében, melynek bemutatása során sikeresen kerüli el a homogenizáló „Horthy-korszak” sztereotípiát. A két világháború közötti időszak politikai szótára jól szemléltetheti azt a sajátos tematika mentén tagolt, korlátozott és egyre inkább szűkülő pluralizmust, mely a magyar politikai gondolkodás e korszakát jellemezte. Amiképpen a kiegyezés korának kulcsfogalma az „állam” volt, úgy a szótár átalakulása nyomán a „nemzet” kategóriája került a politikai beszéd középpontjába, mely már

tisztán etnikai és nem politikai fogalom. A kor másik központi témáját a „zsidókérdés” jelentette: a fogalomhoz kapcsolt jelentéstartalmak pluralitását szemlél-tetheti a problémával foglalkozó, arra utaló politikai gondolkodók világnézeti sok-színűsége (az antiszemita Méhely Lajostól Németh Lászlón át Bibó Istvánig), il-letve az egyes megközelítésmódok ingadozása az etnikai, illetve fajelméleti pólu-sok között (10–5). A modern magyar politikai életet meghatározó, s az 1918–19-es idők skizmájára visszavezethető világnézeti tagolódás is ekkor vált a politikai szótár meghatározójává: jobb- és baloldal fogalma ekkor töltődött fel máig érvé-nyes jelentésekkel.

Végül az új szótár jellemző sajátysága a kiegyezés korát meghatározó politikai alapfogalmak (parlamentarizmus, liberalizmus, szabad verseny) széles körű el-utasítása, azaz negatív jelentéstartalmakkal való feltöltődése az új értelmezői közösségek – elsősorban a „frontgeneráció” tagjainak – horizontján.

A fejezet eszmetörténeti portréiban Takáts árnyalt képet rajzol olyan ellentmon-dásos pályát befutott személyiségekről, mint Bajcsy-Zsilinszky, Szabó Dezső vagy akár Szekfű Gyula. Amennyiben a szerző saját véleményeként olvassuk azt a jelöletlen hivatkozást, mely szerint „Sok kései értelmezője véli úgy, hogy Sza-bó Dezső jelentőségét nem műveinek színvonala, hanem hatása biztosítja.” (116), akkor a legendás Eötvös-kollégista gondolkodói portréjában éppen a könyv Eötvös-képének negatívját fedezhetjük fel, s a neki szentelt önálló alfeje-zetet elsősorban a kötet hatástörténeti módszerének tulajdoníthatjuk. Szekfű *Három nemzedékét* ezzel szemben – Dénes Iván Zoltánnal egyetértve – a ma-gyar konzervatív gondolkodás leghatásosabb teljesítményeként értékeli a szerző (112). Utal rá, hogy az 1920-ban, *Egy hanyatló kor története* alcímmel megjelent mű nem „csupán” szaktörténeti munka, sokkal inkább a szerző jelene által mo-tivált politikai cselekvésként értékelhető. Fontos lehet az a meglátás, mely sze-rint Szekfű műve „a konzervatív hagyomány nagy utólagos igazolását”, s végső soron e korábban háttérbe szorult nézetrendszer újraértelmezését hozza létre. A szövegközi kapcsolatot teremtő, Asbóth János ötven évvel korábbi írásától köl-csönzött cím, illetve Kemény Zsigmond Széchenyi-értelmezésének felidézése egy lehetséges magyar konzervatív kánon megalapozásának irányában hathat, mely-nek sarokpontjait Széchenyi mellett Kemény, illetve Asbóth gondolkodói öröksé-ge jelölheti.

Takáts politikai eszmetörténetének feltétlenül előnyére válik, hogy szerzője iro-dalmár is egyszersmind. Amiképpen a 19. századi fejezetekben Berzsenyi és Köl-csey, úgy a két világháború közti szellemi életről szólva Németh László, illetve Déry Tibor, József Attila, Kassák Lajos, Nagy Lajos világában is otthonosan mo-zog, valamint a korszak baloldali gondolkodását meghatározó Gide-recepciót (*Visszatérés a Szovjetunióból*, 1936) sem hagyja figyelmen kívül.

Végül megemlíthető még, hogy e sorok írója egyetért a szerzővel Lukács György világnézeti fordulatának analízisét illetően. Magam is úgy látom, hogy Lukács „1918 előtti gondolkodását az 1918 utánival elsősorban saját osztályának, a pol-gárságnak/burzsoáziának a megvetése, intézményeinek, értékeinek és magatar-tásformáinak teljes elutasítása köti össze. A kommunista mozgalom és a mar-

xizmus lehetőséget adott számára, hogy végleg szakítson osztályával...” (127). E mondatokat igazolhatja Lukács 1918–19 előtti gondolkodói és személyes útkeresésének egyik legfontosabb dokumentuma, az *Esztétikai kultúra* (1913) című kötet, s legfőképpen annak címadó tanulmánya.

A magyar politikai diskurzus 1945-ös változása a korábbiaknál jóval nagyobb átalakulást ígér: „Az a magyar nemzet, amelyik ezer éven keresztül a politika letéményese [volt], lelép a színpadról és átadja a helyét annak a másik nemzetnek, amelyik a nemzet alatt élt...” – idézi a szerző Kovács Imre szavait (136). A politikai nyelv alapvető változását a jobboldali radikalizmus kizáródása és a marxista „dialektus” dominánssá válása jelezheti, a fordulat kiteljesedését azonban már nem tárgyalja kötetünk. A koalíciós évek eszmetörténeti értékű fejleményeit Takáts szerint a demokrácia fogalmáról folytatott viták jelenthetik. A következő oldalakon több, különböző világnézeti háttérű modellt is bemutat: a rövid ismeretésekből Szekfű Gyula, Révai József, Moór Gyula, Kovács Imre, Csécsy Imre koncepcióit ismerheti meg az olvasó. Végül, *Az európai társadalomfejlődés értelme* című műve kapcsán Bibó István szellemi portréját és későbbi recepcióját villantja fel az elbeszélő. E sorok írója egyetért a könyv korábbi recensensével (Laczó 2009: 283), amikor úgy érzi, némiképp hirtelen ér véget Takáts eszmetörténeti narratívája. A kötetet záró, 1948–89 közötti fejleményeket érintő „Kitekintés” óhatatlanul olyan benyomást kelthet, mintha egy később kidolgozandó fejezet – vagy netalántán egy újabb kötet – rezüméjét olvasnánk.

Mindent összevetve hiánypótló műnek tekinthető Takáts József *Modern magyar politikai eszmetörténete*, amely nem csak egyetemi tankönyvként tölthet be fontos szerepet, de a szélesebb körű tudományos ismeretterjesztés céljainak is messzemenően megfelel. Ami pedig a magyar politikai eszmetörténet narrativista fordulatát illeti: a „provokáció” után az egyes részterületek kimunkálásának, a felvetett problémák kutatásának kell következniük. De ez már a jövő feladata.

Szakirodalom

- Bodnár-Király Tibor – Nagy Ágoston 2008: Egy különös eszmetörténeti kiméra. In: *Politikatudományi Szemle*, 17. évf. 4. 183–91.
- Cieger András 2008: Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. In: *Budapesti Könyvszemle*, 20. évf. 1. 54–7.
- Laczó Ferenc 2009: Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. In: *Helikon*, 55. évf. 1–2. 281–3.
- Litván György 2003: *Jászi Oszkár*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lukács György 1998: *Esztétikai kultúra*. Budapest: Napvilág Kiadó – Lukács Archívum.
- Schlett István 1996: *A magyar politikai gondolkodás története*, I. kötet. Budapest: Korona Kiadó.
- Schlett István 1999: *A magyar politikai gondolkodás története*, II/1. kötet. Budapest: Korona Kiadó.